

**“ความจริง” และการปฏิบัติต่อ “ความจริง” ของรัฐและประชาชน
ภายใต้วัฒนธรรม “มือที่สาม”
(พ.ศ. ๒๕๐๐ - ปัจจุบัน)**

อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์

**สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย
ฝ่ายสนับสนุนการวิจัยด้านความสัมพันธ์ข้ามชาติและทางเลือกในการพัฒนา**

ร่างรายงานผลการวิจัย

เรื่อง

“ ความจริง ” และการปฏิบัติต่อ “ ความจริง ” ของรัฐและประชาชน

ภายใต้วัฒนธรรม “ มือที่สาม ”

(พ.ศ. ๒๕๐๐ - ปัจจุบัน)

อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย

ฝ่ายสนับสนุนการวิจัยด้านความสัมพันธ์ข้ามชาติและทางเลือกในการพัฒนา

(โปรดอย่าอ้างอิงก่อนได้รับอนุญาต)

บทคัดย่อ

การกล่าวอ้าง “มือที่สาม” เป็นผู้อยู่เบื้องหลังการเคลื่อนไหวต่อต้านรัฐบาล มิใช่เพียงแต่กลวิธีทางการเมืองปรักถิธรรมคาเท่านั้น หากแต่มีรากฐานวัฒนธรรมทางความคิดของไทยที่เน้นระบบความสัมพันธ์ที่ราบรื่นระหว่างรัฐกับประชาชน ซึ่งความขัดแย้งระหว่างรัฐกับประชาชนจะเกิดขึ้นไม่ได้ หากเกิดความขัดแย้งขึ้นก็หมายความว่า “มือที่สาม” เป็นผู้ยุยงให้เกิดขึ้น จึงกลายเป็น “ความจริง” ที่รัฐสามารถนำมาอธิบายความขัดแย้งระหว่างรัฐกับประชาชนได้

ท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงของสังคมการเมือง ชนชั้นนำสามารถจะเปลี่ยนป้ายของผู้ที่เป็น “มือที่สาม” เป็นระยะๆ จากนักศึกษาหัวรุนแรง มาสู่คอมมิวนิสต์ และในปัจจุบันได้แก่นักพัฒนาเอกชนและผู้ที่อยู่ฝ่ายตรงกันข้ามกับรัฐบาล หรือในบางกรณีก็เป็นเพียงการอ้าง “มือที่สาม” ที่ไม่มีตัวตนเพื่อให้การประนีประนอมเป็นไปได้ง่ายมากขึ้นเท่านั้น “มือที่สาม” จึงเป็นวัฒนธรรมที่เอื้อต่อการรักษาและจัดสรรอำนาจของชนชั้นนำ

กลุ่มประชาชนที่ขัดแย้งกับรัฐและถูกรัฐทำให้สังคมเข้าใจว่ามี “มือที่สาม” ยุยงอยู่เบื้องหลัง ในระยะแรกๆ ไม่สามารถทำอะไรตอบโต้รัฐได้ นอกจากอาศัยการอ้าง “ความจริง” อีกชุดหนึ่ง ว่าคนเคลื่อนไหวเพราะได้รับเดือดร้อนจริงๆ รัฐควรให้ความช่วยเหลือ เป็นการเล่นการเมืองภายในวัฒนธรรมทางความคิดที่เน้นความสัมพันธ์อันราบรื่นระหว่างรัฐกับประชาชนนั่นเอง

กรณีของนักศึกษาเอน พ.ศ. ๒๕๑๖ ที่ถูกรัฐสร้างว่าเป็นพวก “หัวรุนแรง” ได้ตอบโต้รัฐด้วยการยอมรับความจริงที่รัฐปิดป้ายให้ แต่นิยามความหมาย “หัวรุนแรง” เสียใหม่และสร้าง “ความจริง” อีกชุดหนึ่งที่อธิบายจุดยืนของการเคลื่อนไหวของพวกเขา นั่นคือการเป็น “คนหนุ่มสาว” ที่หวังจะสร้างสรรค์สังคมที่ดีกว่าขึ้นมา

เหตุการณ์ ๑๔ ตุลาคม ๒๕๑๖ ซึ่งได้รับการสนับสนุนจากประชาชนไม่ได้เป็นผลมาจากความจริงที่นักศึกษาสร้างได้รับการยอมรับจากสังคมมากกว่าความจริงที่รัฐเพียงอย่างเดียว

หากแต่สังคมในขณะนั้นไม่เชื่อถือในพันธกิจของรัฐบาลที่จะทำหน้าที่ของรัฐตามระบบวัฒนธรรมทางความคิดของไทย

การเคลื่อนไหวอย่างต่อเนื่องของนักศึกษาหลังเหตุการณ์ ๑๔ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๑๖ ได้เปิดโอกาสให้ชนชั้นนำซึ่งแตกแยกกันและแย่งชิงอำนาจกันเองอย่างเข้มข้นนั้น ต่างก็ใช้ "ความจริง" ที่ว่านักศึกษาเป็นคอมมิวนิสต์อันทำให้เป็นผู้อยู่เบื้องหลังความวุ่นวายทั้งหลายในบ้านเมือง เพื่อเป็นช่องทางที่จะทำให้กลุ่มของตนในฐานะผู้ยุติความวุ่นวายก้าวขึ้นสู่อำนาจ ดังนั้นวัฒนธรรม "มือที่สาม" จึงกลายเป็นปัจจัยสำคัญของเหตุการณ์ ๖ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๑๘

การขยายตัวและบทบาทของนักพัฒนาเอกชนหลัง พ.ศ. ๒๕๑๘ ได้นำไปสู่ความขัดแย้งที่แหลมคมมากขึ้นระหว่างรัฐกับประชาชน รัฐจึงได้เปลี่ยนป้าย "มือที่สาม" ที่อยู่เบื้องหลังการเคลื่อนไหวของประชาชนระดับรากหญ้าเป็นนักพัฒนาเอกชนที่พยายามยุบยงชาวบ้านเพื่อหวังผลประโยชน์จากการเสนอโครงการรับทุนจากต่างชาติ ซึ่งประสบความสำเร็จในการทำให้สังคมเชื่อนใน "ความจริง" ชุดนี้ไม่น้อย

อย่างไรก็ตาม ในทศวรรษที่ผ่านมา วัฒนธรรมมือที่สามอ่อนพลังลงไป เพราะได้เกิด "การเมืองภาคประชาชน" ซึ่งทำให้สังคมรับรู้ที่ชาวบ้านได้รับความเดือดร้อนจริงจากโครงสร้างเศรษฐกิจการเมืองที่ไม่เป็นธรรม และชาวบ้านมี "ภูมิปัญญา" หรือศักยภาพที่จะเคลื่อนไหวทางการเมืองด้วยตนเอง ขณะเดียวกันก็มีการแก้ไขปัญหาเรื่องนักพัฒนาเอกชนเป็น "มือที่สาม" ด้วยการแต่งตั้งให้เป็นที่ปรึกษาหรือกองเลขารการ

กล่าวโดยสรุป วัฒนธรรม "มือที่สาม" มีพลังในยุคที่ระบบการเมืองเป็นเผด็จการ และอ่อนพลังลงไปเรื่อยๆเมื่อรัฐไทยเป็นประชาธิปไตยมากขึ้น

'Truths' and the Dealing with 'Truths' in the Context of the 'Third-Party Culture' (1957-the Present Time)

Abstract

To blame a 'third party' for being behind anti-government movements is more than a commonly adopted political strategy; it is so deeply rooted in the Thai culture of thinking that it emphasises smooth relationships between the state and the people. That is, a conflict between the state and the people is not supposed to take place; if it does, then it has to have been incited by a 'third party'. This is a strategy that effectively gives rise to the state's use of fabricated truths to explain causes of conflicts between the state and the people.

With the political society constantly changing, the leading-class people have been capable of periodically labeling different groups of people as 'third parties'--from student extremists to communists and, today, to non-government organisations as well as those whose ideas contradict the government's. Some cases have even exhibited a reference to a non-existent 'third party', a method that facilitates compromising. Because of these, the 'third-party culture' has become one that sustains the leading-class people's grip and distribution of power.

In earlier times, groups of people who contradicted the state and were made by the state to appear to the society to have been supported by a 'third party' could not do anything in response, except to exploit another 'truth': they demonstrated because they were genuinely in so much trouble that they required the state's aids. This was a political game played within the culture of thinking that emphasised smooth relationships between the state and the people.

Denounced by the state as extremists, the students who formed the pre-1973 movement responded by accepting the state-labeled 'truth'. Yet they redefined 'extremism' and created another 'truth' to explain the standpoint of their movement--being 'young men and women' who hoped to create a better society.

That the 16 October 1973 uprising was widely supported by people was not solely because there was more public acceptance of the students' truth than of the state's. It was also because the then society did not trust that the government's ministry would correspond to the Thai culture of thinking.

The continual movements by students after the 16 October 1973 uprising presented opportunities to the leading-class people, divided and engaged in an intense power struggle, to exploit the 'truth' that the students were communist and were behind all the chaos as a means to put their own groups to power, assuming the credit of successful control over the uprising. Later, the 'third-party culture' also became a significant factor in the 6 October 1976 incident.

The enlargement combined with the expanding role of the non-government organisations after 1976 led to sharper conflicts between the state and the people. That was why the state removed the 'third-party' label from the grass roots' movements and affixed it to the non-government organisations, accusing them of attempting to persuade country folk to subscribe to foreign funds for personal gains. This coup brought the state considerable success in making the society believe in the 'truth'.

Nevertheless, the past decade saw the force of the 'third-party culture' weakened by 'the people's politics', which made the society aware of the genuine trouble that had befallen country folk as a result of econo-political injustice. In addition, country folk had acquired adequate 'intelligence' or potential to form political movements by themselves. Meantime, members of non-government organisations were appointed consultants or members of a secretarial staff to their organisation, which solved the problem of non-government organisations becoming a 'third party'.

To sum up, the 'third-party culture', which was a dominant variable in the dictatorial system, has constantly weakened as the Thai state has become increasingly democratic.

กิตติกรรมประกาศ

โครงการศึกษาวิจัย "ความจริง" และการปฏิบัติต่อ "ความจริง" ของรัฐและประชาชน ภายใต้วัฒนธรรม "มือที่สาม" (พ.ศ. ๒๕๐๐ - ปัจจุบัน) เป็นโครงการย่อยในชุดโครงการวิจัย เรื่องกระบวนการจัดการความจริง : การศึกษามิติและพลวัตรของความเปลี่ยนแปลง "ความจริง" ในสังคมไทย ซึ่งได้รับการสนับสนุนการวิจัยจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย ฝ่ายสนับสนุนการวิจัยด้านความสัมพันธ์ข้ามชาติและทางเลือกการพัฒนา จึงขอขอบคุณสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย ฝ่ายสนับสนุนการวิจัยด้านความสัมพันธ์ข้ามชาติและทางเลือกการพัฒนา ไว้ ณ ที่นี้ด้วย

ขอบพระคุณอาจารย์ ร.ศ. ดร. สมบัติ จันทรวงศ์ อย่างยิ่งสำหรับความกรุณาและคำแนะนำต่อความล่าช้าอย่างไม่น่าให้อภัย ผู้เขียนไม่มีคำแก้ตัวใดๆ นอกจากขอภัยด้วยความรู้สึกผิดอย่างแท้จริง

ขอบพระคุณอาจารย์ ศ. ดร. นิธิ เอียวศรีวงศ์ กรุณาให้ความรู้มากมายที่ผู้เขียนได้ใช้ในการวิจัยครั้งนี้และสอนให้รู้จักความอดทนต่อเงื่อนไขทางสังคมภายนอกที่รบกวนการทำงานวิชาการ

ขอบพระคุณอาจารย์ ร.ศ. ดร. ชัยวัฒน์ สถาอานันท์ และ ผ.ศ. ดร. เกษียร เตชะพีระ สำหรับความกรุณาให้ข้อคิดเห็นที่มีค่ายิ่งต่อการศึกษานี้ และต้องขอโทษท่านอาจารย์ทั้งสองด้วยที่ผู้เขียนไม่มีความสามารถเพียงพอที่จะทำตามคำแนะนำทุกอย่างของท่าน

ขอบพระคุณอาจารย์ ร.ศ. นกรินทร์ เมฆไตรรัตน์ สำหรับความปรารถนาดีที่มีให้ต่อผู้เขียนเสมอมา ตลอดจนให้ความรู้ ให้โอกาสการถกเถียง และร่วมสังสรรค์ ที่ออกรสอยู่เสมอ

ขอบพระคุณคุณวีกิจ สุขสำราญ ที่กรุณาติดตาม แนะนำข้อมูล และอดทนดูแลการวิจัยนี้จนสำเร็จลุล่วง

ขอบคุณอาจารย์ปราณี วงศ์จำรัสที่ช่วยดูแลและจัดการระบบการอ้างอิงทั้งหมด และ
ขอบคุณคุณภาวนา โสภายิต ผู้ช่วยวิจัยที่เข้มแข็งที่ช่วยทำให้งานนี้สำเร็จไปได้

ท้ายที่สุด ขอขอบคุณค่าน้ำฟ้าและรวงข้าวที่ให้โอกาสแก่ผู้เขียนในการทำงานวิชาการ
และงานการเมืองภาคประชาชนตลอดมา

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อ	๑
Abstract	๓
กิตติกรรมประกาศ	๕
สารบัญ	๖
บทนำ	๘
บทที่ ๑ รากฐานทางวัฒนธรรมของ " มื้อที่สาม "	๑๑
มรดกประวัติศาสตร์	
ความเปลี่ยนแปลงทางการเมืองสมัยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์	
ความเปลี่ยนแปลงทางการเมืองหลัง พ.ศ. ๒๕๑๕	
มิติที่สลับซับซ้อนของการเมืองไทยปัจจุบัน	
บทที่ ๒ รัฐกับวัฒนธรรม " มื้อที่สาม " : ปฏิบัติการทางการเมืองและสังคม	๕๖
มื้อที่สาม : คอมมิวนิสต์ (ก่อน พ.ศ. ๒๕๑๖)	
มื้อที่สาม : นักศึกษาคอมมิวนิสต์ (พ.ศ. ๒๕๑๖-๒๕๑๙)	
มื้อที่สาม : นักพัฒนาเอกชนและผู้ประสงค์ผลประโยชน์ส่วนตน	
(พ.ศ. ๒๕๒๐-ปัจจุบัน)	
บทที่ ๓ การตอบโต้กับวัฒนธรรม " มื้อที่สาม "	๓๔๗
การอธิบายมื้อที่สาม	
การสร้างพื้นที่ทางการเมืองแบบใหม่ : ภาคประชาชน	
บทที่ ๔ บทสรุป	๔๐๑
บรรณานุกรม	๔๑๑

บทนำ

วัฒนธรรมการเมืองเป็นระบบความหมายทางการเมืองที่คนในสังคมหนึ่งหมายรู้ได้ว่าปฏิบัติการทางการเมืองหนึ่งๆมีความสำคัญและมีความหมายอย่างไร และวัฒนธรรมการเมืองที่เป็นระบบความหมายของการเมืองนี้เองจะเป็นพลังทางความคิดที่วางรากฐานในการจัดการกับปัญหาหรือสิ่งที่เห็นว่าเป็นปัญหาในสังคมไทย

แม้ว่ามีความเปลี่ยนแปลงของสังคมการเมืองไทยที่ดำเนินมานับตั้งแต่หลังการครองอำนาจของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์จนถึงปัจจุบันอย่างมากมาย แต่วัฒนธรรมการเมืองเดิมในหลายด้านยังคงมีพลังอยู่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงสี่สิบปีของทศวรรษ ๒๕๐๐ ที่มีความขัดแย้งระหว่างรัฐกับประชาชนอย่างกว้างขวาง พบว่ากระบวนการทางสังคมการเมืองในการจัดการกับปัญหาความขัดแย้งนั้นไม่สามารถสร้างการจัดการที่มีประสิทธิภาพได้ จะเห็นได้ว่าการจัดการความขัดแย้งระหว่างรัฐกับประชาชนหลายต่อหลายครั้งเกิดการใช้ความรุนแรง

ปัจจัยหลักอย่างหนึ่งที่ทำให้การจัดการความขัดแย้งระหว่างรัฐกับประชาชนในสังคมการเมืองไทยไม่มีประสิทธิภาพหรือล้มเหลวอยู่เสมอ ได้แก่การที่สังคมไทยยังดำรงอยู่ในวัฒนธรรม “ มือที่สาม ”

“ มือที่สาม ” ถูกใช้ในการจัดการปัญหาทางการเมืองมานานาน คนจำนวนไม่น้อยคิดว่าการใช้มือที่สามเป็นเพียงการกล่าวอ้างเพื่อกลบเกลื่อนปัญหาเท่านั้นซึ่งก็มีส่วนจริงอย่างไม่ต้องสงสัย แต่ปัญหาอยู่ที่ว่าการกล่าวอ้างเช่นนี้กลับกลายเป็นความจริงภายใต้การรับรู้ของคนอีกจำนวนมากในสังคมไทย ทำให้สังคมไทยต้องผ่านประสบการณ์ความเจ็บปวดลึกซึ้งหลายต่อหลายครั้งในการที่การอ้างมือที่สามกลายเป็นความจริงในการรับรู้ของสังคม ไม่ว่าจะเป็นเหตุการณ์ ๑๔ ตุลาคม ๒๕๑๖, เหตุการณ์ ๖ ตุลาคม ๒๕๑๙ หรือเหตุการณ์เดือนพฤษภาคม ๒๕๓๕ มีพ้องต้องกล่าวถึงความเจ็บปวดของผู้คนที่อยู่ตามชายขอบของแผ่นดินที่มีการอ้าง “ มือที่สาม ” เป็นเครื่องมือในการทำลายพวกเขาอย่างถึงที่สุด เช่น กรณีตีปลงเขา เผาถางดังแดงที่พัทลุง เป็นต้น

การรับรู้และยอมรับในความคิดเรื่อง " มือที่สาม " ว่าเป็นความจริงโดยไม่ต้องพิสูจน์ของสังคมไทยที่ผ่านมา จึงไม่ใช่เพียงแค่การกล่าวอ้างธรรมดา หากแต่การกล่าวอ้างที่ทำให้เกิด " ความจริง " ขึ้นมาในการรับรู้ของสังคมเช่นนี้ มีความหมายอย่างชัดเจนว่าเป็นการกล่าวอ้างที่สอดคล้องกับระบบความหมายทางการเมืองหรือที่เรียกว่าวัฒนธรรมทางการเมืองอย่างชัดเจน ขณะเดียวกัน การอ้าง " มือที่สาม " ก็กระทำกันจนเป็นปรกติวิสัยโดยผู้ปกครองรัฐรวมทั้งกลไกอำนาจรัฐ โดยเฉพาะอย่างยิ่งกลไกรัฐส่วนที่มีหน้าที่โดยตรงในด้านความมั่นคง เช่น กองทัพ ตำรวจ กระทรวงมหาดไทย กลายเป็นแบบแผนในการอธิบายปัญหาและแก้ปัญหาของกลไกอำนาจรัฐทุกระดับ จนกล่าวได้ว่าเป็น " วัฒนธรรมมือที่สาม " ซึ่งเป็นวัฒนธรรมแห่งการปิดบังปัญหาทำให้ละเลยปัญหาที่แท้จริงที่เกิดขึ้นและยังมีความชอบธรรมในการแก้ปัญหาโดยใช้ความรุนแรงภายใต้ข้ออ้างว่าเพื่อปกป้องประชาชนไม่ให้ตกเป็นเครื่องมือหรือตกเป็นเหยื่อของมือที่สามด้วย

เมื่อวัฒนธรรม " มือที่สาม " เป็นวัฒนธรรมทางการเมืองของความสัมพันธ์ระหว่างรัฐและประชาชน ที่มีความหมายและความสำคัญที่สุดประการหนึ่งนับตั้งแต่การเกิดรูปแบบใหม่ที่เน้นหน้าที่ของรัฐที่มีต่อสังคม ทำให้มีความจำเป็นที่จะต้องทำความเข้าใจในเรื่องนี้ให้กระจ่าง

การวิจัยเรื่อง " ความจริง " และการปฏิบัติต่อ " ความจริง " ของรัฐและประชาชนภายใต้วัฒนธรรม " มือที่สาม " นี้ไม่ได้ต้องการหาความจริงแท้ว่าในแต่ละกรณีของการใช้ความคิดเรื่องมือที่สามนั้นมีมือที่สามจริงหรือไม่ หากแต่ต้องการศึกษาว่าทำไมการใช้การกล่าวอ้างถึง " มือที่สาม " ถึงมีพลังทางการเมืองสามารถเคลื่อนไหวทางการเมืองได้และการอ้างถึง " มือที่สาม " ดังอยู่ในเงื่อนไขอะไร

นอกจากนี้ การทำความเข้าใจว่าในกลุ่มที่ถูกอ้างถึงว่ามี " มือที่สาม " อยู่เบื้องหลัง เช่นกลุ่มชาวบ้านที่ขัดแย้งกับรัฐนั้นใช้อะไรและอยู่ในเงื่อนไขอะไรในการต่อรองกับการถูกกล่าวอ้างพาดพิงถึง

สังคมไทยกำลังเคลื่อนไปสู่สังคมการเมืองแบบใหม่ ดังนั้นการทำความเข้าใจในเรื่องมือที่สามจึงมีความสำคัญยิ่งขึ้น เพราะไม่เพียงแต่จะทำให้เข้าใจกระบวนการของการ

ใช้วัฒนธรรมการเมือง “ มือที่สาม ” ให้ชัดเจนขึ้นเพื่อแสวงหาหนทางหลีกเลี่ยงความเจ็บปวดเฉกเช่นที่สังคมไทยเคยได้รับมาเท่านั้น ที่สำคัญการศึกษา “ ความจริง ” และการปฏิบัติต่อ “ ความจริง ” ของรัฐและประชาชนภายใต้วัฒนธรรม “ มือที่สาม ” นี้ยังแสดงให้เห็นถึงความเปลี่ยนแปลงทางการเมืองที่สำคัญอย่างยิ่งในส่วนที่เกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ระหว่างรัฐและสังคมและระหว่างรัฐกับปัจเจกบุคคล ซึ่งถือได้ว่าเป็นการศึกษากระบวนการเคลื่อนไหวไปสู่ความเป็นประชาธิปไตยด้วย

การศึกษา “ ความจริง ” และการปฏิบัติต่อ “ ความจริง ” ของรัฐและประชาชนภายใต้วัฒนธรรม “ มือที่สาม ” แบ่งออกเป็น ๔ บท

บทที่ ๑ รากฐานทางวัฒนธรรมของ “ มือที่สาม ” บทนี้ชี้ให้เห็นถึงมรดกทางประวัติศาสตร์ที่มีผลต่อวัฒนธรรม “ มือที่สาม ”

บทที่ ๒ รัฐกับวัฒนธรรม “ มือที่สาม ” : ปฏิบัติการทางการเมืองและสังคม บทนี้เป็นการศึกษากระบวนการเปลี่ยนแปลงในการใช้วัฒนธรรม “ มือที่สาม ” จากอดีตมาสู่ปัจจุบัน

บทที่ ๓ การตอบโต้กับวัฒนธรรม “ มือที่สาม ” บทนี้ต้องการศึกษาถึงกระบวนการเคลื่อนไหวหรือปฏิกิริยาของประชาชนกลุ่มต่างๆเมื่อถูกรัฐกล่าวอ้างว่ามี “ มือที่สาม ” อยู่เบื้องหลัง

บทที่ ๔ บทสรุป

บทที่ ๑

รากฐานทางความคิดของวัฒนธรรมของ “มือที่สาม”

“มือที่สาม” ถูกใช้มาเนิ่นนานดังจะกล่าวต่อไปข้างหน้า การใช้มือที่สามจึงกลายเป็นวัฒนธรรมที่อยู่คู่กับสังคมไทยไปแล้ว การใช้มือที่สามทำให้เกิดปฏิบัติการทางการเมืองที่โหดร้ายในบางกรณี ในบางกรณีทำให้ไม่เกิดการแก้ปัญหา บางกรณีเป็นการชุกฝุ่นเข้าไปได้พรมเพื่อรอเวลาระเบิดออกมา ไม่ว่ากรณีใดก็ตาม “มือที่สาม” ยังคงเป็นความคิดทางการเมืองที่ยังคงถูกใช้ในการจัดการให้ปัญหาความขัดแย้งระหว่างรัฐกับสังคมและปัจเจกบุคคลยุติลงอย่างได้ผล ดังจะเห็นได้จากการที่สังคมไทยยังคงใช้ “มือที่สาม” เป็นคำอธิบายปรากฏการณ์ต่างๆ อย่างต่อเนื่องตลอดมาแม้ในปัจจุบัน

แต่อย่างไรก็ตาม “มือที่สาม” เกี่ยวพันกับมิติทางการเมืองและวัฒนธรรมอย่างสลับซับซ้อนและมีความเปลี่ยนแปลงที่สัมพันธ์กับความเปลี่ยนแปลงทางสังคมการเมือง ดังนั้น หากต้องการทำความเข้าใจปฏิบัติการทางสังคมการเมืองของสังคมไทยจึงหลีกเลี่ยงไม่ได้ที่จะต้องศึกษาถึงความหมายของวัฒนธรรมมือที่สาม

การเข้าใจความหมายของวัฒนธรรม “มือที่สาม” ในที่นี้จะนำเสนอในประเด็นต่อไปนี้ ได้แก่ มรดกทางประวัติศาสตร์ของวัฒนธรรมมือที่สาม ความเปลี่ยนแปลงทางการเมืองของระบอบสฤษดิ์ และความเปลี่ยนแปลงทางการเมืองหลัง พ.ศ. ๒๕๑๖

มรดกทางประวัติศาสตร์ของวัฒนธรรมมือที่สาม

การอ้าง “มือที่สาม” อยู่เสมอและการที่แนวความคิดเรื่อง “มือที่สาม” ที่ยังคงมีพลังอยู่ในการจัดการกับปัญหาต่างๆ ในระยะเวลาหลายทศวรรษที่ผ่านมาแสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่าความคิดเรื่องมือที่สามไม่ได้เป็นเพียงคำพูดที่คิดปากธรรมดาเท่านั้น หากแต่เป็นคำพูดที่ฝังอยู่ในรากฐานทางความคิดของวัฒนธรรมการเมืองไทย มรดกทางความคิด

ที่สำคัญที่มีผลต่อวัฒนธรรม “ มือที่สาม ” ได้แก่ ความคิดเรื่องรัฐและกษัตริย์ ความคิดเรื่องการแบ่งงานหรือแบ่งหน้าที่ตามสถานะทางสังคมการเมือง และการกลืนเข้าเป็นตัวแทนของความเป็นชาติ

ความคิดเรื่องรัฐและกษัตริย์

คติเกี่ยวกับรัฐและกษัตริย์ไทยที่สืบทอดมาแต่อดีตและยังคงมีอิทธิพลต่อจิตสำนึกของคนไทยแม้ในปัจจุบัน เป็นความคิดที่เน้นอำนาจสูงสุดของผู้ปกครองซึ่งเป็นอำนาจที่มีธรรมชาติหรือความยุติธรรม เป็นรากฐานของการมีอำนาจ และการใช้อำนาจนั้นต้องประกอบไปด้วยความถูกต้องเช่นเดียวกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งเป็นการใช้อำนาจที่ทรงพลังด้วยความเมตตากรุณาอันไพศาลของผู้ใช้อำนาจ คือใช้อำนาจด้วยความมุ่งหวังที่จะให้ผู้อยู่ใต้อำนาจได้พ้นทุกข์และมีโอกาสมากขึ้นที่จะบรรลุถึงชีวิตที่ดีตามอุดมคติของพุทธสมัย

ในสมัยอยุธยาและต้นรัตนโกสินทร์ คติเทวราชาที่ถือว่าพระมหากษัตริย์เป็นอวตารของพระวิษณุ (รามาริบัติ) เน้นความเมตตากรุณาของเทพเจ้าที่อวตารลงมาช่วยเหลือมนุษย์ให้พ้นจากทุกข์เช่นเดียวตามคติความเชื่อเรื่องนารายณ์สิบปาง โดยที่พระวิษณุหรือรามาริบัติหรือพระนารายณ์ย่อมเป็นเทพเจ้าผู้ทรงโลงธรรมะและตั้งอยู่ในความยุติธรรมเสมอ

ส่วนคติจักรพรรดิและธรรมราชาก็นับว่าพระมหากษัตริย์เป็นพระโพธิสัตว์ซึ่งบำเพ็ญพุทธบารมีเพื่อจะเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต แต่ด้วยความเมตตากรุณาอันยิ่งใหญ่หรือ “ พระมหากรุณาธิคุณ ” ทำให้ทรงจรโลงธรรมะใน “ จักรวรรดิ ” โดยการตัดสินใจด้วยความอย่างยุติธรรม และทรงสั่งสอนสัตว์โลกให้เข้าใจธรรมะ เพื่อจะได้ประพฤติธรรม

และบรรลุนิพพานในท้ายที่สุด ส่วนในทางวัตถุก็ต้องสงเคราะห์คนกลุ่มต่างๆ ในรัฐด้วยความเมตตากรุณาตามหลักจักรวรรดิวัตรและสังคหวัตถุ*

ความเปลี่ยนแปลงทางการเมืองที่เกิดขึ้นในช่วงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งมีความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ วัฒนธรรม และการเมืองจนเกิดรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ขึ้นนั้น แม้ว่ารัฐไทยจะได้เปลี่ยนเข้าสู่ความเป็นรัฐสมัยใหม่ ที่มีการปรับเปลี่ยนอุดมการณ์ของรัฐ เกิดการแปรรูปรัฐมาสู่การเกิดรัฐบาลแบบใหม่ที่ขยายอำนาจ หน้าที่ ออกไปสู่ภูมิภาคและท้องถิ่นต่างๆ ทั้งในระดับลึกและกว้าง มีการทำงานที่มีผลกระทบต่อผู้คนมากมายแต่รากฐานความคิดเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับกษัตริย์ก็ยังคงเหมือนเดิม กล่าวคือ พระมหากษัตริย์ทรงเป็นผู้นำทุกๆ ด้านที่จะนำพาประเทศชาติไปสู่ความก้าวหน้าและเน้นอยู่ที่ความถูกต้องและยุติธรรมของรัฐและองค์อธิปัตย์ อำนาจสมบูรณาญาสิทธิราชย์มิใช่อำนาจที่จะเปิดโอกาสให้องค์อธิปัตย์ใช้อำนาจตามอำเภอใจ แต่เป็นการใช้อำนาจที่ต้องถูกกำกับโดยทศพิธราชธรรม และต้องใช้อำนาจนั้นเพื่อ “พระราชทาน” ทั้งความสำเร็จทางวัตถุและเกียรติยศชื่อเสียงแก่บุคคลและวงศ์ตระกูล การใช้อำนาจอย่าง “ยุติธรรม” อย่าง “เสมอหน้า” และด้วย “พระมหากรุณาธิคุณ” เป็นหลักการที่ประกาศแก่สาธารณชนในรูปต่างๆ อยู่เสมอ จนเป็นคติที่ได้รับการยอมรับสืบมา^๒

จะเห็นได้ว่า นับแต่สมัยโบราณมาแล้วที่คนในรัฐสยามมีความเชื่อหรือถูกทำให้เชื่อว่ารัฐและกษัตริย์ย่อมตั้งอยู่บนความถูกต้องและความเมตตากรุณาเสมอ ไม่ว่าจะเป็นในแง่ของที่มาของอำนาจ วิธีการใช้อำนาจ หรือเป้าหมายของการใช้อำนาจก็ตาม ส่วนราษฎรก็จะสำนึกในบุญคุณของรัฐและกษัตริย์ และตอบแทนบุญคุณตามวิถีทางที่รัฐและ

* สายชล วรรณรัตน์, พุทธศาสนากับแนวคิดทางการเมืองในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ๒๕๒๕), หน้า ๑๖๕-๒๐๑.

^๒ ไพโรจน์ สายชล สัตยานุรักษ์ “ปัญญาชนและการสร้างอัตลักษณ์ในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์” ในเอกสารประกอบการสัมมนาทางวิชาการ วิถีนักคิด / ปัญญาชนไทย-เทศ อดีต ปัจจุบัน อนาคต โดย ศูนย์มนุษยศาสตร์เพื่อสังคม คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ๑๐-๑๑ มีนาคม ๒๕๕๓.

พระมหากษัตริย์ทรงต้องการ ทำให้เกิดระบบความสัมพันธ์ที่ราบรื่นและสงบสุขอยู่เสมอ ภายใต้คติความเชื่อเช่นนี้ มีความหมายโดยนัยยะว่าไม่มีวันที่จะเกิดความขัดแย้งระหว่างรัฐ กษัตริย์และประชาชนขึ้นได้เลย เพราะหากฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดทำผิดศีลธรรม ผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นจะเป็นไปตามกฎธรรมชาติหรือกฎแห่งกรรม (การลงทัณฑ์แก่ผู้ร้ายหรือมิชฌาติภูจิ ก็เป็นไปตาม “ ธรรมศาสตร์ ” หรือ กฎธรรมชาติเช่นกัน) ปัญหาทางการเมืองจึงมิใช่ “ ความขัดแย้ง ” แต่เป็นการที่ฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดทำผิดศีลธรรมหรือไม่ประพฤติธรรมหรือเป็นมิชฌาติภูจินั่นเอง

กล่าวได้ว่าการแปรปรุรัฐมาสู่การเกิดรัฐบาลขึ้นในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ได้รับมรดกการอธิบายพันธกิจของรัฐบาลแบบใหม่ที่เกิดขึ้นบนรากฐานความคิดแบบเดิมที่กล่าวข้างต้น พระมหากษัตริย์และเชื้อพระวงศ์ทั้งหลายที่สืบเชื้อสายมาจากพระมหากษัตริย์พระองค์แรกแห่งราชวงศ์จักรีจึงทรงเป็นผู้ที่มีพันธกิจต้องปฏิบัติต่อประชาชนที่อยู่เบื้องล่างให้ได้รับความสุขสมบูรณ์ในด้านต่างๆ

ในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ เมื่อเกิดปัญหาความไม่สงบหรือการกบฏจึงยังคงอธิบายจากแง่มุมของพุทธศาสนาว่าเป็นการกระทำโดยพวกมิชฌาติภูจิ ดังปรากฏว่ารัฐเรียกพวกกบฏว่า “ ฝิบุญ ” เท่ากับว่าไม่มีแนวคิดในเรื่อง “ ความขัดแย้ง ” ระหว่างรัฐหรือผู้ปกครองกับประชาชนเช่นกัน สำหรับพวก “ อั้งยี่ ” ก็มีใ้ราษฎรไทยแต่เป็นคนอื่นที่เข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารแต่ไม่ยึดมั่นในศีลธรรมข้อ “ กตัญญูกตเวทิตี ” จึงก่อความวุ่นวายขึ้นในพระราชอาณาจักร

แม้ว่าจะมีความเปลี่ยนแปลงหลายๆด้านเกิดขึ้นหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองสยาม ปี พ.ศ. ๒๔๗๕ แต่ในหลักการความสัมพันธ์ระหว่างรัฐและประชาชนนั้นยังคงมีลักษณะที่สืบเนื่องจากหลักการเดิมอย่างมาก

การเปลี่ยนแปลงการปกครองได้เปิดโอกาสให้ระบบราชการขึ้นมาครองอำนาจ แต่เพียงกลุ่มเดียวและได้ทำให้ระบบราชการเข้ามาสืบทอดบทบาทของผู้ทำนุบำรุงประชาชนให้พบกับความสุขสมบูรณ์หลักหกประการของคณะราษฎรมีความคล้ายคลึงกับหลักการของรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ยกเว้นเพียงประการเดียวคือความเสมอภาค

การต่อสู้ทางการเมืองหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองจนกระทั่งถึงช่วงเวลาการ
ขึ้นมามีอำนาจของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์เป็นการต่อสู้ทางการเมืองบนพื้นฐานของระบบ
ราชการทั้งสิ้น แม้ว่าหลังสงครามโลกครั้งที่สองบทบาทของบรรดานักการเมืองที่ผ่านการ
เลือกตั้งจะเพิ่มมากขึ้นแต่ก็เป็นช่วงเวลาสั้นๆ หลังจากการยึดอำนาจของทหารในปี พ.ศ.
๒๔๙๐ บทบาทของนักการเมืองพลเรือนก็ลดลง

ระบบราชการที่เถลิงอำนาจเหนือสังคมได้นี้เอง ในด้านหนึ่งได้สร้างรัฐที่เข้มแข็ง
ขึ้นมาด้วยกลไกระบบราชการ และการขยายอำนาจรัฐเข้าไปจัดการกับวิถีชีวิตของคนใน
สังคมอย่างเข้มข้นและอย่างครอบคลุมรอบด้านด้วย ดังที่ ศาสตราจารย์ ดร. ชัยอนันต์
สมุทวนิชได้สรุปความเปลี่ยนแปลงของรัฐไทยหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองไว้อย่าง
แจ่มชัดว่า

“...จุดเปลี่ยนที่สำคัญด้านนโยบายที่มีผลโดยตรงต่อกลไกอำนาจรัฐ
ได้แก่นโยบายสร้างชาติของจอมพล ป. พิบูลสงคราม ซึ่งโดยเนื้อแท้
แล้วเป็นการสร้างรัฐ (state-building) ...”^๑

การสร้างชาติของจอมพล ป. ด้วยการขยายอำนาจรัฐดำเนินไปบนรากฐานความ
คิดที่ว่าผู้นำที่มีจิตใจมุ่งทำหน้าที่เพื่อประโยชน์สุขของพลเมืองอย่างแท้จริง โดย “ ผู้นำ ”
คือ จอมพล ป.พิบูลสงครามจะทำหน้าที่ของผู้ปกครองที่เป็น “ มหารุข ” ในการสร้างชาติ
ไทยให้เป็นมหาอำนาจในแหลมทองสามารถพึ่งตนเองได้และรักษาเอกราชของชาติไทย
เอาไว้ ทำให้คนไทยพ้นจากการกดขี่ของชาติอื่น สามารถยกระดับการครองชีพให้มีปัจจัย
๔ เพียงพอและมีความเจริญทั้งทางกาย จิตใจ และทางวัตถุ

^๑ ชัยอนันต์ สมุทวนิช, ๑๐๐ ปี แห่งการปฏิรูประบบราชการวิวัฒนาการของอำนาจรัฐและ
อำนาจการเมือง (กรุงเทพฯ : สถาบันนโยบายศึกษา ๒๕๓๘). หน้า ๖๕.

การเปลี่ยนแปลงระบบราชการให้รับใช้การสร้างรัฐที่เกิดขึ้นในสมัยของจอมพล
ป. พิบูลสงครามเป็นการแปรรูปรัฐที่สำคัญที่สุดที่ส่งผลต่อเนื่องมายังรัฐสมัยใหม่ต่อมา
โดยเฉพาะอย่างยิ่งการขยายอำนาจรัฐในสมัยจอมพลสฤษดิ์ ซึ่งการขยายอำนาจรัฐออกไป
กว้างขวางมากขึ้นนั้นก็ได้นำพาเอาความคิดเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างรัฐและประชา
ชนขยายตามไปด้วยเช่นกัน

ความคิดเรื่องการแบ่งแยกหน้าหรือพันธกิจตามสถานภาพทางสังคมและการเมือง

มรดกทางประวัติศาสตร์ของความคิดอีกประการหนึ่งที่เมื่อประกอบกับความคิด
เรื่องผู้นำเป็นผู้ที่ย่อมทำให้เกิดประโยชน์สุขแก่ประชาชนและผู้นำเป็นตัวแทนของสังคม
โดยรวมกลายเป็นรากฐานที่สำคัญของวัฒนธรรม “ มือที่สาม ” ได้แก่ ความคิดเรื่องการ
แบ่งแยกหน้าที่กันทำตามพันธกิจที่มีต่อ “ องค์กรรวม ” ของรัฐหรือของชาติ

ความคิดเรื่องรัฐของไทยก่อนสมัยใหม่นั้นจะอธิบายองค์ประกอบของรัฐด้วยการ
จัดความสัมพันธ์ตามพันธกิจที่คนแต่ละกลุ่มมีอยู่ ซึ่งทำให้คนแต่ละกลุ่มมีหน้าที่ตายตัวตั้ง
แต่เกิดจนตายและต่างก็ทำหน้าที่ของตน โดยไม่ก้าวก่ายหน้าที่ของคนอื่น

... อันพระนครทั้งหลาย	ก็เหมือนกับกายสังขาร
กระษัตริศคือจิตวิญญาณ	เป็นประธานแก่ร่างอินทรีย์
มือเบื้องซ้ายขวาถือสามนต์	บาทาคือพลทั้งสี่
อาการพร้อมสามสิบสองมี	คั้งนี้จึงเรียกรูปกาย
ฝ่ายฝูงอาณาประชาราษฎร	คือศาสดาราวุธทั้งหลาย
ถึงผู้นั้นประเสริฐเลิศชาย	แม่นิจิตจากกายก็บรรลีย์
อาวุธไม่มีผู้ถือ	ควรฤาจะวังเข้ารบได้... ^๔

^๔ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก, รามเกียรติ์ เล่ม ๓ (กรุงเทพฯ : ศรุสภา ๒๕๐๗)
, หน้า ๓๑๕.

เมื่อแต่ละคนปฏิบัติตามพันธกิจที่ตนมีอยู่ตามสถานภาพทางสังคมเช่นนี้ รัฐหรือ “ พระนคร ” ก็จะมีความสุขและปราศจากความขัดแย้งมีแต่ความกลมเกลียวราบรื่น

การแยกองค์ประกอบของรัฐ โดยเน้นหน้าที่ของคนแต่ละกลุ่มเช่นนี้ได้เป็นมรดกตกทอดต่อมายังรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์

...แท้จริง ประชุมชนที่ตั้งควบคุมอยู่เป็นหมู่กันนี้ มีหน้าที่ต่างๆกัน แลอาศัยกันแลกัน บ้างก็มีหน้าที่ทำการปกครองป้องกันอาณาเขตแลประชาชน แต่อันตรายภายในคอยห้ามไม่ให้คนทั้งหลายทำจลาจลเบียดเบียนกันเอง แต่อันตรายภายนอก อันจะมีมาแต่ข้าศึกศัตรูผู้ยกมาข้าย รักษาความสงบเรียบร้อยให้เป็นไปเพื่อคนเหล่านั้น ได้โอกาสทำธุระหน้าที่ของตน บางพวกเป็นคนประกอบกิจในศาสนา...บ้างเป็นครูสอนศิลปวิทยา...บางพวกเป็นพณิชทำการค้าขาย...บ้างประกอบหัตถกรรม...ทำของให้สำเร็จด้วยฝีมือ ...ถ้าพวกหนึ่งพวกใดขาดไปพวกหนึ่งก็จะมีอันตรายหรืออยู่ไม่เป็นสุข ความมีอยู่พร้อมเพรียงทุกพวกนี้แล เป็นเหตุแห่งความผาสุกของกันแลกัน เหมือนเครื่องสัมภาระอันประกอบถูกที่ควบคุมกันและกันตั้งอยู่ได้เป็นเรือนฉะนั้น...”^๕

ความคิดเรื่องการแบ่งแยกกันทำงานซึ่งเป็นมรดกทางความคิดที่ตกทอดมานี้มีพลังมากขึ้นเมื่อรัฐก้าวเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจสมัยใหม่ เพราะระบบทุนนิยมก็เน้นว่าการแบ่งงานกันทำก่อให้เกิดประสิทธิภาพสูงสุด อย่างไรก็ตามในระบบทุนนิยมนั้นโดยหลักการแล้วคนสามารถเปลี่ยนงานหรือเปลี่ยนหน้าที่พร้อมกับมีสิทธิเท่าเทียมกันในการตัดสินใจทางการเมือง แต่ในรัฐไทยหลัง พ.ศ. ๒๔๗๕ ยังคงเน้นการไม่ “ ก้าวถ่าง ” ไปทำหน้าที่ของคนอื่น ซึ่งหมายความว่าประชาชนไม่พึงก้าวถ่างหน้าที่ของผู้ปกครอง ต้องปล่อยให้ผู้ปกครองใช้อำนาจที่กรปรด้วยความเมตตา กรุณา และยุติธรรมโดยไม่ต้องมีประชาชนเข้าไปควบคุมตรวจสอบ

^๕ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระวชิรญาณวโรรส, เบญจศีล-เบญจธรรม แบบเรียนจรรยา กรมศึกษาธิการ (พระนคร : โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ, ร.ศ. ๑๑๒), หน้า ๗๕-๗๖.

กล่าวได้ว่า ความคิดที่แบ่งงานกันทำตามพันธกิจของชนชั้นในช่วงสมัยนี้ ทำให้ประชาชนไม่สามารถเข้าไปมีส่วนร่วมในพื้นที่ทางการเมือง เพราะผู้ปกครองมีหน้าที่โดยตรงในการทำหน้าที่ดังกล่าว และการแบ่ง "หน้าที่ต่างๆกัน แลอาศัยกันแลกัน...พร้อมเพรียงทุกพวกนี้แลเป็นเหตุแห่งความผาสุกของกันแลกัน" ดังนั้นจึงเป็นรัฐที่ไม่มีความขัดแย้งระหว่างรัฐกับประชาชนและระหว่างประชาชนต่าง " พวก " หรือต่าง " ชั้น " กัน แต่ผู้ปกครองได้เริ่มต้นกลืนตนเองเข้าไปเป็นตัวแทน " ชาติ " หรือการทำตนเองให้เป็นส่วนเดียวกันกับส่วนรวมคือ " ชาติ "

การกลืนเข้าเป็นตัวแทนของความเป็นชาติ

รัฐไทยสมัยโบราณนั้น พระมหากษัตริย์ทรงเป็นผู้รริโลงธรรมะเพื่อให้ปวงพสกนิกรผู้ที่พึ่งพระบรมโพธิสมภารของพระองค์สามารถเข้าถึงธรรมะได้ ความเปลี่ยนแปลงได้เริ่มขึ้นอย่างชัดเจนเมื่อเกิดรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ พระมหากษัตริย์ทรงพยายามที่จะแสดงตนเองเป็นส่วนที่สำคัญที่สุดในหลักของสังคมการเมืองทั้งสามประการ อันได้แก่ ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ และพระมหากษัตริย์ทรงกระทำทุกอย่างเพื่อประโยชน์สุขของพสกนิกรในแผ่นดิน ดังที่เน้นกันแบบเรียนความว่า

...ผู้ที่ทำประโยชน์ให้แก่บ้านเมืองของเราอย่างสูงสุดในปัจจุบันนี้
ซึ่งควรที่เราทั้งหลายจะพึงระลึกถึงพระมหากรุณาธิคุณและทั้งจะ
เป็นที่ฝังอยู่ในน้ำใจของเรา และคนทั้งหลายที่จะเกิดมาในภายหลังก
ต่อไปไม่รู้จักเสื่อมนั้น ก็คือ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวของเรา
ซึ่งเป็นที่ซึ้งตราบอยู่ในน้ำใจของเราทั้งหลายทั่วทุกคนแล้วว่า ไม่อาจ
จะพรรณาพระมหากรุณาธิคุณ ซึ่งพระองค์ได้มีต่อเราทั้งหลายให้สิ้นสุด
ลงได้ กล่าวคือ พระองค์ได้ทรงทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาและอาณา
ประชาราษฎร์ให้ได้รับความสุขสำราญ และทรงจัดการให้ชาติและบ้าน
เมืองเจริญขึ้น...^๖

^๖ พระไพศาลศิลปศาสตร์ และหลวงญาณวิจิตร, ธรรมจริยา เล่ม ๖ (พระนคร : โรงพิมพ์
อักษรนิติ ร.ศ. ๑๑๒), หน้า ๒๒๕-๒๕๖.

พระมหากษัตริย์กลายเป็นองค์ประกอบสำคัญที่สุดของ “ชาติ” รัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ในรัชกาลที่ ๖ จึงทรงเน้นว่า “สิ่งซึ่งเป็นหลักแห่งชาติ คือ พระมหากษัตริย์ผู้ทรงเป็นประมุขนำชาติในการทั้งปวง” และ “ธรรมเนียมไทยเรา พระเจ้าแผ่นดินกับราษฎรสนิทชิดเชื้อกันมาก พระเจ้าแผ่นดินไม่ปลีกตัวออกจากราษฎร ย่อมเสด็จไปในหมู่ราษฎรให้ราษฎรได้เฝ้าอยู่เสมอ”^๘

ลักษณะความสัมพันธ์ที่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันระหว่างพระมหากษัตริย์กับประชาชนเช่นนี้ จะได้รับการสืบทอดต่อมาภายหลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง โดยผู้นำใหม่ได้แสดงเป็นผู้นำของชาติเช่นเดียวกับพระมหากษัตริย์

ความเปลี่ยนแปลงที่สำคัญเกิดขึ้นหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง เมื่อผู้นำทางการเมืองใหม่พยายามที่จะรักษาการนำทางการเมืองในยามที่ไม่สามารถเน้นความสำคัญของสถาบันพระมหากษัตริย์ได้ จึงทำให้เกิดความพยายามกลืนตนเองเข้าไปเป็นตัวแทนของ “ชาติ”

กระบวนการสำคัญที่ผู้นำสามารถกลืนตนเองเข้าไปเป็นเป็นตัวแทนชาติ คือ กระบวนการสร้างวัฒนธรรมแห่งชาติที่เน้นบทบาทของผู้นำในฐานะที่เป็นตัวแทนคติมหาชน

วัฒนธรรมแห่งชาติในรัฐสมัยใหม่ของไทยมิได้สร้างสรรค์ขึ้นมาโดยชนชั้นกลางหรือโดยประชาสังคม แต่เป็นวัฒนธรรมที่ถูกสร้างขึ้นโดยรัฐ ผู้นำรัฐอ้างอิงมคติมหาชนในการสร้างวัฒนธรรมแห่งชาติดังกล่าว แต่มคติมหาชนมิได้มาจากมติของปัจเจกชนที่

^๘ ส. วัฒนเสริมฐ, วาทพระมงกุฎ (กรุงเทพฯ : รุ่งวิทยา, ๒๕๐๖), หน้า ๑๓๐, ๑๓๑.

ประกอบกันขึ้นเป็น “ มหาชน ” ดังนั้น ผู้นำรัฐในฐานะตัวแทนของมคิมหาชนจึงเป็นตัวแทนของชาติไทยโดยสมบูรณ์ เมื่อผู้นำรัฐคิดอะไร ทำอะไร คนก็ติดตามและทำตาม “

ผู้นำรัฐได้ทำให้ตนเองกลืนเข้าไปเป็นตัวแทนของชาติ ด้วยการที่รัฐทำหน้าที่สร้างวัฒนธรรมแห่งชาติขึ้นมา ปรากฏชัดเจนในรัฐธรรมนูญ ๑๒ ฉบับ ดังนี้

รัฐธรรมนูญ ฉบับที่ ๑ เรื่องชื่อประเทศ ประชาชน และสัญชาติ

รัฐธรรมนูญ ฉบับที่ ๒ เรื่องป้องกันภัยอันจะเกิดแก่ชาติ

รัฐธรรมนูญ ฉบับที่ ๓ เรื่องการเรียกชื่อชาวไทย

รัฐธรรมนูญ ฉบับที่ ๔ เรื่องเคารพธงชาติ เพลงชาติ และเพลงสรรเสริญพระบารมี

รัฐธรรมนูญ ฉบับที่ ๕ เรื่องให้ชาวไทยพยายามใช้เครื่องอุปโภคบริโภคที่มีกำเนิดหรือทำขึ้นในประเทศไทย

รัฐธรรมนูญ ฉบับที่ ๖ เรื่องทำนองและเนื้อร้องเพลงชาติ

รัฐธรรมนูญ ฉบับที่ ๗ เรื่องชักชวนให้คนไทยสร้างชาติ

รัฐธรรมนูญ ฉบับที่ ๘ เรื่องเพลงสรรเสริญพระบารมี

รัฐธรรมนูญ ฉบับที่ ๙ เรื่องภาษาและหนังสือไทยกับหน้าที่พลเมืองดี

รัฐธรรมนูญ ฉบับที่ ๑๐ เรื่องการแต่งกายประชาชนชาวไทย

รัฐธรรมนูญ ฉบับที่ ๑๑ เรื่องกิจวัตรประจำวันของคนไทย

รัฐธรรมนูญ ไม่ได้มีสถานะเป็นกฎหมายแท้ๆ หากแต่เป็นกระบวนการสร้างจินตนาการใหม่ร่วมกันใน “ ความเป็นชาติไทย ” ที่กำหนดขึ้นโดยรัฐ ดังคำกล่าวที่ว่า

รัฐธรรมนูญ...เป็นกฎหมายทางใจ เป็นกฎหมายที่มีมคิมหาชน

หนุนอยู่ข้างหลัง และมคิมหาชนจะเป็นตำรวจ เป็นอัยการ

เป็นศาลไปในเวลาเดียวกัน... รัฐนิยมจะเป็นเครื่องเชิดชูระบอบ

ประชาธิปไตย เพราะรัฐนิยมยึดถือมคิมอันแท้จริงของปวงชน

“ โปรดดูรายละเอียดใน สาขา สัตยานุรักษ์ “ มคิมหาชน:ฐานทางความคิดของระบอบประชาธิปไตยในยุค “ เชื้อผู้นำชาติพันธุ์ ” ใน สิริลักษณ์ สัมปชลิต และศิริพร ยอดกมลศาสตร์ (บก) คือความภูมิใจ (กรุงเทพฯ : สร้างสรรค์, ๒๕๔๕)

ระบอบประชาธิปไตย ซึ่งรับมติดังมาจากปวงชนนั้น
เป็นระบอบประชาธิปไตยที่ดั่งแท้

ที่สำคัญการประกาศ “ รัฐนิยม ” เป็นการสร้างโดยผู้นำทางการเมืองในฐานะตัวแทนของชาติ ดังที่หลวงวิจิตรวาทการกล่าวไว้ว่า ผู้นำซึ่งเป็นผู้ฉลาดและมีคุณภาพทางใจจะเป็นผู้ปกครองที่ “ มีความยุติธรรม...คือการกำหนดว่าอย่างไรเป็นการถูกต้อง ” และการเสนอที่รัฐเสนอ “ มติมหาชน ” ก็แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนถึงความสำคัญว่าตนเองเป็นตัวแทนของชาติ ดังที่เน้นว่าผู้นำคือ “ ...ตัวมหาชน เพราะจะพูดอะไรทำอะไร คนจะพูดตามทำตาม ” ดังนั้นเห็นได้ชัดเจนถึงกระบวนการกลืนตนเองเป็นตัวแทนของ “ ชาติ ”

แม้ว่ารูปธรรมหลายประการของการประกาศรัฐนิยมนี้นี้ไม่ได้รับการปฏิบัติตามเมื่อจอมพล ป. พิบูลสงครามหมดอำนาจ แต่สิ่งที่ฝังลึกอยู่ไม่ใช่เพียงแค่การเคารพเพลงชาติหรือเพลงสรรเสริญพระบารมีเท่านั้น หากแต่เป็นการยอมรับสถานะ บทบาท และความสำคัญของผู้นำทางการเมืองที่กลืนตนเองเข้าไปเป็นตัวแทนชาติ

กระบวนการกลืนตนเองเข้าไปเป็นตัวแทนของและชาติด้วยวิธีการอ้างถึงมติมหาชนก็จะเกิดขึ้นในแนวทางหรือกรอบโครงที่ผู้นำต้องการ ซึ่งทำให้ผู้นำสามารถ “ เป็นตัวมหาชนเพราะจะพูดอะไรทำอะไรคนจะพูดตามทำตาม ” และความคิดของผู้นำก็จะสะท้อนมติมหาชนเสมอ

ความคิดที่ผนวกผู้นำเข้าไปเป็นตัวแทนของชาติ ยังเป็นการผนวกการใช้อำนาจรัฐอย่างเข้มข้นด้วยหลวงวิจิตรวาทการความสำคัญแก่บทบาทของรัฐเป็นอย่างมาก ดังที่เน้นว่า...รัฐมีหน้าที่เป็นผู้อบรมศึกษาพลเมือง...รัฐต้องทำงานเพื่อวางระเบียบการกระทำของ

⁵ ศธ. ๐๙๐๑.๒๕ / ๔ เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ กรมศิลปากร นโยบายสร้างชาติ ปาฐกถาเรื่องรัฐนิยม หลวงวิจิตรวาทการแสดงทางวิทยุกระจายเสียง, กรกฎาคม ๒๔๘๒ อ้างใน สายชล สัตยานุรักษ์ ความเปลี่ยนแปลงในการสร้างชาติไทยและความเป็นไทย โดยหลวงวิจิตร รายงานการวิจัยสนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย หน้า ๔๖

พลเมือง...รัฐต้องกำหนดให้ว่าจะให้พลเมืองทำอะไร”^{๑๑} และเน้นความเหนือกว่าของรัฐ ด้วยการให้พันธกิจปฏิบัติต่อส่วนรวมของรัฐ ดังความที่ว่า “เป็นธรรมดาที่รัฐจะต้องสำคัญกว่าครอบครัวและส่วนย่อยส่วนตัวบุคคลอย่างแน่นอน เพราะเป็นการจำเป็นที่ส่วนรวมจะต้อง สำคัญกว่าส่วนย่อย”^{๑๒}

การกลืนผู้นำทางการเมืองที่เข้าไปใช้อำนาจรัฐแต่เพียงผู้เดียว โดยผู้นำรัฐเท่านั้นที่จะพูดแทนชาตินับได้เป็นกระบวนการทางการเมืองที่สำคัญที่เกิดขึ้นหลังจากการเปลี่ยนแปลงการปกครองและยังคงมีอิทธิพลมาถึงปัจจุบัน

มรดกทางประวัติศาสตร์ที่กล่าวมาข้างต้นทั้งสามประการมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการจัดรูปแบบความสัมพันธ์ทางการเมืองของสังคมไทย และมีความสัมพันธ์อยู่กับการเกิดวัฒนธรรม “มือที่สาม” อย่างแน่นอน เพราะเมื่อบรรดาผู้ปกครองหรือผู้ถืออำนาจรัฐมองภาพตนเองเป็นผู้ที่มีพันธกิจตามธรรมชาติที่จะต้องดำเนินการอย่างหนึ่งอย่างใดเพื่อประโยชน์สุขของสังคมและการดำเนินการของคนนั้นเป็นไปในฐานะตัวแทนของหน่วยทางการเมืองสำคัญ คือชาติ ก็ย่อมมองผู้ที่ไม่เห็นด้วยกับการดำเนินงานของตนในลักษณะที่ไม่ได้เป็นพวกเดียวกัน หรือเป็น “คนอื่น ” ที่ไม่หวังดี ที่พร้อมจะเป็น “ มือที่สาม ” เข้ามาแทรกตรงกลางระหว่างผู้นำกับประชาชนเพื่อผลประโยชน์ของพวกเขา

แต่อย่างไรก็ตาม ความเปลี่ยนแปลงทางสังคมการเมืองที่ดำเนินต่อมาโดยเฉพาะอย่างยิ่งในสมัยจอมพลสฤษดิ์ก็ได้ผสมผสานกับมรดกทางประวัติศาสตร์ที่กล่าวมาข้างต้นจนก่อให้เกิดวัฒนธรรม “ มือที่สาม ” ชัดเจนยิ่งขึ้น

^{๑๑} หลวงวิจิตรวาทการ, ประวัติศาสตร์สากล เล่ม ๕ พระนคร เสริมวิทย์บรรณาการ ๒๕๑๔ หน้า ๒๒๖ อ้างใน สายชล สัตยานุรักษ์, ความเปลี่ยนแปลงในการสร้าง...หน้า ๔๘

^{๑๒} หลวงวิจิตรวาทการ, “วิชาการเมืองของอริสโตเติล “ ใน วิจิตรสาร เล่ม ๒ กรุงเทพฯ มงคลการพิมพ์ ๒๕๒๘ หน้า ๒๒๐ อ้างใน สายชล สัตยานุรักษ์, ความเปลี่ยนแปลงในการสร้าง...

ความเปลี่ยนแปลงทางการเมืองสมัยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์

แม้จะเป็นที่รับรู้โดยทั่วไปว่ายุคแรกของการพัฒนาประเทศหรือที่เรียกกันว่าสมัยจอมพลสฤษดิ์มีความเปลี่ยนแปลงทางการเมืองและวัฒนธรรมอย่างกว้างขวางและลึกซึ้ง แต่ความเปลี่ยนแปลงที่เน้นกันมากในวงวิชาการ คือ ปฏิบัติการณ์ต่างๆของรัฐและผลกระทบต่อชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชน โดยเฉพาะปัญหาการใช้อำนาจเผด็จการของรัฐ และปัญหาทางเศรษฐกิจของชาชนบท หากแต่กระแสความเปลี่ยนแปลงที่อยู่เบื้องลึกของปรากฏการณ์ทางการเมืองและเศรษฐกิจดังกล่าว นั่นคือ “รากฐานความคิดทางการเมืองของคนไทย” อันเป็นทั้งผลและเป็นทั้งเหตุของปรากฏการณ์ทางการเมืองและเศรษฐกิจของไทยนับตั้งแต่สมัยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ เป็นต้นมา

การเมืองสมัยของจอมพลสฤษดิ์เป็นเช่นเดียวกัน ปรากฏการณ์จำนวนมากได้ถูกยกระดับสู่ความคิดนามธรรมที่ทำให้คนจำนวนมากในสังคมไทยยังคงจดจำและให้ความหมายแก่การเมืองสมัยนั้นในด้านที่ดี และยังมีผู้กล่าวถึงการใช้อำนาจของจอมพลสฤษดิ์ว่ามีผลดีแก่คนไทยโดยรวมหรือมีผลดีแก่ชาติ

การศึกษาที่ดีที่สุดเกี่ยวกับการเมืองสมัยสฤษดิ์จอมพลสฤษดิ์ ได้แก่ การเมืองไทยระบบพ่อขุนอุปถัมภ์ ของอาจารย์ทักษ์ เถลิงเศียรณ เป็นการอธิบายความคิดทางการเมืองสมัยใหม่ของไทยด้วยกรอบความคิดของสังคมไทยเอง คือ เสนอว่าจอมพลสฤษดิ์ได้ใช้ความคิดเรื่องพ่อขุนอุปถัมภ์มาอธิบายและให้ความชอบธรรมแก่การใช้อำนาจเผด็จการของตน พร้อมกับนำอุดมคติความคิดเกี่ยวกับความสัมพันธ์ในครอบครัวมาใช้ในการอธิบายความสัมพันธ์ทางการเมืองในสมัยนั้น

ก่อนที่จะกล่าวถึงชุดความคิดทางการเมืองที่เป็นรากฐานของปฏิบัติทางสังคม เศรษฐกิจการเมืองของประชาชนในสมัยจอมพลสฤษดิ์เป็นต้นมานั้น ประเด็นที่ควรจะต้องทำความเข้าใจก่อนคือเงื่อนไขความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในช่วงเวลานี้ ได้แก่ ความเปลี่ยนแปลงของระบบราชการ การขยายตัวของความเปลี่ยนแปลงระบบเศรษฐกิจ

ความเปลี่ยนแปลงของระบบราชการ

แม้ว่าการทำความเข้าใจความเปลี่ยนแปลงของการเมืองไทย จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องทำความเข้าใจในความเปลี่ยนแปลงของระบบราชการ จนกระทั่งมีนักวิชาการจำนวนหนึ่งเคยเสนอความคิดว่ารัฐไทยเป็นรัฐระบบราชการ แต่หากไม่คำนึงถึงพลวัตของระบบราชการก็อาจจะไม่สามารถอธิบายอะไรได้มากนักนอกจากบอกลักษณะกว้างๆของรัฐไทยเท่านั้น^๒

รัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ไทยได้สร้างกลไกระบบราชการขึ้นมาแต่ในสมัยนั้น อำนาจการตัดสินใจทางการเมืองยังไม่ได้ตกอยู่ในมือของระบบราชการมากนัก ในรัชกาลที่ ๖ และรัชกาลที่ ๗ ความขัดแย้งระหว่างเจ้านายกับกลไกระบบราชการในระยะแรกเริ่มเคยรับใช้ระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์จึงปรากฏอยู่เป็นระยะๆ^๓ ซึ่งในท้ายที่สุด การตัดสินใจในเรื่องสำคัญยังคงมาจากพระมหากษัตริย์และเจ้านาย

แม้ว่าการตัดสินใจทางการเมืองหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองจะย้ายจากเจ้านายมาสู่กลุ่มผู้กุมอำนาจกลุ่มใหม่ แต่อย่างไรก็ตามในระยะแรกคณะราษฎรไม่ได้มีอำนาจตัดสินใจในรัฐบาลจนกระทั่งเมื่อการเปลี่ยนแปลงรัฐบาลในปีพ.ศ. ๒๔๘๑ ที่สมาชิกคณะราษฎรเองได้ดำเนินการตัดสินใจในคณะรัฐมนตรีอย่างเต็มที่มากกว่าเดิม กล่าวคือ หลังจากการเปลี่ยนแปลงการปกครองแล้ว ความอ่อนแอของคณะราษฎรที่เกิดขึ้นทั้งจากการที่คณะราษฎรปราศจากการรวมตัวเป็นองค์กรที่เข้มแข็งและจากการที่อำนาจรัฐตามประเพณีสมบูรณาญาสิทธิราชย์ที่ยังเข้มแข็งอยู่ไม่สลายไปในทันที ทำให้คณะราษฎรเองจำเป็นต้องประนีประนอมกับพลังอื่นๆ ไม่ว่าจะเป็นระบบราชการและกลุ่มเป็นกลาง สมาชิกคนสำคัญของคณะราษฎรที่เข้าไปเป็นรัฐมนตรีได้ดำรงตำแหน่งเพียง “ รัฐมนตรีลอย ” มิได้มี

^๒ อาจารย์โยชิฟูมิ ทามาคา แห่งมหาวิทยาลัยเกียวโตได้เคยชี้ให้เห็นถึงข้ออ่อนในกรอบการอธิบายการเมืองไทยด้วยกรอบความคิดระบบราชการ ในบทความที่มีชื่อเสียง “ อำนาจและอิทธิพล ” รัฐศาสตร์สาร ปีที่ ฉบับที่

^๓ โปรดดู นิธิ เอียวศรีวงศ์ “ ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ไทย ” ใน นิธิ เอียวศรีวงศ์, ชาติไทย, เมืองไทย, แบบเรียน และอนุสาวรีย์ ว่าด้วยวัฒนธรรม, รัฐ และรูปการจินตนาถึก (กรุงเทพมหานคร : มติชน ๒๕๓๘)

อำนาจควบคุมกระทรวงใดกระทรวงหนึ่งโดยตรงจะทำงานได้ก็เพียงแต่งานที่ได้รับมอบหมายเป็นงานๆเท่านั้น จนเมื่อผ่านการต่อสู้ทางการเมืองหลายเหตุการณ์จนทำให้คณะราษฎรได้เข้ามามีอำนาจในรัฐบาลอย่างเต็มที่หลัง ปี พ.ศ. ๒๔๗๑ สมาชิกคณะราษฎรจึงได้เข้ามาเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงต่างๆและได้เริ่มต้นที่จะประสานเข้ากับระบบราชการอย่างเป็นทางการเป็นระบบ แต่อย่างไรก็ตามคณะราษฎรก็ไม่มีเวลาอยู่ในอำนาจมากพอในการสร้างรัฐระบบราชการเพราะจากนั้นไม่นานก็เกิดสงครามโลกครั้งที่ ๒ ซึ่งในระหว่างสงครามระบบราชการเองก็ไม่สามารถที่จะขยายตัวและบทบาทของตนเองได้อย่างเต็มที่

หลังสงครามโลกครั้งที่ ๒ มีการเลือกตั้งภายใต้รัฐธรรมนูญ พ.ศ. ๒๔๘๕ ผลก็คือพลังของคนกลุ่มต่างๆเริ่มพยายามเข้ามาร่วมตัดสินใจทางการเมืองอย่างมากมายและหลากหลาย แม้จะมีการรัฐประหารในปี พ.ศ. ๒๔๙๐ ที่นำโดยข้าราชการทั้งที่ปลดประจำการและที่ยังรับราชการอยู่ แต่ทศวรรษ ๒๔๙๐ ก็เป็นช่วงเวลาที่พื้นที่ของการต่อสู้ทางการเมืองได้รวมเอาคนจำนวนไม่น้อยที่อยู่นอกระบบราชการเข้ามาต่อสู้ทางการเมือง และที่สำคัญการต่อสู้ทางการเมืองในทศวรรษ ๒๔๙๐ เป็นการต่อสู้ระหว่างหน่วยราชการอย่างเข้มข้นด้วยสะท้อนให้เห็นว่าระบบราชการยังขาดเอกภาพภายในซึ่งทำให้ไม่สามารถรวมศูนย์อำนาจได้และอำนาจเหนือประชาชนโดยเฉพาะในชนบทก็ยังมีอย่างจำกัดเพราะอำนาจหรืออิทธิพลท้องถิ่นยังไม่ถูกผนวกเข้ามาอยู่ในระบบราชการและระบบการเมืองของส่วนกลางมากนัก ดังนั้นจะเห็นได้ว่าหากจะกล่าวอย่างเคร่งครัดโดยรวมๆว่ารัฐไทยเป็นรัฐระบบราชการแล้วก็อาจจะผิดจากความเป็นจริง โดยเฉพาะหากพิจารณาจากนิยามว่ารัฐระบบราชการคือรัฐที่รวมศูนย์การตัดสินใจทางการเมืองอยู่ที่ระบบราชการอย่างแท้จริง การเมืองในทศวรรษ ๒๔๙๐ อาจจะกล่าวได้ว่าเป็นจุดเริ่มต้นของการต่อสู้เพื่อสถาปนารัฐระบบราชการขึ้นมานั่นเอง

การรัฐประหารของจอมพลสฤษดิ์ในวันที่ ๒๐ ตุลาคม ๒๕๐๑ มีความหมายที่สำคัญก็คือ จอมพลสฤษดิ์สามารถยึดอำนาจได้อย่างเด็ดขาด หลังจากที่ได้รวบอำนาจจากระบบราชการที่แบ่งแยกและต่อสู้กันในการรัฐประหารก่อนหน้านี้ และเงื่อนไขของการพัฒนาเศรษฐกิจประกอบกับความก้าวหน้าของเทคโนโลยีการสื่อสารก็เปิดโอกาสให้จอมพลสฤษดิ์ขยายอำนาจลงไปถึงชนบทอย่างกว้างขวาง ดังจะกล่าวต่อไปข้างหน้า

จอมพลสฤษดิ์ได้อธิบายความหมายของการปฏิวัติจากทัศนะของคนในวาระครบรอบปีแห่งการปฏิวัติมาโดยตลอดทุกๆปี เช่นในคำปราศรัยในวันครบรอบ ๔ ปี แห่งการปฏิวัติความว่า

"ข้าพเจ้าถือว่าวันปฏิวัติเป็นวันที่สำคัญที่สุดวันหนึ่งของชาติ เพราะเป็นวันที่เราชาวไทยทั้งชาติได้เริ่มต้นชีวิตใหม่ ด้วยการได้กำจัดความเลวร้ายอันจะเป็นภัยต่อประเทศชาติต่างๆไปให้หมดสิ้น พร้อมทั้งดัดแปลงแก้ไขและพยายามสร้างสรรค์ให้มีสิ่งที่เป็นคุณประโยชน์แก่ประเทศชาติขึ้น..."^{๑๔}

กล่าวได้ว่าการรัฐประหาร ๒๐ ตุลาคม ๒๕๐๑ ทำให้จอมพลสฤษดิ์สามารถสถาปนาระบบราชการขึ้นมามีอำนาจสูงสุดในการตัดสินใจทางการเมืองได้อย่างที่ระบบราชการไม่เคยทำได้มาก่อนเพราะก่อนหน้านี้เหตุที่มีกลุ่มพลังนอกระบบราชการคอยท้าทายอยู่ เช่น กลุ่ม สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรที่มีบทบาทในสภาเป็นระยะ หรือการแตกแยกแย่งความเป็นใหญ่ในระบบราชการเอง^{๑๕} ดังนั้นหากนิยามว่ารัฐไทยเป็นรัฐระบบราชการที่ระบบราชการเป็นผู้มีอำนาจสูงสุดในการตัดสินใจทางการเมืองอย่างแท้จริง ก็คงจะต้องเน้นย้ำว่าเกิดขึ้นอย่างชัดเจนในสมัยจอมพลสฤษดิ์นี่เอง

^{๑๔} คำปราศรัยในวันครบรอบ ๔ ปี แห่งการปฏิวัติ ๒๐ ตุลาคม ๒๕๐๕ ใน ประมวลสุนทรพจน์ของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ พ.ศ. ๒๕๐๔-๒๕๐๖ คณะรัฐมนตรีพิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ ฯพณฯจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ณ เมรุหน้าพลับพลาอิสริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส ๑๗ มีนาคม ๒๕๐๗

^{๑๕} โปรดดู การศึกษาความขัดแย้งทางการเมืองในช่วงก่อนสมัยจอมพลสฤษดิ์ได้ ใน สรศักดิ์งามจกรกุลกิจ , ขบวนการเสรีไทยกับความขัดแย้งทางการเมืองภายในประเทศไทย ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๗๑-๒๔๙๒ (กรุงเทพฯ : สถาบันเอเชียศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๒) และ สุชาติ ยิ้มประเสริฐ, แผนชิงชาติไทย (กรุงเทพฯ : สมาพันธ์, ๒๕๓๔)

รัฐบาลบราซิลที่ถูกสร้างขึ้นในสมัยจอมพลสฤษดิ์มีลักษณะสำคัญอย่างน้อยสองประการ ประการแรก ได้แก่ การรวมศูนย์อำนาจของระบบราชการ ประการที่สอง การขยายตัวของระบบราชการ

การรวมศูนย์อำนาจรัฐบาลบราซิลนี้มีการศึกษาที่ดีที่ชี้ให้เห็นประเด็นนี้อย่างชัดเจน ได้แก่ การศึกษาของศาสตราจารย์ ดร.ชยอนันต์ สมุทวณิช เรื่อง ๑๐๐ ปี แห่งการปฏิรูประบบราชการวิวัฒนาการของอำนาจรัฐและอำนาจการเมือง

อาจารย์ชยอนันต์ได้กล่าวในประเด็นความเปลี่ยนแปลงของระบบราชการและอำนาจทางการเมืองในสมัยสฤษดิ์ที่ว่า

" นับตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๐๒ เป็นต้นมา นอกจากระบอบรัฐธรรมนูญและระบบรัฐสภาจะถูกล้มเลิกไปยาวนานถึงเกือบ ๑๐ ปีแล้ว ที่สำคัญก็คือ แนวคิดและธรรมเนียมปฏิบัติในการจัดความสัมพันธ์ระหว่างอำนาจทางการเมืองและอำนาจทางราชการ ซึ่งแต่เดิมได้เคยยึดถือตามระบอบรัฐสภาได้ถูกทำลายไปด้วย การเปลี่ยนแปลงเกี่ยวกับอำนาจของฝ่ายบริหารตามกฎหมาย การบริหารราชการแผ่นดินนี้ อาจถือได้ว่าเป็นการวางรากฐานทางอำนาจทางราชการที่สำคัญยิ่ง....

การสร้างกลไกอำนาจทางฝ่ายราชการพลเรือนให้มารวมศูนย์อยู่ที่ตำแหน่งนายกรัฐมนตรีนั้น จัดว่าเป็นการผนึกกำลังอำนาจที่เข้มข้นที่สุดในประวัติศาสตร์การเมืองไทย..."^{๖๖}

การรวมศูนย์อำนาจระบบราชการเกิดขึ้นพร้อมกับการสร้างกระบวนการตัดสินใจในการใช้ทรัพยากรสาธารณะที่ขึ้นตรงต่อระบบราชการโดยตรง จอมพลสฤษดิ์ได้จัดตั้งสำนักงานประมาณที่ขึ้นตรงต่อนายกรัฐมนตรี และสำนักงานประมาณได้กลายมาเป็นแหล่งอำนาจใหม่ทางราชการภายใต้อำนาจของนายกรัฐมนตรีนับตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา

^{๖๖} ชยอนันต์ สมุทวณิช, ๑๐๐ ปี แห่งการปฏิรูประบบราชการ, หน้า ๘๕ - ๘๐

ที่สำคัญ จอมพลสฤษดิ์ได้จัดตั้งสภาพัฒนาการเศรษฐกิจแห่งชาติ ในปี พ.ศ. ๒๕๐๒ ซึ่งได้เริ่มต้นวางแผนการพัฒนาเศรษฐกิจขึ้นมาเป็นครั้งแรก การจัดตั้งสภาพัฒนาการเศรษฐกิจแห่งชาติขึ้นมานี้มีความหมายอย่างชัดเจนถึงการสร้างความเป็นหนึ่งเดียวกันของการดำเนินงานทางเศรษฐกิจโดยกลไกระบบราชการไทย ซึ่งจะมีผลกระทบต่อความสำนึก อารมณ์ความรู้สึกนึกคิดของคนไทย ดังจะกล่าวต่อไปข้างหน้า

นอกจากการสร้างการรวมศูนย์อำนาจในระบบราชการแล้ว ความเปลี่ยนแปลงที่สำคัญมากอีกประการหนึ่งของระบบราชการได้แก่การขยายตัวของระบบราชการ

การขยายตัวของระบบราชการนั้นมีความหมายอย่างน้อยสองด้านด้วยกัน ได้แก่ การขยายตัวของหน่วยงานและกลไกของระบบราชการที่เข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรของส่วนรวม และการขยายตัวออกไปครอบคลุมพื้นที่และปริมาตรของชีวิตประชาชนมากขึ้น

นับตั้งแต่การเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. ๒๔๗๕ เป็นต้นมา มีการขยายตัวของหน่วยงานและกลไกของระบบราชการมาโดยตลอด รวมถึงการขยายตัวของรัฐวิสาหกิจ แต่การขยายตัวของหน่วยงานและกลไกของระบบราชการนั้นได้ปรากฏมากขึ้นหลายเท่าในสมัยของจอมพลสฤษดิ์ การศึกษาการขยายตัวของระบบราชการของอาจารย์วรเดช จันทรศรได้ชี้ให้เห็นถึงการขยายตัวของกรมกองหน่วยราชการตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๐๐ เป็นต้นมาที่เกิดขึ้นอย่างมากมาย^{๑๑}

การขยายตัวของกรมกองต่างๆ ที่เริ่มเกิดขึ้นในสมัยของสฤษดิ์นี้เป็นเครื่องชี้ให้เห็นถึงกระบวนการตกผลึกของระบบราชการที่กลายเป็นเนื้อแท้หรือแก่นของรัฐไทยขึ้นมา เพราะหน่วยราชการที่ขยายมากขึ้นพร้อมกับการรวมศูนย์อำนาจมากขึ้นนั้นหมายถึงการ

^{๑๑} วรเดช จันทรศร, การขยายตัวของหน่วยงานในระบบราชการไทย : ปัญหา อุปสรรค และแนวโน้ม รายงานเสนอในการสัมมนาเรื่อง Thailand In The 1980s Significant Issues , Problem And Prospects อ้างใน ชัยอนันต์ สมุทวณิช, ๑๐๐ ปี แห่งการปฏิรูประบบราชการ หน้า ๕๕

ชั้นมามีอำนาจเด็ดขาดของระบบราชการในการตัดสินใจใช้ทรัพยากรว่าจะใช้เพื่อใคร ที่ไหน เท่าไร และอย่างไรนั่นเอง

การขยายตัวในเชิงปริมาณของระบบราชการที่เห็นอย่างชัดเจนในด้านการขยายกรมกองซึ่งมีความหมายและความสำคัญอย่างมากในการทำความเข้าใจการเมืองสมัยของสฤษดิ์แล้ว ยังมีการขยายตัวของระบบราชการที่สำคัญมากอีกประการหนึ่งได้แก่ การขยายตัวเข้าไปครอบคลุมปริมาณพลของสังคมและชีวิตของประชาชนอย่างรอบด้านและลึกซึ้ง

กล่าวได้ว่าเป็นครั้งแรกในประวัติศาสตร์ไทยที่กลไกอำนาจรัฐที่ขยายออกไปอย่างกว้างขวางนั้นลงไปครอบคลุมพื้นที่ทั้งหมดของประเทศอย่างแท้จริง หน่วยราชการต่างๆ ที่ได้รับการขยายออกไปก็ได้ออกไปทำงานในพื้นที่ต่างๆ กระจายทั่วประเทศ นอกจากนี้ยังมีการตั้งคณะกรรมการพัฒนาการท้องถิ่นแห่งชาติ^{๑๔} การจัดตั้งจัดตั้งหน่วยพัฒนาการเคลื่อนที่^{๑๕} หน่วยงานของกระทรวงเกษตรที่ได้มีข้าราชการเกษตรประจำอำเภอเกิดขึ้นและมีการจัดตั้งขบวนการเพื่อการเกษตรแผนใหม่^{๑๖} หน่วยงานดูแลด้านสาธารณสุขได้เดินทางไปฉีดวัคซีนดีทีพีพร้อมกับเขียนหมายเลขกำกับไว้ตามเสาบ้าน^{๑๗} การสร้างถนนหนทางที่เพิ่มขึ้นอย่างมากมา^{๑๘} ฯลฯ

นอกจากการขยายระบบราชการออกครอบคลุมพื้นที่กว้างขวางแล้ว การสื่อ “สาร” ต่างๆจากรัฐบาลก็เป็นไปได้กว้างขวางกว่าเดิม ดังจะเห็นได้อย่างชัดเจนจากการตั้งสถานี

^{๑๔} “สุนทรพจน์ในพิธีเปิดประชุมปรุมนิเทศงานพัฒนาการท้องถิ่น วันจันทร์ที่ ๒๔ ตุลาคม ๒๕๐๓” ประมวลสุนทรพจน์ของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ หน้า ๑๒๔

^{๑๕} “คำขวัญแค่นิดยสาร พัฒนาการเคลื่อนที่” ประมวลสุนทรพจน์จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ พ.ศ. ๒๕๐๕-๒๕๐๖ หน้า ๑๒๓๕.

^{๑๖} “โอวาทแก่สมาชิกขบวนการ “ประมวล หน้า ๖๓๒

^{๑๗} โอวาทในการประชุมอนามัยจังหวัดทั่วราชอาณาจักร ประมวล...หน้า ๖๗๔-๖๗๕

^{๑๘} คุรยละเอียดการสร้างถนนได้ในคำปราศรัยประจำปีไม่ว่าจะเป็นคำปราศรัยเนื่องในวันครบรอบปีแห่งการปฏิวัติที่จอมพลสฤษดิ์ได้ปราศรัยทุกปี คำปราศรัยในการประชุมร่วมกับกำนันผู้ใหญ่บ้าน อาจจะกล่าวได้ว่าจอมพลสฤษดิ์ได้พยายามกล่าวเรื่องนี้ทุกครั้งที่มีโอกาสกล่าวต่อประชาชน

วิทยุซึ่งได้ขยายตัวออกไปสู่จังหวัดต่าง ๆ สถานีโทรทัศน์ ก็ได้รับการสร้างขึ้นและเน้นให้มีบทบาทตอบสนองแก่รัฐ^{๒๓} พร้อมกันนั้นสถานีวิทยุและโทรทัศน์ก็มีหน้าที่ถ่ายทอดคำปราศรัยของจอมพลสฤษดิ์ในวาระสำคัญๆออกไปอย่างกว้างขวาง จนอาจกล่าวได้ว่าคำพูดของจอมพลสฤษดิ์เป็นเสียงของนายกรัฐมนตรีคนแรกที่แพร่กระจายออกไปสู่สังคมในวงกว้างมากที่สุด

แน่นอนว่าความเปลี่ยนแปลงของระบบราชการที่กล่าวได้ว่าเป็นการสร้างระบบราชการของจอมพลสฤษดิ์ไม่ได้เกิดขึ้นมาเพราะเจตน์จำนงอิสระของคนเท่านั้น หากแต่เกิดขึ้นท่ามกลางเงื่อนไขแวดล้อมหลายประการ เช่น อิทธิพลของสหรัฐอเมริกาที่เข้ามาบงการเพื่อด้านการขยายอิทธิพลของคอมมิวนิสต์ และตรรกของระบบราชการไทยที่จำเป็นต้องขยายเนื้องานเพื่อคู่ชั่งบงประมาณมาเลี้ยงตนเอง ซึ่งในที่นี้จะไม่ขอเข้าไปอธิบายในประเด็นดังกล่าว แต่จะกล่าวเฉพาะเรื่องของลักษณะของระบบราชการและผลกระทบต่อประชาชน

การขยายตัวของระบบราชการที่เกิดขึ้นนั้นไม่ได้เกิดขึ้นเพียงเพื่อให้ดำเนินกิจกรรมของรัฐหรือ “บริหารราชการ” อย่างที่เคยเป็นมา หากแต่เป็นกระบวนการที่การขยายกลไกอำนาจรัฐจะเข้าไปปรับเปลี่ยนการรับรู้และการให้ความหมายแก่การดำรงชีวิตทางเศรษฐกิจและสังคมของประชาชนด้วย

ความเปลี่ยนแปลงของระบบราชการที่ขยายตัวเข้าครอบคลุมพื้นที่ได้ก่อให้เกิดความเปลี่ยนการรับรู้และให้ความหมายแก่การดำรงชีวิตทางเศรษฐกิจและสังคม ที่สำคัญและถือได้ว่าเป็นรากฐานของการเปลี่ยนแปลงการรับรู้และให้ความหมายนี้ไว้แก่ การเปลี่ยนแปลงความหมายของ “พื้นที่”

^{๒๓} คำปราศรัยในการเปิดสถานีวิทยุกระจายเสียงเคลื่อนที่ ๕๐ กิโลวัตต์ “ ประมวล...หน้า ๑๒๘๓-๑๒๘๔,

คำขวัญแก่สถานีวิทยุ “ สวมมิสกวัน “ ประมวล ...หน้า ๑๐๔๘,

คำปราศรัยเนื่องในวันครบรอบปีที่ ๕ ของสถานีโทรทัศน์ ทบ ประมวล ...หน้า ๕๐๒-๕๐๔

คำกล่าวในพิธีวางศิลาฤกษ์ตึกอาคารกรมประชาสัมพันธ์ ประมวล....หน้า ๕๘๕-๕๘๖

การขยายตัวของระบบราชการได้ทำให้เกิดการนิยาม “พื้นที่” ที่เป็นจริงออกเป็นสองลักษณะเท่านั้น นั่นคือ พื้นที่สาธารณะที่รัฐเป็นเจ้าของและผู้ดูแล^{๒๔} กับพื้นที่ที่เอกชนเป็นเจ้าของ การทำให้พื้นที่เหลือเพียงสองลักษณะนี้เมื่อประกอบเข้ากับความเปลี่ยนแปลงทางด้านอื่นๆก็จะส่งผลทำให้เกิดการก่อรูปของรากฐานความคิดทางการเมืองที่สำคัญดังจะกล่าวต่อไปข้างหน้า

ความเปลี่ยนแปลงความคิดเรื่อง “พื้นที่” ได้คอกย้ำภารกิจที่ผู้นำหรือรัฐเป็นผู้ที่รับผิดชอบในการดูแลที่สาธารณะ ขณะเดียวกันบุคคลแต่ละคนก็มีสิทธิเพียงดูแลชีวิตในพื้นที่ส่วนตัวของตนเท่านั้น ไม่ได้มีสิทธิใดๆเกี่ยวข้องกับที่นอกเหนือจากพื้นที่ส่วนตัวของตนนอกจากจะได้รับการอนุญาตจากรัฐ นอกจากนี้การแบ่งแยกพื้นที่ออกเป็นเพียงสองลักษณะนี้ยังแฝงความคิดทางการเมืองแบบเดิมอยู่ด้วยคือพันธกิจในการดูแลพื้นที่สาธารณะทั้งหมดเป็นการทำงานด้วยความกรุณาเมตตาของรัฐที่จะสร้างความเจริญก้าวหน้าหรือแก้ปัญหาให้แก่ผู้ที่ไม่สามารถทำความเจริญนั้นได้ด้วยตัวเองได้ การเรียกร้องของประชาชนที่จะเข้ามามีสิทธิและหน้าที่ในพื้นที่สาธารณะหรือเมื่อเกิดปัญหาความขัดแย้งระหว่างรัฐและประชาชนในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่สาธารณะจึงถูกมองว่าเกิดจากการกระทำของ “มือที่สาม” อยู่เสมอ

ความเปลี่ยนแปลงที่สำคัญอีกประการหนึ่งที่มีผลต่อการเกิดรากฐานความคิดทางการเมืองสมัยจอมพลสฤษดิ์นี้ได้แก่ การขยายตัวของความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ

^{๒๔} การใช้คำว่า “พื้นที่สาธารณะ” ในที่นี้ไม่ได้มีความหมายตรงกับคำว่า PUBLIC SPACE PUBLIC SPHERE ของบรรดานักคิดหลังสมัยใหม่แต่อย่างใด เพราะนักคิดหลังสมัยใหม่มักจะเน้นที่ว่า PUBLIC SPACE เป็นพื้นที่สังคมมีส่วนร่วมอยู่และได้หายไป แต่ในที่นี้ศึกษาพื้นที่สาธารณะในฐานะที่มีเจ้าของได้แก่รัฐ อันเป็นความคิดพื้นที่ที่สร้างขึ้นในสังคมไทยเอง อย่างไรก็ตาม หากสนใจติดตามความคิดเรื่องพื้นที่สาธารณะแบบนักคิดหลังสมัยใหม่ไปรอ่าน สุราริน คุณผล “บทสำรวจ” พื้นที่สาธารณะ “ใน รัฐศาสตร์สาร ๒๐, ๓ (๒๕๔๑)

การขยายตัวของความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ

มีการวิจัยจำนวนมากที่ศึกษาความเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจที่เป็นผลจากการวางแผนพัฒนาเศรษฐกิจและเป็นที่รับรู้ทั่วไปว่าได้เกิดความเปลี่ยนแปลงเศรษฐกิจเข้าสู่ระบบทุนนิยมเข้มข้นมากขึ้นหลังจากการวางแผนพัฒนาเศรษฐกิจของจอมพลสฤษดิ์ ดังนั้นการนำเสนอในที่นี้จะไม่ขอก้าวในส่วนที่รับรู้กันโดยทั่วไป แต่จะเน้นประเด็นการขยายตัวของความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นในสมัยของจอมพลสฤษดิ์ ชนะรัชต์มีความหมายสำคัญที่ส่งผลกระทบต่อชีวิตของประชาชนอันทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในรากฐานความคิดทางการเมืองอย่างลึกซึ้งทีเดียว ได้แก่ การขยายตัวของกระบวนการทำให้ทุกอย่างเป็นสินค้า

การขยายตัวของการทำให้ทุกสิ่งเป็นสินค้าในสังคมไทยนั้นได้เป็นเงื่อนไขในการวางรากฐานความคิดทางการเมืองในสองประการด้วยกัน ประการแรก ได้แก่ บทบาทของรัฐในการชักนำสังคมเข้าสู่กระบวนการการทำให้ทุกอย่างเป็นสินค้า และผลกระทบของกระบวนการทำให้ทุกอย่างเป็นสินค้า

ในความเป็นจริงแล้วบทบาทของรัฐในการวางแผนพัฒนาเศรษฐกิจ ก็คือ การสร้างเงื่อนไขที่จะทำให้เกิดการแปลงทุกอย่างให้เป็นสินค้านั่นเอง รัฐสมัยของจอมพลสฤษดิ์ได้สร้างเงื่อนไขทางรูปธรรมมากมายที่ทำให้เกิดการขยายตัวของการแปลงทุกอย่างให้เป็นสินค้า ไม่ว่าจะเป็นหนทางที่ทำให้เกิดการขยายตัวของการปลูกพืชไร่เพื่อขายโดยการขยายที่ดินรุกเข้าไปในเขตป่าเขา^{๒๕} การปราบปรามโจรผู้ร้ายที่เป็นอันตรายต่อทรัพย์สิน การศึกษาที่เน้นการสร้างคนป้อนภาคอุตสาหกรรมและบริการมากขึ้น การโฆษณาอุดมการณ์งานคือเงิน เงินคืองาน บันดาลสุข ฯลฯ การสร้างเงื่อนไขนี้เป็นไปโดยการสร้างภาพของจอมพลสฤษดิ์ว่าเป็น "ผู้นำ" ที่มุ่งมั่นพัฒนาประเทศเพื่อประโยชน์และความสุขสมบูรณ์ของประชาชน ดังปรากฏในคำปราศรัยในทุกหนทุกแห่งและทุกวาระโอกาส ซึ่งก็มีผลทำ

^{๒๕} ตัวอย่างกรณีภาคเหนือ ดูใน อานันท์ กาญจนพันธุ์ และ มิ่งสรรพ์ ขาวสะอาด, วัฒนาการของการบุกเบิกที่ทำกินในเขตป่า : กรณีศึกษาภาคเหนือตอนบน กรณีภาคอื่นๆ ดูใน วอลเดน เบดโล เชียร์ คันทิงแฮม ลี เค็งปอห์, โศกนาฏกรรมสยาม : การพัฒนาและการแตกสลายของสังคมไทยสมัยใหม่ (กรุงเทพฯ: โกมล คีมทอง, ๒๕๔๒) บทที่ ๘ และ ๙

ให้ประชาชนทั่วไปที่ได้มีส่วนได้รับผลกระทบจากการขยายตัวของการแปลงทุกอย่างให้เป็นสินค้าพากันประทับใจในความเป็นผู้นำแบบพอขุนอุปถัมภ์ของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ โดยรับรู้ว่าการขยายตัวของ “ งาน ” และ “ เงิน ” คือความเจริญที่ “ บ้านดาลสุข ” ให้แก่ประชาชนอย่างกว้างขวาง

นอกจากการสร้างเงื่อนไขรูปธรรมเพื่อรองรับกระบวนการการแปลงทุกอย่างให้เป็นสินค้าแล้ว จอมพลสฤษดิ์ยังได้พยายามที่จะเปลี่ยนแปลงระบบความคิดของคนไทยด้วย ที่สำคัญ ได้แก่การพยายามที่จะเน้นให้ผู้คนเห็นความสำคัญของกระบวนการเข้าสู่การผลิต “ สินค้า ” จอมพลสฤษดิ์ได้เน้นให้เกษตรกรเข้าสู่การผลิตเพื่อขายด้วยตลอดเวลา^{๒๖} ภายใต้อุดมการณ์ “ งานคือเงิน เงินคืองาน บ้านดาลสุข ”

นอกจากนี้จอมพลสฤษดิ์ยังให้ความสนใจในการดำเนินกิจกรรมทางด้านศาสนา เช่นได้แสดงตนเองเป็นผู้ที่ให้ความสนใจในกิจกรรมทางด้านศาสนา และเน้นว่า

“ การเชิดชูส่งเสริมพระศาสนานั้น เป็นเรื่องสำคัญเรื่องหนึ่งที่อยู่ในดวงใจระผม และในแผนการของรัฐบาลนี้ เพราะเป็นที่ทราบตระหนักดีว่าประเทศชาติและศาสนาจะต้องอยู่คู่กัน... ” ^{๒๗}

อย่างไรก็ตาม อุดมคติของพุทธศาสนา คือ “ นิพพาน ” หรือแม้แต่วิถีชีวิตที่เรียบง่าย สันโดษ ก็ได้รับการต่อต้าน แต่ได้พยายามทำให้พระสงฆ์เป็นเครื่องมือหนึ่งในการโฆษณาความคิดที่รองรับกระบวนการทำทุกอย่างให้เป็นสินค้านี้สู่ประชาชน ดังศาสน์ของจอมพลสฤษดิ์ถึงที่ประชุมสัมมนาพระคณาธิการทั่วราชอาณาจักร ความว่า

“...เป็นเรื่องที่ทางรัฐบาลและระผมร้องขอ เพราะเหตุว่าพระธรรม

^{๒๖} อาทิ โอวาทแก่สมาชิกยุวกสิกร ประมวลสุนทรพจน์... หน้า ๖๓๑-๖๓๖

คำปราศรัยต่อพี่น้องราษฎรในภาคเหนือ จังหวัดเชียงใหม่, ประมวลสุนทรพจน์ หน้า ๘๕๙-๘๖๒

^{๒๗} ศาสน์แด่ที่ประชุมพระคณาธิการในการประชุมเรื่องโครงการเชิดชูส่งเสริมพระพุทธศาสนา ๖๖๑

คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้ามีอยู่ทุกทาง ที่สามารถจะเลือกเอามาสอน หรือจงใจให้คนประพฤติปฏิบัติ มีคำสอนให้คนมักน้อยสันโดษ ไม่อยากทำอะไร ไม่อยากได้อะไร อย่างที่เคยสอนกันว่าไม่จำเป็นต้อง ต้องขวนขวายตายแล้วก็เอาไปไม่ได้ คำสอนอย่างนี้อาจจะเหมาะสำหรับ สมัยหนึ่ง แต่ไม่เหมาะสำหรับการปฏิวัติ ซึ่งต้องการความขวนขวายหา ทางก้าวหน้า จำต้องเลือกสรรเอาธรรมะที่สอนคนให้มีวิริยะอุตสาหขยัน มั่นเพียรประกอบสัมมาชีพ ไม่ประมาท ไม่หวังพึ่งคนอื่น พึ่งแต่ตนเอง และความสามัคคีร่วมแรงร่วมใจเหล่านี้ ซึ่งกระผมเข้าใจว่ามีพุทธภายิต อยู่มากหลายที่จะนำมาสอนได้ จึงใคร่ขอร้องคณะสงฆ์ให้พยายามสอน คนไปในทางนี้ จะเป็นการช่วยแผนการเศรษฐกิจ และงานทุกอย่างที่รัฐบาลปฏิบัติกำลังทำอยู่ โดยมุ่งความวัฒนาถาวรของประเทศชาติ ซึ่งเป็น ความวัฒนาถาวรทางศาสนาเอง...”^{๒๘}

การเปลี่ยนแปลงวิธีคิดของประชาชนไทยในนามของการพัฒนายังปรากฏในการ สร้างความหมายของยุคสมัยโดยการเน้นให้ประชาชนรับรู้คำขวัญต่างๆซึ่งเป็นที่รวมนัยยะ ของการเปลี่ยนแปลงทุกอย่างให้เป็นสินค้า นอกจาก คำขวัญว่า “ งานคือเงิน เงินคืองาน บันดาลสุข ” แล้วยังมีการเน้นย้ำว่าสมัยของการปฏิวัติคือสมัยของน้ำไหล ไฟสว่าง ทางดี มีงานทำ เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม หากจะกล่าวเฉพาะความพยายามเปลี่ยนแปลงจากฝ่ายรัฐเพียงด้าน เดียวก็ย่อมไม่สามารถมองเห็นความเปลี่ยนแปลงทั้งหมดที่ประชาชนประสบอยู่ในชีวิต ประจำวัน ซึ่งในความเป็นจริงนั้นรากฐานความคิดทางการเมืองของประชาชนนั้นไม่ได้ เกิดจากคำรับคำราหรือปรัชญาทางการเมืองใดๆโดยตรง หากแต่เกิดจากการยกระดับ ประสบการณ์การดำรงชีวิตประจำวันของประชาชนขึ้นเป็นความคิดความเชื่อทางการเมือง นั้นเอง

^{๒๘} ประมวลสุนทรพจน์...หน้า ๒๐๘

ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจที่มีผลกระทบต่อความรู้สึกนึกคิดของประชาชนก็คือการเปิดโอกาสให้ประชาชนในฐานะคนๆหนึ่งได้แสวงหาผลประโยชน์ส่วนตัวทั้งในรูปของเงินตราและการมีชีวิตที่ " คีขึ้น " การขยายระบบราชการก็ทำให้เกิดการเพิ่มจำนวนข้าราชการมากขึ้นตามไปด้วย รัฐวิสาหกิจต่างๆที่ขยายงานก็รับคนเข้าทำงานพร้อมกับจูงใจคนให้เข้าทำงานด้วยเงินเดือนที่มากกว่าข้าราชการเป็นการชดเชยที่ไม่สามารถใช้ระบบบำนาญได้ การค้าขายของพ่อค้านักธุรกิจต่างๆก็ขยายตัวเพิ่มมากขึ้นเพราะมีเงินตราจากสหรัฐอเมริกาไหลเข้ามามากขึ้น เป็นต้น

โอกาสทางเศรษฐกิจที่เหมือนว่าเปิดมากขึ้นแก่ปัจเจกชนนี้เองได้หล่อหลอมความรู้สึกของประชาชนจำนวนมากให้ชื่นชมบุคลสมัยของจอมพลสฤษดิ์^{๓๔} ความชื่นชมของประชาชนที่มีต่อจอมพลสฤษดิ์นั้นสัมพันธ์อย่างแนบแน่นกับความเปลี่ยนแปลงในเรื่อง " พื้นที่ " ข้างต้น เพราะโอกาสที่ประชาชนรับรู้วาทะสิทธิ์ที่คนหามาได้นั้นเป็นส่วนตัวและโอกาสในการสะสมของส่วนตัวที่ขยายขึ้นนั้นเกิดขึ้นได้เพราะการขยายอำนาจรัฐเข้าไปจัดการ " พื้นที่สาธารณะ " ที่จอมพลสฤษดิ์ได้เป็นผู้ใช้อำนาจรัฐสร้างขึ้นมาขึ้นนั้นเอง ในประเด็นนี้จะกล่าวเพิ่มเติมต่อไปข้างหน้า

ความเปลี่ยนแปลงของระบบราชการและการขยายตัวของความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจได้ทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในอารมณ์ความรู้สึกนึกคิดของประชาชนและก่อรูปมาเป็นรากฐานความคิดทางการเมืองในสมัยจอมพลสฤษดิ์และส่งผลสืบเนื่องต่อมาอย่างแจ่มชัดด้วย ซึ่งความเปลี่ยนแปลงในส่วนนี้ของประชาชนนั้นจะกล่าวในบทต่อไป

แม้ว่ามีความเปลี่ยนแปลงทางการเมืองเกิดขึ้นมากมาย แต่บทบาทและความคิดทางการเมืองของจอมพลสฤษดิ์ล้วนแล้วแต่วางอยู่บนบรรทัดฐานความคิดเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับสังคมที่สืบทอดต่อมา อาจารย์ ทักษ์^{๓๕} ชี้ให้เห็นอย่างชัดเจนว่าจอมพลสฤษดิ์ถือตนเองเป็นผู้นำแบบพ่อขุนอุปถัมภ์ ซึ่งจะดูแลทุกข์สุขของประชาชน รักษาความสงบเรียบร้อย ปราบปรามภัยของชาติซึ่งภัยที่สำคัญ ก็คือ ภัยคอมมิวนิสต์ และพัฒนา

^{๓๔} ทักษ์ เฉลิมเดชะธรณ, การเมืองระบบพ่อขุนอุปถัมภ์แบบเผด็จการ (กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๒๖), หน้า ๒๕๕-๒๖๒ .

ประเทศให้เจริญก้าวหน้าช่วยให้ประชาชนได้รับผลดีจากความเจริญ คือ น้ำไหล ไฟสว่าง ทางดี มีงานทำ ”

จอมพลสฤษดิ์ได้สร้างความชอบธรรมในการใช้อำนาจของตน ด้วยการอ้างอิงสถาบันพระมหากษัตริย์นอกเหนือจากการกลืนตนเองเป็นตัวแทนของประชาชน ดังที่จอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้กระทำ จอมพลสฤษดิ์ให้สัมภาษณ์แก่หนังสือพิมพ์เมื่อวันที่ ๑๗ กันยายน ๒๕๐๐ ว่า “...ข้าพเจ้าเป็นผู้รักษาพระนครและมีอำนาจหน้าที่ในการออกคำสั่งได้ตามกฎหมาย เพราะเป็นพระบรมราชโองการ ...”^{๓๐} และอ้างอิงว่าตนเป็นผู้รับรู้และปฏิบัติตามเจตนารมณ์ของประชาชน

“ ข้าพเจ้าไม่รู้สึกละอายต่อสิ่งที่ได้กระทำลงไป ความจำเป็นและความต้องการของประชาชนบังคับให้ข้าพเจ้าต้องทำเช่นนี้.. การกระทำอย่างรีบด่วนเช่นนี้เกิดจากสาเหตุสองประการ คือ รัฐบาลควรลาออกและพล ต.อ.เผ่า ก็ควรลาออกจากตำแหน่งอธิบดีกรมตำรวจด้วย วัตถุประสงค์สองประการนี้ก็เป็นวัตถุประสงค์ที่ประชาชนเรียกร้องมา ประชาชนและหนังสือพิมพ์มักเตือนให้ข้าพเจ้าระลึกอยู่เสมอว่าข้าพเจ้าจะไม่มีวันยอมแพ้และข้าพเจ้าควรจะทำให้การเรียกร้อง (ของประชาชน) ได้สัมฤทธิ์ผล มาบัดนี้ก็สำเร็จแล้ว...”^{๓๑}

จอมพลสฤษดิ์แสดงตนเสมอว่าทำงานเพื่อความสงบสุขของประชาชนและมุ่งดำเนินการต่างๆด้วยความสุจริตใจ ดังคำปราศรัยต่อข้าราชการพัฒนาท้องถิ่น ความว่า

“...ข้าพเจ้าก็ต้องสารภาพว่าเป็นหลักการ ..ที่ไม่สามารถจะเพิกเฉยต่อความเป็นอยู่ของราษฎร ข้าพเจ้าถือว่าการยกระดับความเป็นอยู่ของราษฎรเป็นยอดของงาน นายกรัฐมนตรีก็คือพ่อบ้านของครอบครัวใหญ่ มีความรับผิดชอบกว้างขวางที่สุด และต้องดูแลความเป็นอยู่ของพี่น้อง

^{๓๐} สยามนิกร ๑๘ กันยายน ๒๕๐๐

^{๓๑} สยามนิกร ๑๘ กันยายน ๒๕๐๐

ร่วมชาติร่วมประเทศอย่างใกล้ชิดที่สุด ...^{๓๒}

บทบาทของ “ พ่อขุนอุปถัมภ์ ” ดำเนินไปได้ด้วยการขยายระบบราชการทั้งในเชิงปริมาณและคุณภาพดังกล่าวมาแล้ว พ่อขุนอุปถัมภ์ใช้ระบบราชการเป็นกลไกในการทำหน้าที่ในด้านต่างๆอย่างมีประสิทธิภาพ ด้วยการทำให้ระบบราชการเป็นตัวแทนของผู้นำทำหน้าที่ “ อุปถัมภ์ ” ประชาชนตามที่ “ พ่อขุน ” มอบหมาย ดังนั้น อำนาจของจอมพลสฤทธิและของระบบราชการจึงเป็นอำนาจของ “ ผู้อุปถัมภ์ ” ซึ่งในวัฒนธรรมไทยหมายถึงอำนาจที่ก่อปรไปด้วยความเมตตา กรุณาและความถูกต้องเสมอ ส่วน “ ผู้ได้อุปถัมภ์ ” ก็คือ ประชาชนซึ่งไม่ได้รับส่วนแบ่งของอำนาจเลย แต่กลับมีศีลธรรมที่ต้องยึดถืออย่างเคร่งครัด คือ ความสำนึกในบุญคุณและการตอบแทนบุญคุณ ภายใต้วิธีคิดเช่นนี้จึงเป็นไปได้ที่จะเกิดความขัดแย้งระหว่างรัฐ / ระบบพ่อขุนอุปถัมภ์ / ระบบราชการ กับประชาชน ดังนั้นเมื่อเกิด “ ความขัดแย้ง ” ขึ้นจึงถือว่าการอ้างว่ามี “ มือที่สาม ” มาแทรกแซงด้วยความไม่หวังดีต่อชาติ หรือ หวังร้ายต่อชาติคงจะเกินไปในบทต่อไป

กล่าวได้ว่าระบอบของสฤทธิยังคงดำรงอยู่แม้ว่าจอมพลสฤทธิจะถึงแก่กรรมไปแล้ว จอมพลถนอม กิตติขจร นายกรัฐมนตรีคนต่อมาก็ได้พยายามดำเนินบทบาททางการเมืองในรูปแบบเดิมอย่างชัดเจน การดำเนินการขยายตัวของระบบราชการยิ่งเข้มข้นมากยิ่งขึ้น วรเดช จันทรรพร ได้ศึกษาพบว่า ในช่วงปี พ.ศ. ๒๕๑๐ ถึง พ.ศ. ๒๕๑๒ กรมเพิ่มจาก ๕๐ กรม มาเป็น ๑๑๓ กรม กองเพิ่มจาก ๕๕๐ กอง เป็น ๘๒๖ กอง พร้อมกับยังคงสืบทอดการรวมศูนย์อำนาจให้อยู่ในมือของนายกรัฐมนตรีต่อไป^{๓๓}

ความเปลี่ยนแปลงของระบอบการเมืองสมัยสฤทธิได้ทำให้รากฐานทางวัฒนธรรมการเมืองของไทยมีความต่อเนื่องอย่างลึกซึ้งมากขึ้น^{๓๔} ความเปลี่ยนแปลงในการแยกพื้นที่สาธารณะที่เป็นอำนาจของรัฐที่ขยายตัวออกไปอย่างกว้างขวาง ขณะเดียวกันก็หกดพื้นที่ทางสังคมอื่นๆลงไป เช่น พื้นที่ของชุมชน ประกอบกับการแสดงตัวภายใต้กรอบความ

^{๓๒} ประมวลสุนทราภรณ์ ๑๐ กุมภาพันธ์ ๑๒ – ๕ กุมภาพันธ์ ๑๕

^{๓๓} วรเดช จันทรรพร , การขยายตัวของหน่วยงานในระบบราชการไทย : ปัญหา อุปสรรค และแนวโน้ม ... หน้า ๕๔-๕๕

คิดเรื่อง “ พ่อขุนอุปถัมภ์ ” ที่เน้นบทบาทของผู้นำรัฐที่เที่ยงธรรมและสำนึกในพันธกิจในการดูแลประชาชนยิ่งดกขำความคิดทางการเมืองเดิมอย่างน้อยสองด้านด้วยกัน ด้านแรกได้แก่ การดกขำสำนึกของประชาชนที่ให้สยบยอมต่อพันธกิจของรัฐต่อไปและดกขำความคิดของประชาชนทั่วไปให้มองเห็นถึงการแบ่งแยกกันอย่างลึกซึ้งมากขึ้นของพันธกิจที่แต่ละคนควรจะทำตามหน้าที่ของตน โดยเฉพาะการยืนกรานต่อความคิดของบรรดาข้าราชการและผู้ที่เข้ามาถืออำนาจรัฐว่าตนเองเท่านั้นที่มีพันธกิจที่จะทำประโยชน์ต่อสังคม

การขยายตัวทางเศรษฐกิจของไทยหลังการอสัญกรรมของจอมพลสฤษดิ์ก็ดำเนินไปในแนวทางเดิมและได้ขยายตัวเข้มข้นมากขึ้น ชาวนาไทยได้เข้าสู่การปลูกพืชไร่เพื่อขายมากขึ้น ธนาคารเกษตรและสหกรณ์ได้เริ่มเน้นการปล่อยสินเชื่อให้แก่เกษตรกรที่เข้าสู่การผลิตเพื่อขาย^{๓๔} การขยายตัวของชาวบ้านที่รุกพื้นที่ป่าเพื่อปลูกพืชไร่ขายได้เพิ่มมากขึ้นอย่างรวดเร็วในช่วงของจอมพลถนอม กิตติขจร จนชนชั้นนายทุนไทยก็เริ่มมีความเข้มแข็งมากขึ้น ธุรกิจการเงินขยายตัวอย่างรวดเร็วพร้อมๆ กับการขยายตัวของการปลูกข้าวและพืชไร่เพื่อขาย คนชั้นกลางที่ใช้ความสามารถเฉพาะตัวเป็นช่องทางทำมาหากินขยายตัวมากขึ้นตามไปด้วยโดยทั่วไปแล้วทั้งเกษตรกรที่ผลิตเชิงพาณิชย์และนายทุนทุกระดับย่อมต้องการมีส่วนร่วมในการตัดสินใจการใช้ทรัพยากรของรัฐและสังคม แต่จอมพลถนอม กิตติขจรพยายามรักษาอำนาจเผด็จการของตนเอาไว้โดยสืบทอดอุดมการณ์ของจอมพลสฤษดิ์ รัชช

จอมพลถนอม กิตติขจรพยายามแสดงตนเองเป็นผู้นำรัฐที่มีศีลธรรมประจำใจและเป็นผู้นำทางศีลธรรมของชาติ คำขวัญวันเด็กที่เน้นมากก็คือ “ จงทำดี จงทำดี จงทำดี ” และ “ จงทำดี มีศีลธรรม ถือความสัตย์ ” พร้อมไปกับการแสดงบทบาทตนเองในการทำนุบำรุงศาสนา ซึ่งก็เป็นบทบาทตามวัฒนธรรมทางการเมือง

ระบอบการเมืองแบบสฤษดิ์ที่ต่อเนื่องมาสู่ยุคจอมพลถนอม กิตติขจรนั้นได้ส่งผลดกขำความสำนึกที่ว่ารัฐเป็นผู้สามารถพูดแทนคนในชาติ ผู้มีอำนาจทางการเมืองเท่านั้น

^{๓๔} ผาสุก พงษ์ไพจิตร และ คริส เบเกอร์, เศรษฐกิจการเมืองสมัยกรุงเทพฯ (เชียงใหม่: คริสวิน, ๒๕๓๘), หน้า ๑๐๓.

มีพันธกิจที่จะปกครองและข่มปกครองประเทศด้วยความดี มีศีลธรรม และมีความบริสุทธิ์ใจที่จะทำให้ประชาชนนั้นมีความสุข อำนาจของรัฐที่ครอบงำมิติชีวิตทุกด้านของประชาชนมากขึ้นเท่านั้นที่เป็นหลักของชาติ ประชาชนไม่มีอำนาจ มีแต่หน้าที่ที่จะต้องทำหน้าที่ของตนให้ดีที่สุดเท่านั้น อย่าไปก้าวก่ายกับหน้าที่ของผู้อื่น

ระบอบการเมืองแบบสฤทธิที่จอมพลถนอมสืบทอดมาได้ประสบปัญหามากขึ้นในช่วงกลางทศวรรษ ๒๕๑๐ ด้วยสาเหตุสำคัญอย่างน้อยสี่ประการด้วยกัน

ประการแรก ปัญหาเศรษฐกิจตกต่ำอันทำให้ประชาชนเดือดร้อนและทำให้ไม่สามารถรักษาความคิดทางการเมืองสำคัญที่ว่าผู้นำมีพันธกิจที่จะทำให้ประเทศชาติมีความเจริญก้าวหน้าได้ คำถามเกี่ยวกับภาวะผู้นำและความชอบธรรมของผู้นำได้เกิดขึ้นอย่างเข้มข้นมากขึ้น นักศึกษาที่จบการศึกษาในช่วงนั้นเริ่มไม่สบายใจต่อภาวะการครองงานที่สูงมากขึ้นซึ่งยังส่งผลกระทบต่อความรู้สึกนึกคิดเกี่ยวกับพันธกิจของผู้ปกครองที่ไม่สามารถสร้างความสมบูรณ์พูนสุขหรือยกระดับการครองชีพของประชาชนอย่างแท้จริง

ประการที่สอง ความแตกแยกภายในกลุ่มผู้นำทางการเมือง จอมพลถนอมไม่สามารถที่จะรักษาภาวะการนำอย่างรวมศูนย์ได้ต่อไปเพราะไม่สามารถทำให้ทายาทที่จะขึ้นมาสู่อำนาจนั้นได้รับการยอมรับจากบรรดาผู้นำระดับรองลงไป ดังปรากฏความไม่พอใจในหมู่ข้าราชการระดับสูงในการคัดโอกาสการต่ออายุของพลตำรวจเอกประเสริฐ รุจิรวงศ์ทั้ง ๆ ที่จอมพลถนอมและจอมพลประภาสได้ต่ออายุตนเองในตำแหน่งที่กุมอำนาจอยู่ รวมไปถึงว่าการต่ออายุของตนเองนั้นทำให้นายทหารระดับสูงที่รอเวลาขึ้นมาสู่อำนาจแทนนั้นเกิดความไม่พอใจอย่างยิ่ง

ประการที่สาม การไม่สามารถควบคุมกลุ่มทุนให้อยู่ภายใต้อำนาจตนเองได้ต่อไปท่ามกลางภาวะเศรษฐกิจตกต่ำในช่วงก่อน พ.ศ. ๒๕๑๖ กลุ่มทุนเริ่มไม่พอใจระบอบการเมืองชัดเจนมากขึ้น การประชุมนายธนาคารของสมาคมธนาคารพาณิชย์ในปี พ.ศ. ๒๕๑๓ นายกสมาคมธนาคารพาณิชย์แสดงความคิดเห็นคัดค้านนโยบายของรัฐบาลหลายประการด้วยกัน

ประการที่สี่ ความไม่พอใจต่อผู้นำในด้านความสัมพันธ์กับสถาบันสูงสุดของประเทศ ก่อนจะเกิดเหตุการณ์ ๑๔ ตุลาคม ๒๕๑๖ ประชาชนจำนวนมากได้รับข่าวลือเกี่ยวกับการกระทำจ้วงสถาบันสูงสุดของผู้นำประเทศบางคนหลายต่อหลายกรณี ความไม่พอใจที่เกิดขึ้นนี้นำไปสู่ความรู้สึกที่ว่าผู้นำบ้าอำนาจและกำลังจะยึดอำนาจสูงสุดไว้ภายในตระกูลกิตติขจรและจารุเสถียร ซึ่งกลายเป็นเครือข่ายกันโดยการแต่งงาน และการใช้อำนาจของสองตระกูลนี้มีได้เป็นไปเพื่อประโยชน์ของประชาชนและประเทศชาติ แต่เป็นไปเพื่อตระกูลของคน โดยที่จำนวนทรัพย์สินมหาศาลของจอมพลสฤษดิ์ได้ทำให้คนระแวงปัญหาการคอร์รัปชันของผู้กุมอำนาจรัฐมากขึ้นอยู่แล้ว

อาจจะถือได้ว่าสาเหตุทั้งสี่ประการนี้เป็นจุดอ่อนของระบอบการเมืองแบบสฤษดิ์ เพราะในระบอบการเมืองเช่นนี้ผู้นำจำเป็นที่จะต้องรักษาการนำไว้ด้วยการมีความสัมพันธ์ที่สมดุลกับสถาบันสำคัญหลายสถาบันและกับอารมณ์ความรู้สึกของประชาชนด้วย เมื่อไม่สามารถรักษาความสัมพันธ์ที่ดีกับสถาบันหลักและกับประชาชน ปัญหาทั้งสี่ประการข้างต้นจึงนำมาซึ่งการเคลื่อนไหวเพื่อสร้างระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตยของ ขบวนการนักศึกษาและเหตุการณ์ ๑๔ ตุลาคม ๒๕๑๖

นอกจากนี้ระบอบและความคิดทางการเมืองแบบสฤษดิ์ที่ดำเนินต่อมาในสมัยของ จอมพลถนอมไม่สามารถที่จะดูดซับเอาความเปลี่ยนแปลงที่เกิดจากการขยายตัวของชนชั้นกลางได้ จอมพลถนอมไม่สามารถแสดงตนเองว่าเป็นผู้นำที่มีพันธกิจต่อสังคมด้วยความดีงาม ความเมตตา หรือความสามารถได้อีกต่อไป ความพยายามที่จะจรรโลงโครงสร้างอำนาจหรือระบอบการเมืองแบบเดิมไว้ท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงทางสังคมเศรษฐกิจจึงเป็นเรื่องที่ทำให้สังคมไทยต้องประสบเหตุการณ์การเมือง ในเดือนตุลาคม พ.ศ. ๒๕๑๖

ความเปลี่ยนแปลงทางการเมืองหลัง พ.ศ. ๒๕๑๖

ความเปลี่ยนแปลงทางการเมืองที่เกิดขึ้นหลัง พ.ศ. ๒๕๑๖ เป็นความพยายามของรัฐที่จะปรับตัวให้การเมืองดำเนินต่อไปได้ ความเปลี่ยนแปลงที่สำคัญได้แก่ การมีอำนาจเพิ่มขึ้นของสถาบันพระมหากษัตริย์ และความพยายามของรัฐในการ “ กลืน ” พลังทางธุรกิจ

การมีอำนาจเพิ่มขึ้นของสถาบันพระมหากษัตริย์

ความเปลี่ยนแปลงทางการเมืองที่สำคัญหลังเหตุการณ์ ๑๔ ตุลาคม ๒๕๑๖ ได้แก่ การมีอำนาจเพิ่มขึ้นของสถาบันพระมหากษัตริย์หลังจากที่ได้เพิ่มมาแล้วในยุคของจอมพลสฤษดิ์ การที่สถาบันพระมหากษัตริย์มีอำนาจเพิ่มขึ้นนี้ได้ก่อให้เกิดความสับสนของความคิดทางการเมืองแบบเดิมต่อไปได้ทั้งที่ได้สูญเสียการยอมรับไปในช่วงที่จอมพลถนอม กิตติขจร มีอำนาจ เพราะการมีอำนาจเพิ่มขึ้นของสถาบันพระมหากษัตริย์ที่เกิดขึ้นท่ามกลางเงื่อนไขทางการเมืองมากมายได้ทำให้เกิดการคดโกงภาวะการนำที่บริสุทธิมากขึ้นตามไปด้วย และขณะเดียวกันผู้นำทางการเมืองที่จะขึ้นมามีอำนาจภายหลังการสูญเสียอำนาจของจอมพลถนอมก็สามารถที่จะทำให้ตนเองครอบครองความชอบธรรมในลักษณะแบบเดิมได้ต่อไปด้วยการอ้างอิงอำนาจของสถาบันพระมหากษัตริย์ คือ การเป็นรัฐบาลในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

เหตุการณ์ ๑๔ ตุลาคมได้ทำให้อำนาจที่ครั้งหนึ่งเคยรวมศูนย์อยู่ที่นายกรัฐมนตรีนั้นสลายไป บรรดานายทหารชั้นผู้ใหญ่แบ่งออกเป็นกลุ่มต่างๆ ไม่สามารถที่จะประนีประนอมกันและผสานพลังให้เป็นกลุ่มเดียวกันได้อีกต่อไป การสร้างอำนาจเดิมที่เคยอาศัยระบบอุปถัมภ์เป็นฐานได้ผ่นคลายไปอย่างรวดเร็วทำให้เกิดรูปแบบใหม่ของการสร้างอำนาจ ได้แก่ การรวมกลุ่มนายทหารที่เป็นเพื่อนร่วมรุ่นเรียนด้วยกันจากโรงเรียนนายร้อยขึ้นมา นายทหารรุ่น ๑ อันหมายถึงนายทหารที่จบโรงเรียนนายร้อยรุ่นที่ ๑ เป็นกลุ่มแรกที่ใช้ฐานของกลุ่มในการสร้างอำนาจทางการเมืองของตน นายทหารรุ่น ๕ ก็พยายามทำเช่นเดียวกัน นายทหารชั้นผู้ใหญ่อื่นๆ จำเป็นที่จะต้องสร้างกลุ่มตัวเองขึ้นโดยใช้ระบบอุปถัมภ์เช่นเดิม นายทหารชั้นผู้ใหญ่ที่เคยเป็นกลุ่มเดียวกันกับจอมพลถนอมและจอมพลประภาสก็พยายามที่จะรักษากลุ่มของตนและพยายามที่จะมีบทบาททางการเมืองต่อไป การแย่งอำนาจกันของกลุ่มต่างๆ ในสังคมการเมืองโดยเฉพาะในกลุ่มผู้นำทางทหารจึงเป็นบรรยากาศที่ครอบงำระบบการเมืองไทยตั้งแต่ช่วงปลายทศวรรษ ๒๕๑๐ สืบต่อนับสิบปี

ประกอบกับการเคลื่อนไหวทางการเมืองของขบวนการนักศึกษา ชาวไร่ ชาวนา และกรรมกรที่ทวีมากขึ้นเนื่องจากเป็นช่วงของการเกิดความสำนึกในสิทธิและการเรียกร้องสิทธิต่างๆที่เคยถูกริบเอาไปทั้งโดยระบบราชการที่ขยายตัวเข้าไปครอบครองและจัดการพื้นที่สาธารณะซึ่งเคยเป็นสมบัติของชุมชนและโดยนายทุนที่อิงอำนาจรัฐในการครอบครองสมบัติสาธารณะ เช่น ที่ดิน, ป่า, แหล่งน้ำ ในเวลานั้นคนในสังคมที่ไม่เคยชินกับการเรียกร้องสิทธิของพลเมืองในรูปแบบต่างๆ จึงเกิดความรู้สึกกันทั่วไปว่าสังคมอยู่ในสภาวะวุ่นวายปั่นป่วน จนเกิดกระแสเรียกร้องอำนาจสูงสุดในลักษณะเดิมที่จะนำประเทศกลับเข้าสู่ความสงบสุข

ความแย่งอำนาจทางการเมืองกันระหว่างกลุ่มต่างๆ โดยเฉพาะทหารนี่เองได้ทำให้เกิดกระบวนการทางการเมืองที่ผู้ที่ได้รับอำนาจจะต้องมีการสร้าง " สายสัมพันธ์ " ที่ใกล้ชิดสถาบันพระมหากษัตริย์เพื่อที่จะได้รับความชอบธรรมมากกว่าผู้ที่ไม่ใกล้ชิด บุญชนะ อัดถาวร ได้เขียนไว้ในหนังสือของท่านเกี่ยวกับการรัฐประหารในวันที่ ๖ ตุลาคมความว่า

“...คุณสังัดเล่าให้ฟังว่า เดือนกุมภาพันธ์ ๒๕๑๙ มีข่าวลืออยู่ทั่วไปว่า จะมีทหารคิดก่อการปฏิวัติ เหตุการณ์บ้านเมืองในขณะนั้น ฝ่ายซ้ายกำลังฮึกเหิมและรบกวนความสงบอยู่ทั่วไป จึงได้กราบบังคมทูลขึ้นไปยังในหลวงที่เชียงใหม่....ในหลวงโปรดเกล้าฯให้คุณสังัดเข้าเฝ้าคนเดียว...

...เมื่อคุณสังัดไปเฝ้าในหลวง....เข้าเฝ้าคนเดียวอยู่ราวๆ ๒ ชั่วโมงครึ่ง ...คุณสังัดบอกว่าไม่เคยเข้าเฝ้าในหลวงโดยลำพังมาก่อนเลย ครั้งนี้เป็นครั้งแรก ได้กราบบังคมทูลให้ทรงทราบถึงสถานการณ์บ้านเมืองว่าเป็นที่น่าวิตก ถ้าปล่อยไปบ้านเมืองอาจจะจ้องตกอยู่ในสถานะอย่างเดียวกับลาวและเขมร จึงควรปฏิวัติ

คุณสังัดเล่าต่อไปว่า อยากได้พรจากพระโอรุให้ทางทหารดำเนินการได้ตามที่คิดไว้ แต่ในหลวงก็มีได้ตรับตรงๆ คงรับสั่งว่าให้คิดเอาเองว่าจะควรทำอย่างไร ค่อยไป

คุณสังัดเห็นว่า เมื่อไม่รับสั่งตรงๆ ก็คงจะดำเนินการไม่ได้

จึงกราบทูลว่า ถ้าทางทหารยึดอำนาจการปกครองได้แล้วก็มีได้ประสงค์
จะมีอำนาจเป็นใหญ่ต่อไป จึงอยากจะให้พลเรือนเข้ามาบริหารประเทศ
สมมุติว่ายึดได้แล้ว ใครจะควรเป็นนายกรัฐมนตรีต่อจากนั้น เสร็จแล้ว
คุณสงค์ก็ได้กราบบังคมทูลรายชื่อบุคคลที่น่าจะได้เป็นนายกรัฐมนตรีที่
ละชื่อ เพื่อจะได้พระราชทานความเห็น

คุณสงค์เล่าว่า ได้กราบบังคมทูลชื่อไปประมาณ ๑๕ ชื่อ...แต่ไม่
ทรงรับสั่งสนับสนุนใคร

เมื่อไม่ได้ชื่อบุคคลที่น่าจะเป็นนายกได้ และเวลาก็ล่วงไปมาก
แล้ว คุณสงค์ก็เตรียมตัวจะกราบบังคมทูลลากลับ แต่ก่อนที่จะออกจากที่
เฝ้า ในหลวงได้รับสั่งว่า จะทำอะไรลงไปควรจะปรึกษานักกฎหมาย คือ
คุณธานินทร์ ภัยวิเชียร..."^{๓๔}

สถาบันพระมหากษัตริย์ได้กลายเป็นพลังบริสุทธิ์ที่จะเป็นแหล่งการอ้างอิงความ
ชอบธรรมของผู้ปกครองในช่วงหลังปี พ.ศ. ๒๕๑๖ เป็นต้นมา

นอกจากความแตกแยกของกลุ่มผู้นำที่ทำให้เกิดกระบวนการสร้าง " สายสัมพันธ์
"กับสถาบันพระมหากษัตริย์แล้ว ความรู้สึกนึกคิดของสังคมที่เห็นว่าการเคลื่อนไหวทาง
การเมืองของประชาชนกลุ่มต่างๆจะทำให้สังคม " ปั่นป่วน " ทำให้สังคมหันเข้าหา
สถาบันพระมหากษัตริย์มากขึ้นด้วย หน่วยราชการที่ทำงานทางด้านความมั่นคงได้จัดตั้ง
องค์กรประชาชนที่เน้นความจงรักภักดีต่อสถาบันพระมหากษัตริย์เพื่อทำงานต่อต้านและ
ตอบโต้กับการเคลื่อนไหวทางการเมือง ซึ่งยิ่งทำให้การเป็นพลังบริสุทธิ์ที่เป็นแหล่งอ้างอิง
ความชอบธรรมทางการเมืองให้แก่ผู้นำทางการเมืองนั้นฝังลึกในสำนึกของประชาชนไทย
มากขึ้น ซึ่งทำให้เชื่อได้ง่ายยิ่งขึ้นว่ากลุ่มผู้สร้างความปั่นป่วนเป็น " มือที่สาม " หรือถูก "
มือที่สาม " ใช้เป็นเครื่องมือ เพราะเห็นว่าปัญหาใดๆก็ตามที่เกิดขึ้นแก่ประชาชน " พลัง
บริสุทธิ์ " หรือรัฐบาลในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้พยายามแก้ไขอยู่แล้ว โดยเฉพาะ
ปัญหาความยากจนและสุขภาพอนามัย

^{๓๔} บุญชนะ อัดถากร, บันทึกการปฏิบัติ ๑-๓ เมษายน ๒๕๒๔ กับข้าพเจ้า (กรุงเทพฯ : มูล
นิธิบุญชนะ อัดถากรเพื่อการศึกษาและวิจัย, ๒๕๒๕), หน้า ๑๘๕-๑๘๗.

นายกรัฐมนตรีที่อยู่ในอำนาจนานที่สุดในช่วงหลังจากการปรับดุลย์ความคิดทางการเมืองไทย ได้แก่ พลเอกเปรม ติณสูลานนท์ ผู้ซึ่งรวบรวมโครงการอันเนื่องในพระราชดำริให้สามารถทำงานประสานกันได้อย่างเป็นรูปธรรมและสามารถทำงานประสานและข้ามหน่วยงานทางราชการได้อย่างดียิ่ง

หนังสือเรื่อง “ รัฐบุรุษชื่อเปรม ” ได้กล่าวถึงเรื่องโครงการตามพระราชดำริไว้ในหัวข้อเรื่อง “ สนองพระราชดำริ ” โดยอ้างอิงจากงานวิจัยเรื่อง “ บทบาทของโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริในการสนับสนุนการรักษาความมั่นคงของชาติในพื้นที่ชนบท ” ของ สุเมธ ตันติเวชกุล ผู้ช่วยเลขาธิการคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ความเป็นมาว่า

“... รัฐบาล พลเอกเปรม ติณสูลานนท์ ได้ตระหนักถึงพระราชกรณียกิจของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เกี่ยวกับการพัฒนาตามโครงการต่างๆ แล้วเห็นโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริทั้งหลาย ส่วนใหญ่เป็นการมุ่งการพัฒนาเพื่อความกินดีอยู่ดี หรือพออยู่พอกินให้แก่ประชาชนในชนบทโดยตรง โดยเฉพาะชาวชนบทที่อยู่ห่างไกล นับเป็นโครงการสำคัญที่มีส่วนเข้าไปเสริมแผนงานโครงการต่างๆตามนโยบายของรัฐบาลซึ่งจะเป็นประโยชน์ต่อประชาชนและประเทศชาติเป็นส่วนรวม

อย่างไรก็ตาม ในทางปฏิบัตินั้นหากจะปล่อยให้การดำเนินงานสนองพระราชดำริของหน่วยงานต่างๆแต่ละหน่วยงานดำเนินงานอย่างเอกเทศในลักษณะต่างคนต่างทำ โดยไม่มีการประสานงานกับหน่วยงานอื่นๆที่เกี่ยวข้อง และทำให้การดำเนินงานสนองพระราชดำริไม่เกิดประสิทธิภาพและรวดเร็วเท่าที่ควรรัฐบาลจึงได้หามาตรการแก้ปัญหา โดยการจัดระบบการสนองพระราชดำรินี้ในปี พ.ศ. ๒๕๒๔ โดยการเริ่มของ ฯพณฯ นายกรัฐมนตรีพลเอกเปรม ติณสูลานนท์ ในการจัดระบบเพื่อรองรับการดำเนินงานสนองพระราชดำริทั้งหลายนั้น รัฐบาลได้ดำเนินการโดยการออก “ ระเบียบนายกรัฐมนตรี ว่าด้วยโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ พ.ศ. ๒๕๒๔...ตามระเบียบสำนักนายกรัฐมนตรี

มนตรี ว่าด้วยโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ ๒๕๒๔ ได้กำหนด
ให้มีองค์กรระดับชาติ ซึ่งมีหน้าที่รับผิดชอบต่อการดำเนินงานสนองพระ
ราชดำริเรียกว่า " คณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่อง
มาจากพระราชดำริ เรียกโดยย่อว่า " กปร " ประกอบด้วย

๑.นายกรัฐมนตรี	เป็นประธานกรรมการ
๒.องคมนตรี	เป็นที่ปรึกษา
๓.ราชเลขา	เป็นกรรมการ
๔.ผู้บัญชาการทหารสูงสุด	เป็นกรรมการ
๕.ผู้บัญชาการทหารบก	เป็นกรรมการ
๖.ปลัดกระทรวงมหาดไทย	เป็นกรรมการ
๗.ปลัดกระทรวงเกษตรและสหกรณ์	เป็นกรรมการ
๘.ปลัดสำนักนายกรัฐมนตรี	เป็นกรรมการ
๙.ผู้อำนวยการสำนักงานประมาณ	เป็นกรรมการ ^{๓๖}

พร้อมกันนั้น สื่อมวลชนภายใต้การกำกับของรัฐก็จะพากันเน้นพระบรมราโชวาท
ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่พระราชทานในงานชุมนุมลูกเสือแห่งชาติ ตั้งแต่เมื่อ
๑๑ ธันวาคม ๒๕๑๒ ความว่า

“ ในบ้านเมืองนั้น มีทั้งคนดีและคนไม่ดี ไม่มีใครจะทำให้
ทุกคนเป็นคนดีได้ทั้งหมด การทำให้บ้านเมืองมีความปรกติสุขเรียบร้อย
จึงมิใช่การทำให้ทุกคนเป็นคนดี หากแต่อยู่ที่การส่งเสริมคนดี
ให้คนดีได้ปกครองบ้านเมือง และควบคุมคนไม่ดีไม่ให้มีอำนาจ
ไม่ให้เกิดความเดือดร้อนวุ่นวายได้...” ^{๓๗}

^{๓๖} รัฐบาลชื้อเปรม, (กรุงเทพฯ : มูลนิธิพลเอกเปรม ติณสูลานนท์ ๒๕๓๘), หน้า ๒๑๑-
๒๑๒

^{๓๗} มติชน ๕ ธันวาคม ๒๕๔๓

การที่ผู้นำทางการเมืองสามารถสร้างให้สังคมเห็นถึง " สายสัมพันธ์ " แนบแน่น กับสถาบันมหากษัตริย์ได้ยังทำให้ผู้นำทางการเมืองหรือรัฐบาลในแต่ละช่วงเวลาสามารถ ผนวเอาความชอบธรรมในการจัดการต่างๆ ในนามของรัฐบาลได้สะดวกมากขึ้น รัฐบาล หลายคณะได้แอบอิงความชอบธรรมลักษณะนี้ด้วยการอ้างอย่างตรงไปตรงมาว่าตนเอง เป็นรัฐบาลของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ซึ่งหมายความว่าความถึงการใช้อำนาจอย่าง " บริ สุทธิ " ในการดำเนินนโยบายพัฒนาประเทศเพื่อความกินคืออยู่ดีของประชานั่นเอง

การที่ผู้นำทางการเมืองสามารถสร้างให้สังคมเห็นถึง " สายสัมพันธ์ " ที่แนบแน่น กับสถาบันพระมหากษัตริย์มีผลทางการเมืองอย่างสำคัญ เช่น กรณีที่เกิดการรัฐประหาร หลายครั้งในสมัยของพลเอกเปรม ติณสูลานนท์ ก็ล้มเหลวไปทุกครั้ง

พลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ ได้เข้าดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี ต่อจากพลเอกเปรม ติณสูลานนท์การเมืองไทยกลับมาตกอยู่ในสภาวะของการแย่งอำนาจระหว่างกลุ่มต่างๆ ใน ระบบราชการอีกครั้งหนึ่ง โดยมีกลุ่มทุนนอกกระบบราชการหรือนักธุรกิจเข้ามาช่วงชิงส่วน แบ่งของอำนาจด้วย นายทหารรุ่น ๕ ได้ทำรัฐประหารและตั้งนาย อานันท์ ปันยารชุน ขึ้น เป็นนายกรัฐมนตรี หลังจากนั้นไม่นานนายทหารพยายามที่จะเข้ามีอำนาจสูงสุดอย่างเดิมแต่ก็ พบกับการต่อต้านจากประชาชนจนทำให้เกิดเหตุการณ์พฤษภาทมิฬ

จากเหตุการณ์พฤษภาทมิฬทำให้ระบบราชการไม่สามารถครองพื้นที่ทางการเมือง ไว้อย่างสมบูรณ์ได้อีกต่อไปต้องถอยให้แก่อำนาจธุรกิจที่เข้าสู่การเมืองในระบบเลือกตั้ง รัฐ บาลและสมาชิกรัฐสภาหลังปี พ.ศ. ๒๕๓๕ ล้วนแล้วแต่มีสัดส่วนของนักธุรกิจเพิ่มมากขึ้น ตลอดมา

นายกรัฐมนตรีที่อยู่ในตำแหน่งนานที่สุดได้แก่ นาย ชวน หลีกภัย เป็นนักการเมืองที่เติบโตมาพร้อมกับการขยายตัวของระบบราชการและถูกครอบงำจากอุดมการณ์รัฐ แบบเดิมที่ตกทอดมาในรัฐไทยและในระบบราชการจึงมีความคิดที่มองเห็นบทบาทตนเอง เป็นเช่นเดียวกับ " ผู้นำที่ดี " ที่เคยมีมาในอดีต คือ มีความบริสุทธิ์ในการใช้อำนาจเพื่อผล ประโยชน์ของประเทศชาติ และมองเห็นว่าระบบราชการเป็นผู้นำความเปลี่ยนแปลงใน ทางที่ดีมาสู่ประชาชนด้วย ปัญหาในระบบราชการในทัศนะของนายชวน หลีกภัย มิใช่

ปัญหาเชิงโครงสร้าง แต่เป็นปัญหาที่เกิดขึ้นเพราะมีข้าราชการบางคนเป็นคนไม่ดี หรือทุจริต คอร์รัปชั่นเท่านั้น

กล่าวได้ว่ามรดกทางประวัติศาสตร์และความเปลี่ยนแปลงทางการเมืองที่ดำเนินมานับแต่สมัยของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์จนถึงปัจจุบันนั้น ได้ก่อให้เกิดความคิดของสังคมเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับสังคมที่ฝังอยู่ในอารมณ์ความรู้สึกนึกคิดของผู้นำและประชาชนส่วนใหญ่ คือ ผู้ปกครองเป็นผู้ที่ทำหน้าที่ปกครอง กิจกรรมทั้งหมดบนพื้นที่สาธารณะเป็นเรื่องของรัฐเท่านั้น ประชาชนทั้งหมดมีส่วนร่วมในรัฐด้วยการทำตามหน้าที่ที่ตนมีเท่านั้น การปกครองทั้งหมดของผู้ปกครองเป็นการปกครองที่เป็นธรรมโดยธรรมชาติ และเป็นการดำเนินไปเพื่อความสุขของประชาชนโดยรวม ปัญหาต่างๆ ในรัฐจะเกิดขึ้นได้ต่อเมื่อมี " มือที่สาม " มาทำลาย " ระเบียบความสัมพันธ์อันดีระหว่างรัฐกับประชาชน " ไม่ใช่เพราะรัฐขาดความเป็นธรรม ขาดความยุติธรรม หรือ ดำเนินการใดๆ ผิดพลาด ดังจะกล่าวโดยละเอียดในบทที่ ๒

อย่างไรก็ตาม การเมืองไทยปัจจุบันมีความสลับซับซ้อนมากขึ้นอันเกิดจากระบบการเมืองแบบเลือกตั้งที่มีความต่อเนื่องมากขึ้นกว่าเดิม เพราะหลังจากการถอยร่นของระบบราชการทหารใน ปี พ.ศ. ๒๕๓๕ แล้ว จะพบว่าสังคมการเมืองไทยได้ เริ่มสร้าง " มาตรฐานทางการเมือง " ชุดใหม่ขึ้นมา โดยเฉพาะการจัดทำรัฐธรรมนูญที่จัดความสัมพันธ์ทางอำนาจแบบใหม่ที่ไม่ได้ปล่อยให้พื้นที่ทางการเมืองถูกจำกัดให้อยู่ภายใต้ผู้ปกครองเพียงกลุ่มเดียวเท่านั้น มีการคืนอำนาจให้แก่ท้องถิ่น รวมทั้งรับรองอำนาจของประชาชนในการออกกฎหมายและถอดถอนผู้ดำรงตำแหน่งทางการเมือง ความเปลี่ยนแปลงที่สำคัญนี้มีผลต่อความเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรม " มือที่สาม " โดยเฉพาะอย่างยิ่งต่อปฏิกิริยาของภาคประชาชนต่อวัฒนธรรม " มือที่สาม " และการปรับเปลี่ยนการให้ความหมายและการใช้ " มือที่สาม " ดังจะกล่าวต่อไปข้างหน้า

ความพยายาม " กลืน " พลังทางธุรกิจเข้าเป็น " ฝ่าย " ของรัฐ

ความเปลี่ยนแปลงทางการเมืองที่สำคัญอีกประการ หนึ่ง ได้แก่ ความพยายาม " กลืน " พลังทางธุรกิจเข้าเป็น " ฝ่าย " ของรัฐ ซึ่งมีอยู่ในสองลักษณะด้วยกัน ลักษณะแรก

เป็นความพยายามดึงเอาสถาบันใหม่ๆทางธุรกิจที่เกิดขึ้นในสังคมให้เข้ามาอยู่ภายใต้การกำกับของรัฐ ลักษณะที่สองได้แก่ การที่กลุ่มธุรกิจสามารถเข้ามายึดครองอำนาจรัฐ

ความพยายามดึงเอาสถาบันใหม่ๆทางธุรกิจที่เกิดขึ้นในสังคมให้เข้ามาอยู่ภายใต้การกำกับของรัฐ เกิดขึ้นท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงของกลุ่มทางธุรกิจที่มีอำนาจเพิ่มมากขึ้น รัฐไทยได้พยายามสร้างองค์กรใหม่ๆขึ้นมาเพื่อที่จะทำให้กลุ่มทางธุรกิจนั้นถูกกำกับด้วยอำนาจรัฐ กล่าวคือ นับตั้งแต่หลัง พ.ศ. ๒๕๑๖ เป็นต้นมา กลุ่มนักธุรกิจหลายกลุ่มได้พยายามสร้างอำนาจมากขึ้น รัฐบาลพลเอกเปรม ติณสูลานนท์ ได้จัดตั้งคณะกรรมการร่วมภาครัฐและเอกชนขึ้นมาเพื่อที่จะฟื้นฟู “ ภาวะการนำ ” ของรัฐขึ้นมาในสถานการณ์ใหม่

คณะกรรมการร่วมภาครัฐและเอกชนมีบทบาทในการนำเสนอแนวความคิดของกลุ่มทุนต่างๆเพื่อเป็นแนวทางในการตัดสินใจใช้ทรัพยากรสาธารณะ และถือได้ว่าเป็นการจัดความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับคนกลุ่มใหม่ที่เพิ่งปรากฏขึ้นในสังคม และเป็นการจัดความสัมพันธ์ที่ถือว่าภาคเอกชนเป็นพลังสำคัญในการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศไทย

แม้ว่ากลุ่มธุรกิจเอกชนจะจัดตั้ง “ สมาคม ” มานานแล้ว เช่น หอการค้าไทยตั้งขึ้นเมื่อ ปี พ.ศ. ๒๕๐๗ แต่ก็ไม่ได้มีบทบาททางการเมืองอย่างเป็นทางการเลย จึงอาจจะกล่าวได้ว่าการที่รัฐยอมรับสถานะของกลุ่มธุรกิจให้มีบทบาทนำร่วมเกิดขึ้นในสมัยของพลเอกเปรม ติณสูลานนท์นี้เอง

การที่รัฐได้ยอมรับ “ สถานะ ” ของนักธุรกิจในการเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งในกระบวนการตัดสินใจในการใช้ทรัพยากร ได้กลายเป็นบันไดทางวัฒนธรรมทางการเมืองที่สำคัญที่ทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลง กล่าวคือ ได้ทำให้กลุ่มนักธุรกิจสามารถใช้ช่องทางของการเลือกตั้งในระบบประชาธิปไตยเข้าสู่การเป็น “ ผู้ใช้อำนาจรัฐ ” โดยที่ไม่เกิดความขัดแย้งทางความคิดกับประชาชน

แต่การขึ้น “ บันได ” ความคิดทางการเมืองของกลุ่มธุรกิจกลับเป็นมิติที่นักการเมืองส่วนหนึ่งที่ฝังความคิดทางการเมืองตนเองอยู่กับการแบ่งแยกงานกันทำแบบเดิมไม่

สามารถยอมรับคนกลุ่มใหม่เข้ามาสู่การเมืองได้เพราะกลุ่มของเขาคือว่า " นักการเมือง " ก็
ต้องเป็นนักการเมืองอาชีพเท่านั้น ผู้มีอาชีพอื่นเช่นนักธุรกิจไม่ควรที่จะเข้ามาทำงานการ
เมืองเพราะกลายเป็น " นักธุรกิจการเมือง " ที่เข้ามาแสวงหาผลประโยชน์ส่วนตัว

ระบบการเมืองที่ด้านหนึ่งยอมรับนักธุรกิจให้เข้ามาสู่การเมืองได้ แต่ขณะเดียว
กันก็ขัดแย้งกับความคิดทางการเมืองแบบเดิมที่เห็นว่าผู้ใช้อำนาจรัฐเป็น " คนดี " ที่เสีย
สละผลประโยชน์และความสุขส่วนตัวเพื่อเข้ามาทำงานเพื่อส่วนรวมทำให้ประชาชน
จำนวนไม่น้อยรู้สึกพึงพอใจกับการรัฐประหารใน ปี พ.ศ. ๒๕๓๔ ของคณะรักษาความ
สงบเรียบร้อยแห่งชาติเพราะต้องการขจัด " นักธุรกิจการเมือง " ออกไป แต่ก็ทอนไม่ได้ที่
จะให้อำนาจของทหารเพียงฝ่ายเดียวเท่านั้นที่จะครองอำนาจต่อเนื่อง ซึ่งทำให้เกิดเหตุ
การณ์พฤษภาทมิฬขึ้นมาใน ปี พ.ศ. ๒๕๓๕ กล่าวได้ว่าเหตุการณ์พฤษภาทมิฬเป็นผลผลิต
ของความอิหลักอิเหลื่อของความคิดทางการเมืองเกี่ยวกับรัฐและสังคมไม่น้อยไปกว่าปัจจัย
อื่นๆ และการกลืนพลังทางธุรกิจเข้าเป็น " ฝ่าย " ของรัฐอย่างอิหลักอิเหลื่อเช่นนี้ทำให้การ
ใช้วัฒนธรรมมือที่สามยังคงเป็นที่นิยมและยอมรับได้ ดังจะกล่าวต่อไปข้างหน้า

มิติที่สลับซับซ้อนของการเมืองไทยปัจจุบัน

ความเปลี่ยนแปลงทางการเมืองหลังการคัดค้านการครองอำนาจต่อเนื่องของคณะ
รักษาความสงบเรียบร้อยแห่งชาติในปี พ.ศ. ๒๕๓๕ มีความสลับซับซ้อนมากขึ้น ที่สำคัญ
ได้แก่ การเพิ่มบทบาทของประชาชน และการเพิ่มอำนาจของสื่อ

การเพิ่มบทบาทของประชาชนในการเข้าไปมีส่วนร่วมทางการเมืองมากขึ้น
ประชาชนหลายกลุ่มได้ก่อตัวขึ้นและได้สร้างพลังมากขึ้น เกิดกลุ่มทั้งในเขตเมืองและใน
ชนบท การเคลื่อนไหวทางการเมืองก็มีความสลับซับซ้อนมากขึ้น กลุ่มในเมืองได้สร้างคำ
ว่า " ประชาสังคม " ขึ้นมา กลุ่มในชนบทก็มีหลากหลายทั้งกลุ่มในเขตภูมิวัฒนธรรม ภูมิ
นิเวศ การเคลื่อนไหวของประชาชนกลุ่มต่างๆก็มีความหลากหลายทั้งความหลากหลาย
ของกลุ่มคนต่างๆที่เข้าร่วมเคลื่อนไหวและความหลากหลายของประเด็นปัญหา โดย
เฉพาะกลุ่มคนในเขตเมือง ส่วนในชนบทนั้นส่วนมากแล้วมักจะเป็นการต่อสู้กับรัฐในเรื่อง

เกี่ยวกับการจัดการทรัพยากร การขยายตัวของกลุ่มประชาชนที่เคลื่อนไหวทางการเมืองนี้ ได้ก่อให้เกิดความไม่ลงตัวในการจัดความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับประชาชนภายใต้ความคิดทางการเมืองเรื่องรัฐและประชาชนแบบเดิม กล่าวคือ ประชาชนในท้องถิ่นต่างๆได้เริ่มมีการเคลื่อนไหวและมีบทบาทมากขึ้นในการเข้าไปดูแล " สมบัติของชุมชน " ของตน แต่ขณะเดียวกันประชาชนในท้องถิ่นต่างๆกลับไม่มีช่องทางใดๆทางกฎหมายที่จะมีบทบาทดูแลสมบัติของชุมชนตน การรวมกลุ่มของชาวบ้านล้วนแล้วแต่เป็นการรวมกลุ่ม " เกือบ " อย่างชัดเจนเมื่อเปรียบเทียบกับกลุ่มของนักธุรกิจ

กลุ่มนอกระบบราชการที่หลากหลายและมีบทบาทเพิ่มมากขึ้นท่ามกลางเงื่อนไขของการปรับตัวทางการเมืองของระบบราชการหลัง ปี พ.ศ. ๒๕๓๕ ได้ทำให้เกิดการเคลื่อนไหวแก้ไขรัฐธรรมนูญเพื่อที่จะสร้างระบบความสัมพันธ์ทางอำนาจให้สอดคล้องกับความเปลี่ยนแปลงในโครงสร้างสังคม กล่าวได้ว่า รัฐธรรมนูญฉบับใหม่ได้เพิ่มอำนาจให้แก่ประชาชนในหลายรูปแบบด้วยกัน ที่สำคัญได้แก่ การเพิ่มอำนาจให้แก่ " ชุมชนท้องถิ่นได้ดูแลสมบัติของตนเอง " มากขึ้น องค์การอิสระที่ได้รับการเลือกตั้งจากสังคมสามารถถามและตรวจสอบอำนาจของผู้ที่กุมอำนาจทางการเมืองและระบบราชการได้มากขึ้น แต่อย่างไรก็ตามความเปลี่ยนแปลงนี้ไม่ได้ทำให้การใช้ความคิดเรื่อง " มือที่สาม " นั้นเสื่อมสลายลงไป ยังคงมีการใช้ความคิดเรื่อง " มือที่สาม " ต่อคนกลุ่มอื่นๆที่เคลื่อนไหวหลังการแก้ไขรัฐธรรมนูญแล้ว ดังจะกล่าวในบทต่อไป

การเพิ่มอำนาจของสื่อในสังคมเป็นปัจจัยที่สำคัญอีกประการหนึ่งที่ทำให้การเมืองไทยไม่สามารถผูกขาดการตัดสินใจไว้ที่คนบางกลุ่มอีกต่อไป

ความเปลี่ยนแปลงทางการเมืองที่สำคัญ ก็คือ ประเทศไทยตั้งแต่สมัย สมบูรณาญาสิทธิราชย์เป็นต้นมาจนถึงการเมืองสมัยจอมพลสฤษดิ์มีลักษณะของการเมืองที่ผูกขาดอำนาจการตัดสินใจทางการเมืองในคนกลุ่มเล็กๆเพียงกลุ่มเดียวไม่ได้เปิดพื้นที่ให้แก่คนกลุ่มอื่นๆและสามารถควบคุมสื่อไว้ได้ จึงสามารถสื่อสารทางการเมืองเพื่อรักษาความเป็นผู้นำไว้ได้

การสื่อสารทางการเมืองของรัฐบาลราชการที่สำคัญ ก็คือ การทำให้ประชาชนตระหนักและตระหนักว่าสังคมไทยอยู่ในภาวะไม่ปลอดภัย เพราะมี " ศัตรู " แห่งชาติที่จะคอยทำลายชาติอยู่และ " ส่วนหนึ่งของ " ศัตรู " นี้เองจะเป็นผู้ที่เข้ามาบุกรุกหรือล้อมรอบให้คนไทยด้วยกันให้มีความคิดเห็นขัดแย้งกับรัฐเพื่อหวังให้ชาติไทยแตกสามัคคี และอ่อนแอลงแล้ว ศัตรูก็จะสามารถเอาชนะได้โดยง่าย

กระบวนการสื่อสารทางการเมืองนี้เองเป็นกระบวนการทางการเมืองที่สำคัญที่ทำให้รัฐสามารถระดมประชาชนให้อยู่ฝ่ายรัฐบาลและพร้อมที่จะเข้าใจความขัดแย้งทั้งหลายไปในทิศทางที่ว่าเป็นการกระทำจาก " มือที่สาม " ซึ่งเป็นศัตรูของชาติ กระบวนการทางการเมืองของรัฐนี้ได้กระทำโดยผ่านสื่อของรัฐที่รัฐสามารถควบคุม และเป็นเจ้าของแต่เพียงผู้เดียว ที่สำคัญได้แก่ วิทยุและโทรทัศน์

ความเป็นมาของการกระจายเสียงทางวิทยุของรัฐที่เกิดขึ้นล้วนแล้วแต่เป็นเครื่องมือของรัฐในการ " โฆษณา " ทั้งสิ้น จอมพล ป. พิบูลสงครามได้เน้นว่า กิจกรรมทุกอย่างที่รัฐบาลจะดำเนินได้เป็นผลสำเร็จได้นั้น ต้องอาศัยการโฆษณาเป็นสำคัญ^{๑๑}

การใช้ " สื่อ " เป็นเครื่องมือของรัฐก็เป็นไปเพื่อแสดงให้ประชาชนรับรู้และตระหนักถึงการทำงานของรัฐบาลและหลีกเลี่ยงข่าวที่จะทำให้หน่วยงานราชการเสียหาย

ด้วยในคราวประชุมคณะรัฐมนตรี เมื่อวันที่ ๒๑ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๘๕ มีรัฐมนตรีบางท่านเสนอข้อสังเกตว่าการส่งวิทยุโทรทัศน์และวิทยุกระจายเสียงของบริษัทไทยโทรทัศน์จำกัด ในการเสนอข่าวบางเรื่องใช้ถ้อยคำหรือข้อความที่นำความเสื่อมเสียมาสู่หน่วยราชการแม้กิจการนี้จะเป็นบริษัทจำกัด แต่ก็ยังเป็นบริษัทของรัฐบาลโดยตรง ซึ่งไม่ควรกระทำเช่นนั้น นอกจากนี้ผู้ที่ไปปฏิบัติหน้าที่ส่วนมากก็เป็นข้าราชการและได้ปฏิบัติงานโดยได้

^{๑๑} สนิทธี สิทธิรักษ์, กำเนิดโทรทัศน์ไทย (๒๔๘๓-๒๕๐๐) (กรุงเทพฯ : โครงการ ๖๐ ปี ประชาธิปไตย,) หน้า ๒๖

รับการอนุมัติจากทางราชการ จึงควรที่จะช่วยดูแลรักษาเกียรติ
และชื่อเสียงของหน่วยราชการด้วยกัน อย่าให้ผู้รับฟังข่าวเกิด
ความเข้าใจผิดในทางเสียหายแก่ทางราชการ”^{๑๖}

เมื่อถึงสมัยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ สื่อของรัฐยิ่งขยายตัวมากขึ้น และมีคุณภาพ
สูงขึ้น และยังมีการขยายการศึกษาที่เป็นทางการในทุกระดับอย่างกว้างขวาง ทำให้รัฐ
สามารถใช้สื่อและการศึกษาเป็นกลไกในการโฆษณาชวนเชื่ออย่างมีประสิทธิภาพ

กระบวนการทางการเมืองนี้ได้ตกทอดมาถึงปัจจุบันอย่างชัดเจน เหตุการณ์
วันที่ ๑๔ ตุลาคม ๒๕๑๖ เหตุการณ์ ๖ ตุลาคม ๒๕๑๙ หรือ เหตุการณ์พฤษภาทมิฬ
๒๕๓๕ ล้วนแล้วแต่มีการบิดเบือนข้อมูลข่าวสารโดยสื่อของรัฐอย่างชัดเจนและข้อมูลข่าว
สารสำคัญที่ถูก “ โฆษณา ” ก็คือการกระทำของ “ มือที่สาม ”

การควบคุมการสื่อสารทางการเมืองที่เกิดขึ้นในรัฐไทยนั้นเป็นเงื่อนไขสำคัญ
ประการหนึ่งที่ทำให้ความต่อเนื่องของวัฒนธรรม “ มือที่สาม ” ดำเนินต่อไปได้ การสื่อ
สารการเมืองในระดับสังคมเป็นของรัฐทั้งหมด ไม่ว่าด้วยการลงทุนที่มากมายเกินกว่าเอก
ชนจะลงทุนได้ และที่สำคัญได้แก่ รัฐไม่อนุญาตให้เกิดการสื่อสารในระดับสังคมได้อย่าง
เสรีเพราะเกรงจะเกิดการชักจูงและเปลี่ยนความคิดของประชาชนไปจากกรอบที่รัฐ
ต้องการ ดังนั้นรัฐจึงควบคุมระบบการสื่อสารไว้ให้มากที่สุด เช่น สถานีวิทยุและสถานี
โทรทัศน์ล้วนแล้วแต่เป็นของรัฐหรือสมัยจอมพล ป. พิบูลสงครามได้ออกกฎหมายให้ผู้
จะมีวิทยุไว้ในครอบครองต้องจดทะเบียนกับรัฐซึ่งทำให้รัฐมีข้อมูลว่าประชาชนคนใดบ้าง
เป็นผู้รับข้อมูลข่าวสารทำให้สามารถควบคุมความคิดของประชาชนได้อย่างมีประสิทธิภาพ

หนังสือพิมพ์เป็นสื่อระดับสังคมแบบแรกที่สามารถแยกตัวออกจากการควบคุม
ของรัฐ ในสมัยรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ หนังสือพิมพ์สามารถใช้ความเป็นคนในบังคับ

^{๑๖} กจข.,(๓) สร. ๐๒๐๑-๓๘/๕ “ คำสั่งนายกรัฐมนตรี ๑๕ กันยายน ๒๔๙๘ -๑๑ มีนาคม
๒๕๐๐ “ อ้างใน สนิท สติธิรักษ์ กำเนิดโทรทัศน์....หน้า๑๓๗.

ตะวันตกเป็นเกราะป้องกันอันตรายจากอำนาจรัฐและได้ทำให้พื้นที่สื่อหนังสือพิมพ์กลายเป็นพื้นที่ของสังคมมากขึ้นซึ่งได้ดำเนินต่อมาในสมัยหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองด้วย บรรดาผู้นำทางการเมืองแต่ละยุคก็จะเลือกใช้วิธีซื้อสื่อมาเป็นพวกของตนเองมากกว่าใช้อำนาจรัฐในการปิดกั้นสื่อหนังสือพิมพ์เพราะวิธีปิดกั้นสื่ออื่นใช้ได้ผลในช่วงเวลาสั้นๆเท่านั้น

สื่อหนังสือพิมพ์เป็นสื่อที่มีลักษณะที่ต้องสัมพันธ์กับอารมณ์ความรู้สึกของผู้คนในสังคมมากกว่าสื่ออื่นๆ ดังนั้นการควบคุมสื่อหนังสือพิมพ์อย่างเบ็ดเสร็จจึงเป็นไปได้ อย่างไรก็ตาม รัฐก็พยายามควบคุมสื่อหนังสือพิมพ์อย่างมากที่สุดเท่าที่จะสามารถทำได้ เช่นโดยการควบคุมการอนุญาตการจัดตั้งหนังสือพิมพ์ฉบับใหม่ การตรวจข่าว การสั่งปิดหนังสือพิมพ์ชั่วคราวหรือถาวร เป็นต้น ขณะเดียวกันก็มีเอกชนฝ่ายอนุรักษ์นิยมออกหนังสือพิมพ์เพื่อโฆษณาแนวความคิดเดิมอย่างต่อเนื่อง และรัฐก็พยายามควบคุมสื่ออื่นๆ ให้อยู่ในอำนาจของรัฐต่อไป ที่สำคัญได้แก่ วิทยุและโทรทัศน์

การต่อสู้ทางการเมืองที่สำคัญที่ทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในอำนาจการควบคุมสื่อ ได้แก่ เหตุการณ์เดือนพฤษภาคม ๒๕๑๕ ที่กลุ่มทหารได้พยายามปิดกั้นและบิดเบือนข้อมูลข่าวสารหวังจะทำให้ประชาชนเชื่อได้ว่าการเคลื่อนไหวทางการเมืองที่รุนแรงขึ้นนั้นเกิดจาก " มือที่สาม " จนกระทั่งเมื่อรัฐบาลที่มีทหารเป็นฐานอำนาจพ้นจากตำแหน่ง กระแสสังคมจึงได้เริ่มเรียกร้องให้ปลดปล่อยสื่อโทรทัศน์และวิทยุจากการควบคุมของรัฐ

ที่กล่าวถึงสื่อก็เพราะต้องการชี้ให้เห็นว่าการใช้ " มือที่สาม " นั้นเป็นการสื่อสารเพื่อให้สังคมเชื่อ หากสังคมไม่เชื่อดีกก็จะทำให้การใช้ " มือที่สาม " ล้มเหลว ซึ่งจะปรากฏความล้มเหลวในการสื่อสารเรื่อง " มือที่สาม " นี้ชัดเจนขึ้นในช่วงทศวรรษ ๒๕๓๐ เป็นต้นมา ดังจะกล่าวต่อไปข้างหน้า

แต่อย่างไรก็ตาม สื่อยังสัมพันธ์กับการศึกษาอีกด้วย ระบบการศึกษาของไทยถูกครอบงำจากรัฐโดยสิ้นเชิง การศึกษาสังคมศาสตร์ในโรงเรียนล้วนแต่จำลองชุดความคิดของรัฐในเรื่องการแบ่งแยกหน้าที่ไว้อย่างชัดเจนแม้กระทั่งในปัจจุบัน แบบเรียนสังคม

ศึกษาก็ยังคงอธิบายการดำรงอยู่ของสังคมด้วยความสมานฉันท์ของบุคคลต่างอาชีพกัน โดยต่างก็ทำหน้าที่ของตน นิธิ เอียวศรีวงศ์ ได้อธิบายไว้ว่า

“....ความสัมพันธ์ของเด็กๆในแบบเรียนภาษาไทยซึ่งถือเป็นความสัมพันธ์ที่ดี ล้วนมีลักษณะที่เน้นความเป็นปึกแผ่นของกลุ่มทั้งสิ้น จึงไม่มีการแข่งขันกัน และไม่มีความเครียดอันเกิดจากความรู้สึกเป็นปัจเจกของบุคคล ฉะนั้น เมื่ออธิบายถึงการปกครองประเทศ แบบเรียนจึงมองรัฐมาจากครอบครัว โดยกล่าวว่าครอบครัวต้องมีหัวหน้าครอบครัว หลายครอบครัวรวมกันเป็นหมู่บ้านก็มีผู้ใหญ่บ้านเป็นหัวหน้าดูแลทุกข์สุข หลายหมู่บ้านรวมกันเป็นตำบลก็มีกำนันเป็นหัวหน้า หลายตำบลรวมกันเป็นอำเภอ ก็มีนายอำเภอดูแลรับผิดชอบ หลายอำเภอรวมเป็นจังหวัดมีผู้ว่าราชการจังหวัดเป็นหัวหน้า ประเทศทั้งหมดมีพระมหากษัตริย์เป็นพระประมุข และมีนายกรัฐมนตรีเป็นหัวหน้าฝ่ายบริหาร”^{๔๐}

จากการศึกษาที่ส่งต่อความคิดในเรื่องความสัมพันธ์ทางสังคมเช่นกล่าวนี้อย่างนี้ จึงทำให้คนจำนวนไม่น้อยที่คิดและเชื่อว่าเรื่อง “ มื้อที่สาม ” เป็นความจริงแท้ แม้แต่ผู้ที่ทำงานด้านสื่อก็ได้ใช้ความคิดเช่นนี้เป็นคำถามหรือเป็นกรอบในการอธิบายปรากฏการณ์ความขัดแย้งทางการเมืองเศรษฐกิจหรือสังคม คำถามที่นักข่าวถามนักการเมืองหรือผู้นำทางการเมืองหลายต่อหลายกรณีแฝงไว้ด้วยความคิดเช่นนี้

มรดกทางวัฒนธรรมความคิดเรื่องรัฐและกษัตริย์ ความคิดเรื่องการแบ่งแยกหน้าที่หรือพันธกิจตามสถานภาพทางสังคมและการเมือง การกลืนเข้าเป็นตัวแทนของความ เป็นชาติ เมื่อประกอบกับความเปลี่ยนแปลงที่สำคัญหลังสมัยจอมพลสฤษดิ์ โดยเฉพาะ การขยายตัวของระบบราชการและการศึกษาทุกระดับก็ยังทำให้มรดกทางวัฒนธรรมแรงกล้าขึ้น และเมื่อภายหลังเหตุการณ์ ๑๔ ตุลาคม ๒๕๑๖ ที่ส่งผลให้ระบบราชการไร้ศูนย์

^{๔๐} นิธิ เอียวศรีวงศ์ “ ชาติไทยและเมืองไทยในแบบเรียนประถมศึกษา ” ใน นิธิ เอียวศรีวงศ์ ชาติไทย เมืองไทย... หน้า ๕๒-๕๓.

อำนาจก็ได้ทำให้สถาบันพระมหากษัตริย์มีอำนาจมากขึ้น การแสดงตนเองเข้าไปแอบอิงสถาบันพระมหากษัตริย์ของบรรดาผู้นำทางการเมืองยิ่งทำให้สถานะของผู้นำการเมืองสูงและบริสุทธิ์มากขึ้นในการดำเนินกิจกรรมของรัฐเพื่อประโยชน์สุขของประชาชน แม้ว่าเกิดความเปลี่ยนแปลงขึ้นมาในช่วงหลังนี้ที่ทำให้เกิดความสลับซับซ้อนของการเมืองสมัยใหม่ แต่ความคิดเกี่ยวกับผู้นำลักษณะเดิมก็ยังมีอิทธิพลอยู่อย่างมาก

วัฒนธรรม “ มือที่สาม ” จึงเป็นกระบวนการทางการเมืองที่เกิดขึ้นท่ามกลางเงื่อนไขปัจจัยมากมายที่สลับซับซ้อนและมีความเปลี่ยนแปลงไปตามบริบทอยู่ตลอดเวลาอยู่ตลอดเวลาแม้ว่ากรอบความคิดจะใช้การอ้าง “ มือที่สาม ” เหมือนกันก็ตาม ความเปลี่ยนแปลงภายใต้กรอบการอ้าง “ มือที่สาม ” ของรัฐทำให้รัฐและผู้นำทางการเมืองใช้เครื่องมือนี้ได้อย่างยืดหยุ่นท่ามกลางเงื่อนไขแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไป

บทที่ ๒

รัฐกับวัฒนธรรม " มือที่สาม " : ปฏิบัติการทางการเมืองและสังคม

ปฏิบัติการทางการเมืองและสังคมที่สำคัญมากของประเทศไทยในช่วงที่ผ่านมา ก็คือ การทำให้ปฏิบัติการทางด้านต่างๆบรรลุผลในสองด้านด้วยกัน ด้านแรกได้แก่ การทำให้เกิดการเห็นพ้องประชาชน และอีกด้านหนึ่งคือ ทำให้ปฏิบัติการนั้นดำเนินไปได้โดยไม่มีผู้ขัดขวาง หากมีผู้ใดขัดขวางก็จะต้องถูกจัดการด้วยมาตรการต่างๆ

ปฏิบัติการทางการเมืองและสังคมที่สำคัญจำนวนมากของรัฐ ดำเนินไปอย่างต่อเนื่องมาได้เป็นเวลานาน เนื่องจากอาศัยการใช้การอ้าง "มือที่สาม" ซึ่งได้ผลอย่างดีทั้งในด้านที่สามารถระดมเอาประชาชนให้เห็นพ้องด้วยและความเห็นพ้องนี้ก็จะนำไปสู่การกำจัดผู้ที่ขัดขวางหรือสยบการเคลื่อนไหวของผู้ที่ไม่เห็นด้วย ซึ่งในหลายกรณีเป็นวิธีการที่รุนแรง แต่ไม่ได้รับการต่อต้านหรือขัดขวางจากประชาชน

การอ้าง "มือที่สาม" แม้ว่าด้านหนึ่งจะฝังอยู่ในระบบความคิดของผู้ปกครอง แต่ที่สำคัญก็คือการอ้าง "มือที่สาม" เป็นการอ้างกับสังคม ซึ่งทำให้จำเป็นต้องสร้างกระบวนการทางการเมือง จะทำให้สังคมจินตนาการว่าในรัฐมีคนสามฝ่ายได้แก่ "ผู้นำหรือผู้ปกครองรัฐ" "ประชาชนทั่วไป" กับ "มือที่สาม" โดยที่ผู้ปกครองรัฐและประชาชนเป็นพวกเดียวกัน ส่วน "มือที่สาม" คือ คนอื่นที่ไม่หวังดีต่อบ้านเมือง

ร่องรอยของการอ้าง "มือที่สาม" ปรากฏชัดเจนเมื่อเกิดการแปรรูป "รัฐ" มาสู่รัฐบาลในช่วงการเกิดรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงพยายามชี้ให้เห็นว่าผู้ที่เป็นอันตรายสังคมไทยและเป็นผู้อยู่เบื้องหลังความวุ่นวายของการเคลื่อนไหวทางการเมืองคือ พวกคนจีน และพระองค์ทรงพยายามชี้ให้ผู้อยู่ได้ปกครองตระหนักต่อปัญหานี้ด้วยพระราชนิพนธ์จำนวนมาก

เมื่อจอมพลป. พิบูลสงครามประสบกับปัญหาการเมืองได้รับการต่อต้านจากนักศึกษาประชาชนจนต้องประกาศภาวะฉุกเฉินใน ปี พ.ศ. ๒๕๐๐ ก็ได้อ้างว่า

“ มีกลุ่มบุคคลบางส่วนและด้วยการส่งเสริมสนับสนุนของชาวต่างชาติ กำลังจะก่อกวน และดำเนินการร้ายขึ้นภายในประเทศไทยเพื่อให้มีความไม่สงบเกิดขึ้นและจะฉวยโอกาสเข้าครองประเทศไทยในที่สุด..”^{๔๐}

ความเปลี่ยนแปลงในการใช้ “ มือที่สาม ” เริ่มมีผลทางการเมืองและมีความเปลี่ยนแปลงอย่างมากเมื่อหลังจากที่จอมพลสฤษดิ์ขึ้นมามีอำนาจเรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน

ความเปลี่ยนแปลงของ “ มือที่สาม ” สมัยจอมพลสฤษดิ์ถึงปัจจุบัน

ความเปลี่ยนแปลงทางสังคมการเมืองได้มีผลทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในการอ้าง “ มือที่สาม ” มาโดยตลอด แม้ว่า “ มือที่สาม ” ยังเป็นแกนกลางของการสื่อสารทางการเมืองแต่ใครเป็น “ มือที่สาม ” นั้นเปลี่ยนไปเพราะในแต่ละช่วงเวลาการรักษาความชอบธรรมทางการเมืองและการสื่อสารทางการเมืองที่จะส่งผลให้ประชาชนตระหนักและตระหนักว่าสังคมไทยอยู่ในความไม่ปลอดภัย เพราะมี “ ศัตรู ” แห่งชาติที่จะคอยทำลายชาติหรือก่อความเจริญก้าวหน้าของชาติและ “ ส่วนหนึ่งของ “ ศัตรู ” นี้เองจะเป็นผู้ที่เข้ามาสืบทอดให้คนไทยด้วยกันให้มีความคิดเห็นขัดแย้งกับรัฐซึ่ง “ ศัตรู ” นี้มีความแตกต่างกันในแต่ละช่วง

ดังนั้นความเปลี่ยนแปลงในการอ้างถึงมือที่สามจากสมัยจอมพลสฤษดิ์จนถึงปัจจุบันจึงสามารถแบ่งออกได้เป็น สามระยะ ได้แก่

มือที่สามก่อน พ.ศ. ๒๕๑๖ : คอมมิวนิสต์

มือที่สาม พ.ศ. ๒๕๑๖-๒๕๑๙ : นักศึกษาคอมมิวนิสต์ (พ.ศ. ๒๕๑๖-๒๕๑๙)

^{๔๐} ราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ ๗๔ ตอนที่ ๒๒ ๒๐ มีนาคม ๒๕๐๐

มือที่สามหลัง พ.ศ. ๒๕๑๕ : นักพัฒนาเอกชนและ ผู้ประสงค์ผลประโยชน์ส่วน
คน

การอ้างมือที่สาม: คอมมิวนิสต์ (จอมพลสฤษดิ์จนถึง พ.ศ. ๒๕๑๖)

การต่อสู้ทางการเมืองของข้าราชการทหารและตำรวจในทศวรรษ ๒๔๙๐ จบลง
ด้วยชัยชนะอย่างเด็ดขาดของทหาร จอมพลสฤษดิ์ได้ใช้อำนาจเบ็ดเสร็จและได้ใช้อำนาจ
อย่างอิสระโดยที่ไม่มีผู้ใดสามารถตรวจสอบได้

การรักษาอำนาจของจอมพลสฤษดิ์นอกจากการอ้างอิงสถาบันพระมหากษัตริย์
การรับรู้เจตน์จำนงของประชาชนและการที่ต้องทำหน้าที่ผู้ปกครองให้ประชาชนเกิดความ
สุขสมบูรณ์แล้ว จอมพลสฤษดิ์ได้อ้างอิงภัยอันตรายที่มาจากคอมมิวนิสต์เป็นเครื่องมือ
ทางการเมืองที่สำคัญที่ทำให้ตนเองมีความชอบธรรมในการใช้อำนาจเด็ดขาด

การอ้างภัยคอมมิวนิสต์กลายเป็นเครื่องมือที่สำคัญทางการเมืองของสฤษดิ์ ด้วย
การสร้างกรอบความคิดให้แก่สังคมว่าคอมมิวนิสต์กำลังคิดรุกรานชาติไทยและ
คอมมิวนิสต์มุ่งจะทำลายความเป็นชาติไทยและสถาบันหลักของสังคมไทยให้สลายลงไป

ด้วยระบบคิดทางการเมืองที่ตกทอดมาดังกล่าวนับท่อนหน้านี้และสถานการณ์
ที่จอมพลสฤษดิ์ใช้คอมมิวนิสต์เป็นเครื่องมือทางการเมืองในการใช้อำนาจเผด็จการของตน
จึงทำให้เกิดกระบวนการรณรงค์เร้าความหวาดกลัว “มือที่สาม” ที่เป็นคอมมิวนิสต์ขึ้น
อย่างกว้างขวาง ซึ่งการรณรงค์ของรัฐเร้าความกลัว “มือที่สาม” เช่นนี้จะฝังไว้ด้วยความ
คิดที่ว่ารัฐเป็นผู้กระทำการทุกอย่างที่จะส่งผลดีต่อประชาชนดังนั้นประชาชนจะไม่ต้อง
เคลื่อนไหวเรียกร้องหรือคัดค้านในเรื่องใดๆ หากมีปัญหากเกิดขึ้น ผู้นำรัฐจะเป็นฝ่ายแก้ไข
ปัญหาให้ลุล่วงไป

การใช้มือที่สามในกรณีของการเคลื่อนไหวของคอมมิวนิสต์จะมีพื้นฐานความคิด
เดิมของคนไทยเกี่ยวกับคอมมิวนิสต์เป็นพื้นฐานอยู่ด้วย กล่าวคือ การเคลื่อนไหวของ
คอมมิวนิสต์ในประเทศไทยนั้นถูกสังคมพิจารณาว่าเป็นการเคลื่อนไหวของคนต่างชาตินา

ตั้งแต่ต้น เพราะนับตั้งแต่สังคมไทยรับรู้ว่าการเคลื่อนไหวของกลุ่มคอมมิวนิสต์ขึ้นในประเทศไทยก็เป็นการรับรู้ว่าเป็นกลุ่มคนต่างชาติมาตั้งแต่ต้น ดังนั้นเมื่อเกิดการสร้างกระแสความ "รักชาติ" คอมมิวนิสต์ก็ถูกสร้างเป็น "คนต่างชาติ" มาโดยตลอด ประกอบกับความเปลี่ยนแปลงทางการเมืองที่เกิดขึ้นในภูมิภาคเอเชียอาคเนย์ช่วงสมัยของจอมพลสฤษดิ์ซึ่งสงครามเย็นขยายความรุนแรงมากขึ้นยิ่งตอกย้ำถึงความน่ากลัวของต่างชาติที่เป็นคอมมิวนิสต์มากขึ้นเป็นเงาตามตัว

การสร้างการรับรู้เรื่องภัยคอมมิวนิสต์ต่างชาติให้แก่สังคมไทยจึงเป็นเรื่องสำคัญที่จอมพลสฤษดิ์ได้ดำเนินการอย่างจริงจัง โดยได้ทำในหลายด้านด้วยกัน ได้แก่ การควบคุมสื่อ การจัดตั้งหน่วยงานทำงานด้านความคิด

การควบคุมสื่อของจอมพลสฤษดิ์ ด้านแรกได้แก่การใช้อำนาจในการควบคุมข่าวสารที่จะผ่านสู่สังคม ประกาศคณะปฏิวัติฉบับที่ ๑๗ ที่ให้อำนาจแก่จอมพลสฤษดิ์ถูกใช้และถูกยอมรับนั้นนอกจากการต้องยอมรับเพราะเกรงกลัวอำนาจทหารแล้ว การยอมรับที่สำคัญได้แก่การยอมรับในความหมายของการใช้อำนาจที่ฝังอยู่ในระบบวัฒนธรรม ดังปรากฏในคำประกาศอย่างชัดเจน

ประกาศคณะปฏิวัติฉบับที่ ๑๗

โดยที่การเสนอข่าวและบทความในหนังสือพิมพ์บางฉบับได้เป็นไปในลักษณะที่ไม่สมควร เช่น บางกรณีเป็นการกระทบกระเทือนพระบรมเดชานุภาพ และในบางกรณีเป็นการส่งเสริมให้เกิดความหลงเชื่อนิยมในลัทธิคอมมิวนิสต์ หรือเป็นกลอุบายของคอมมิวนิสต์ เพื่อก่อความบ่อนทำลายความมั่นคงของประเทศ ทั้งนี้อาจส่งผลให้เป็นภัยร้ายแรงแก่ประเทศและความสงบสุขในบ้านเมือง

...

^{๔๒} ร้อยตำรวจโท เสถียร วิชัยลักษณ์ รวมประกาศของคณะปฏิวัติ ฉบับที่ ๑ ถึงฉบับสุดท้าย (กรุงเทพฯ : นิติเวช, มปท), หน้า ๒๓.

และประกาศฉบับนี้ได้ให้ระบุไม่ให้สื่อมวลชนกล่าวถึง

(๓) ข้อความซึ่งเป็นการกล่าวร้าย เสียดสี หรือเหยียดหยามรัฐบาลไทย หรือกระทรวง ทบวง กรม ในรัฐบาลอย่างเคลือบคลุมโดยไม่แจ้งให้เห็นว่าได้กระทำผิดในเรื่องใด

(๔) ข้อความซึ่งเป็นการแสดงอย่างเคลือบคลุมว่า ได้มีการเสื่อมโทรม เลวทราม หรือ ผิดร้ายเสียหายในรัฐบาล หรือกระทรวงทบวง กรม ในรัฐบาลโดยไม่แสดงว่าเป็นเรื่องใดข้อใด

(๕) ข้อความซึ่งเป็นการส่งเสริมให้เกิดความนิยมในลัทธิคอมมิวนิสต์ หรือพอเห็นได้ว่าเป็นกลอุบายของคอมมิวนิสต์ เพื่อก่อความทำลาย ความมั่นคงของประเทศ...”^{๔๓}

พื้นฐานระบบเหตุผลของการออกประกาศคณะปฏิวัติที่ให้อำนาจแก่รัฐอย่างมาก มายนี้นับว่าได้จากทั้งสองด้าน กล่าว คือ จากมุมของรัฐบาล จะเห็นได้ชัดเจนว่าการออก ประกาศฉบับนี้แฝงความคิดที่ว่าคอมมิวนิสต์คือภัยร้ายแรงต่อชาติไทย และการที่รัฐต้องมี มาตรการการป้องกันปราบปรามเช่นนี้ก็เพราะว่าหากปล่อยไว้โดยไม่ให้อำนาจรัฐเข้าไปกำกับก็จะ ทำให้ “ คอมมิวนิสต์ ” สามารถครอบงำความคิดของประชาชนได้ โดยเฉพาะการมีทัศนคติในทางลบต่อรัฐ

ที่สำคัญ เหตุผลที่ปรากฏอย่างชัดเจนในประกาศนี้ก็คือ รัฐและระบบราชการที่เป็นกลไกของรัฐเป็นผู้กระทำการต่างๆด้วยความถูกต้องเหมาะสม แต่ผู้หวังร้ายมักจะทำให้เกิดความเข้าใจผิดและทำให้ระบบราชการถูกเข้าใจผิดจากประชาชน

นอกจากการควบคุมสื่อด้วยการใช้อำนาจแล้ว * สื่อจำนวนมากก็ได้ร่วมอยู่ใน กระแสของการสร้างภาพคอมมิวนิสต์ที่กำลังขยายตัวและจะรุกรานชาติไทยด้วย เช่น

^{๔๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๓-๒๔.

หนังสือพิมพ์สยามรัฐที่ลงบทความเกี่ยวกับคอมมิวนิสต์เกาหลีเหนือติดต่อกันเป็นเวลานาน

ด้วยระบบคิดที่ตกทอดมาเช่นนี้ ทำให้เกิดกระบวนการรณรงค์เร้าความหวาดกลัว “มือที่สาม” ที่เป็นคอมมิวนิสต์ขึ้นอย่างกว้างขวาง ซึ่งการรณรงค์เร้าความกลัว “มือที่สาม” เช่นนี้จะฝังไว้ด้วยความคิดที่ว่ารัฐเป็นผู้กระทำการทุกอย่างย่อมมีผลดีต่อประชาชนดังนั้นประชาชนจะไม่ประสบปัญหาใดๆทั้งสิ้น

การสร้างปฏิบัติการเพื่อปลูกฝังการรับรู้เรื่องภัยคอมมิวนิสต์ให้แก่สังคมจึงแฝงไว้ด้วยนัยยะที่ซับซ้อนในหลายมิติ ทั้งส่วนที่ต้องเน้นพันธกิจผู้ปกครอง กันอันตรายจากคอมมิวนิสต์และการร่วมมือเพื่อต่อต้านคอมมิวนิสต์

การอ้างว่าประเทศชาติกำลังมีภัยคุกคามเป็นเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้เกิดอำนาจในการที่จะสร้างปฏิบัติการทางการเมืองได้ และสามารถทำให้ผู้ที่ครองอำนาจอยู่สามารถที่จะมีอำนาจเพิ่มมากขึ้นด้วยเพราะเป็นผู้ที่มีพันธะกิจในการดูแลประเทศชาติและประชาชนให้ปลอดภัยจากคอมมิวนิสต์

จอมพลสฤษดิ์ได้ยึดอำนาจมาจากจอมพล ป. โดยอาศัยการอ้างว่าจอมพล ป. ได้อำนาจมาจากการเลือกตั้งสกปรกแล้วตั้งรัฐบาลขึ้นมาโดยให้พลเอกถนอม กิตติขจรเป็นนายกรัฐมนตรีในระบบรัฐสภา แต่ไม่นานนักก็จอมพลสฤษดิ์ก็ปฏิวัติเพื่อยึดอำนาจเบ็ดเสร็จมาจากรัฐบาลของตนเองในวันที่ ๒๐ ตุลาคม ๒๕๐๑ และสามารถที่จะสร้างอำนาจให้แก่ระบอบของตนเองได้อย่างมั่นคงเป็นเวลาสิบกว่าปี แม้ว่าตนเองจะเสียชีวิตไปในปี พ.ศ. ๒๕๐๖ ก็ตาม

ปฏิบัติการทางการเมืองที่สำคัญที่ทำให้จอมพลสฤษดิ์สามารถครองอำนาจและใช้อำนาจสร้างระบอบตนเองขึ้นมาได้อย่างมั่นคงนั้นก็เพราะได้ดำเนินการทางการเมืองเพื่อแสดงแก่สังคมว่ามีภัยคุกคามประเทศเพื่อยืนยันกรอบความคิดที่ว่าตนเองเป็นผู้ดูแลรักษาประเทศชาติให้ปลอดภัยจากบรรดาผู้หวังร้ายต่อสังคมไทย

จอมพลสฤษดิ์ได้ใช้คอมมิวนิสต์ที่เป็นผู้หวังร้ายต่อสังคมไทยได้อย่างมีประสิทธิภาพอันทำให้ตนเองมีอำนาจได้อย่างเด็ดขาดและใช้อำนาจนั้น โดยปราศจากการตั้งถามจากสังคม ซึ่งจอมพลสฤษดิ์สามารถทำได้เนื่องจากเงื่อนไขที่สำคัญก็คือ ก่อนหน้านั้นในสมัยของจอมพล ป. พิบูลสงคราม ประเทศไทยได้เข้าร่วมกับสหรัฐอเมริกาในการต่อต้านลัทธิคอมมิวนิสต์ และได้ส่งทหารเข้าร่วมรบในสงครามเกาหลี ดังนั้นจึงจำเป็นต้องทำความเข้าใจการสร้างการรับรู้เรื่องคอมมิวนิสต์ให้แก่สังคมก่อนหน้าสมัยจอมพลสฤษดิ์

การสร้างการรับรู้เรื่องภัยคอมมิวนิสต์ให้แก่สังคมก่อนหน้าจอมพลสฤษดิ์ที่เด่นชัดได้แก่การอธิบายว่าทำไมสังคมไทยต้องเข้าร่วมสู้รบในสงครามเกาหลี

การเข้าร่วมในสงครามเกาหลีทำให้รัฐบาลจำเป็นต้องอธิบายให้แก่สังคมไทยว่าทำไมจึงต้องเข้าร่วม และการอธิบายสาเหตุการเข้าร่วมสงครามนี้ก็ได้อำนาจจากการขยายการรับรู้เรื่องภัยคอมมิวนิสต์ให้แก่สังคมไปด้วย พร้อมกันนั้นก็มีความพยายามที่จะสร้างการรับรู้ถึงภัยคอมมิวนิสต์ให้แก่สังคมบ้างแล้ว เช่น ในปี พ.ศ. ๒๔๙๓

“...กระทรวงมหาดไทยได้คิดวิธีใหม่ที่จะทำให้ประชาชนเกลียดชังคอมมิวนิสต์อย่างฝังใจ โดยการตั้งคณะกรรมการขึ้นมาชุดหนึ่งเรียกว่า “ คณะกรรมการเผยแพร่ลัทธิคอมมิวนิสต์ ” ... คณะกรรมการชุดนี้ได้วางโครงการเผยแพร่ผลร้ายของลัทธิคอมมิวนิสต์ด้วยการพิมพ์หนังสือไปยังข้าหลวงประจำจังหวัดทุกจังหวัด”^{๔๔}

และยังมีคำสั่งถึงจังหวัดต่างๆทุกจังหวัดให้ปราบปรามคอมมิวนิสต์ ดังปรากฏในหนังสือพิมพ์สยามรัฐ ซึ่งมีความตอนหนึ่งว่า

“ พลเอกมังกร พรหมโยธี มีประชุมและรับหลักการ คือ

^{๔๔} สยามรัฐ ๒๑ กรกฎาคม ๒๔๙๓.

๑. ให้อธิบดี กรมมหาดไทยมีคำสั่งไปยังคณะกรรมการทุกจังหวัดทั่วราชอาณาจักรชี้แจงเหตุผลที่ไทยเข้าร่วมสงครามครั้งนี้เป็นการกระทำเพื่อป้องกันไม่ให้ไทยต้องตกเป็นคอมมิวนิสต์
๒. ให้ฝ่ายปกครองและฝ่ายตำรวจแต่ละจังหวัดคอยสังเกตการณ์เคลื่อนไหวและการกระทำที่น่าสงสัย คือ คณะบุคคลที่ฉวยโอกาสไม่ว่าทั้งต่างด้าวหรือคนไทย
๓. ให้สังเกตและติดตามคอยดูการกระทำและการประชุมของคณะที่ชอบก่อกการยุ่งยากและที่ก่อการร้ายต่างๆและพวกที่ชอบยุแหย่ทุกขณะ
๔. ถ้าบุคคลคณะใดมีพิธีหรือสงสัยว่าจะทำการผิดกฎหมายโดยการชองสมกำลังและผู้คนให้จับกุมและสอบสวนทันทีพร้อมกับรายงานให้ทราบโดยด่วนด้วย
๕. พยายามให้ประชาชนในเขตจังหวัดของตนเชื่อถือในการปฏิบัติงาน ของรูปการปกครองและนโยบายของรัฐบาล
๖. ให้คณะกรรมการจังหวัดทุกจังหวัดและข้าหลวงจังหวัดทุกจังหวัดและผู้กำกับทุกเขตวางแผนการณ์และวิธีการปรามปรามและทำลายลัทธิคอมมิวนิสต์ที่เกิดขึ้นในจังหวัดของตนโดยวางแผนจับ...^{๔๔}

หนังสือพิมพ์สยามรัฐได้นำลงสารคดีเกี่ยวกับวงครามเกาหลีติดต่อกันยาวนาน และทำให้ผู้อ่านได้เข้าใจถึงความถูกต้องในการที่ไทยต้องเข้าร่วมในสงครามเกาหลีว่าเป็นการเปิดบทบาทของประเทศให้ปรากฏในสังคมนานาชาติและป้องกันประเทศไทยจากลัทธิคอมมิวนิสต์ และในบทความของหนังสือพิมพ์สยามรัฐก็ได้แสดงความเห็นด้วยกับคณะกรรมการที่ก่อตั้งขึ้นมา และเสนอความคิดเห็นต่อคณะกรรมการชุดนี้ว่าควรจะต้องทำให้ประชาชนเข้าใจว่าลัทธิคอมมิวนิสต์นั้นเป็นไปไม่ได้ เพราะว่า

“...คนเราที่เกิดมาย่อมมีความสามารถ-เขาวน ปัญญาแตกต่างกัน

^{๔๔} สยามรัฐ ๒๒ กรกฎาคม ๒๔๙๓.

กันจะให้ทุกคนได้ประโยชน์เท่ากันจากแรงงาน โดยไม่คำนึงถึง
ความสามารถและชนิดของงานเป็นการไม่ยุติธรรม..."^{๔๖}

ด้วยเหตุนี้เอง เมื่อเกิดเหตุการณ์ความขัดแย้งจากประชาชนขึ้นมา เช่น เมื่อกรรมกร
เหมืองแร่แห่งบริษัทสติลเวลล์ จังหวัดระนองก่อการสไตรค์และขยายตัวออกไปอย่างกว้าง
ขวางถึง ๔ เหมือง ทางกระทรวงมหาดไทยก็ได้แสดงความเห็นว่าเป็นเพราะคอมมิวนิสต์
แทรกแซง"^{๔๗}

การอ้างมือคอมมิวนิสต์เป็นมือที่สามยังถูกใช้แม้กระทั่งในการอธิบายปรากฏ
การณ์ที่เป็นการเคลื่อนย้ายของชาวบ้านที่อดหยากอีกด้วยเช่น ในแถลงการณ์ของสำนัก
นายกรัฐมนตรีในปลายสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม ช่วงที่กำลังประสบปัญหาความมั่ง
คั่งทางการเมืองว่า

“ สำนักนายกรัฐมนตรีออกแถลงการณ์เกี่ยวกับสถานการณ์
ภาคตะวันออกเฉียงเหนือกรณีชาวอีสานแห่กันอพยพเข้ามา
ยังกรุงเทพฯ เป็นผลมาจากการแบ่งแยกดินแดนภาค
ตะวันออกเฉียงเหนือให้เป็นคอมมิวนิสต์ โดยอ้างจากคำ
สัมภาษณ์ของนายกรัฐมนตรี จอมพลป. พิบูลสงคราม เมื่อวันที่
๒๒ สิงหาคม....กรณีประชาชนอพยพเข้ากรุงเทพฯ มากในช่วงนี้
เป็นเพราะฝ่าย...ที่นิยมคอมมิวนิสต์ปลุกปั่นยุยงโดยบอกกับ
ชาวอีสานว่ากรุงเทพฯ อุดมสมบูรณ์ให้อพยพเข้ามาอยู่กัน นอก
จากนี้นายกรัฐมนตรียังเชื่อว่าเป็นเพราะแผนการแบ่งแยกดิน
แดนอีสานให้เป็นคอมมิวนิสต์เช่นเดียวที่เกิดขึ้นในประเทศลาว
แยกพงสาติ ซ้ำเหนือเป็นประเทศคอมมิวนิสต์ ประเทศเวียต
นามแยกประเทศเวียตนามเหนือเป็นคอมมิวนิสต์เป็นต้น ”^{๔๘}

^{๔๖} สยามรัฐ ๑๘ สิงหาคม ๒๔๕๓ หน้า ๑

^{๔๗} สยามรัฐ ๑๖ กันยายน ๒๔๕๓ หน้า ๑.๖

^{๔๘} สยามนิกร ๒๕ สิงหาคม ๒๕๐๐ หน้า ๑,๘

จอมพล ป. พิบูลสงคราม นายกรัฐมนตรีขณะที่หาเสียงเลือกตั้งในปี พ.ศ. ๒๕๐๐
ก็ได้กล่าวถึงนโยบายต่างประเทศว่า

“ผู้ที่พยายามคัดค้านสนธิสัญญาซีโต้ และมีท่าทีต่อต้าน
จักรวรรดินิยมรุนแรงนั้น ไม่ใช่คนไทยที่รักชาติบ้านเมืองของ
ตน หากแต่เป็นสมุนของจีนแดงซึ่งกำลังพยายามทุกทางที่จะขาย
ประเทศไทยให้แก่คอมมิวนิสต์”^{๔๕}

การเสนอข่าวแก่สังคมในกรณีการเคลื่อนไหวของนักศึกษา ก่อน พ.ศ. ๒๕๐๐ ก็
เน้นให้สังคมเห็นว่า “มือที่สาม” คอยสอดแทรกอยู่ ดังปรากฏในข่าวหนังสือพิมพ์ ความ
ว่า

“... จอมพล ป. พิบูลสงครามนายกรัฐมนตรี เริ่มแสดง
ความสนใจต่อความเคลื่อนไหวของบรรดานิสิตและนัก
ศึกษามหาวิทยาลัยต่างๆ ในการที่จะรับรู้ต่อเหตุการณ์
บ้านเมืองและบำเพ็ญตนให้เป็นประโยชน์ต่อสาธารณะ
ขึ้นแล้ว โดยมองเห็นเป็นการเคลื่อนไหวดังกล่าวของ
นักศึกษาเป็นการสอดแทรกของบุคคลภายนอก จอม
พล ป. ได้กล่าวกำชับรัฐมนตรีศึกษาในที่ประชุม ครม.
...ให้คอยสอดส่องดูบ้างว่าใครสอดแทรกเข้าไปใน
มหาวิทยาลัยหรือเปล่า...”^{๔๖}

และเมื่อประสบปัญหาการต่อต้านจากนักศึกษาประชาชนจนต้องประกาศภาวะฉุกเฉิน ก็อ้างว่า

^{๔๕} สยามนิกร ๓ กุมภาพันธ์ ๒๕๐๐ หน้า ๑,๘

^{๔๖} สยามนิกร ๑๑ กันยายน ๒๕๐๐ หน้า ๑,๘

“ มีคณะบุคคลบางส่วนและด้วยการส่งเสริมสนับสนุนของชาว
ต่างชาติ กำลังจะก่อวินาศกรรมและดำเนินการร้ายขึ้นภายใน
ในประเทศเพื่อให้เกิดความไม่สงบเกิดขึ้นและฉวย
โอกาสเข้าครองประเทศไทยในที่สุด ” ^{๔๐}

เมื่อมีการประชุมนักศึกษา ๗ สถาบันที่จังหวัดสระบุรี ก็มีการเสนอข่าวจากทางรัฐบาลว่ามีชาวต่างชาติสนับสนุนให้นักศึกษาประชุมกัน ^{๔๑}

แต่อย่างไรก็ตาม แม้ว่าจอมพล ป. พิบูลสงคราม จะเริ่มต้นสร้างความสัมพันธ์กับสหรัฐอเมริกาแต่ก็ไม่ได้ละทิ้งเกมการเมืองระดับโลกอีกด้านหนึ่ง จอมพล ป. ได้พยายามติดต่อกับโลกคอมมิวนิสต์ด้วย จึงทำให้มีการเสนอภาพของภัยคุกคามประเทศชาติว่าไม่ได้มาจากทางด้านคอมมิวนิสต์เพียงฝ่ายเดียว ดังปรากฏในข่าวการให้สัมภาษณ์ของ พล.ต.อ. เผ่า ศรียานนท์ ความว่า

“ เมื่อเที่ยงวันที่ ๑๒ นี้ พล.ต.อ. เผ่า ศรียานนท์ ได้กล่าวถึงองค์การลับของพวกก็กมินต์ในประเทศไทยว่าทางการตำรวจสืบทราบมาว่าได้มีชาวจีนในประเทศไทยจำนวนหนึ่งของพวกก็กมินต์ หรือ จีนใต้หวันได้ก่อตั้ง “ ขบวนการส่งเสริมจีนชาติ ” ขึ้น และได้ดำเนินการเรียไ้จากพ่อค้าจีนผู้สุจริตในประเทศไทย เพื่อนำเงินเหล่านี้ไปซื้ออาวุธแล้วเลียงส่งไปยังจีนคณะชาติที่เกาะไต้หวัน...ยังติดต่อกับกองพล ๕๓ มีทำที่ก่อวินาศกรรมความไม่สงบขึ้นในไทยด้วย” ^{๔๒}

^{๔๐} ราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ ๗๔ ตอนที่ ๒๒ ๒๐ มีนาคม ๒๕๐๐ หน้า ๑

^{๔๑} สยามนิกร ๓๐ มีนาคม ๒๕๐๑ หน้า ๑,๘

^{๔๒} สยามนิกร ๑๔ พฤศจิกายน ๒๔๙๕ หน้า ๑,๘

นอกจากนี้ยังระบุว่ารู้ตัวหัวหน้าใหญ่ขององค์กรลับก็มิตั้งด้วย “ เป็นนักการเมืองในร่างพ่อค้าใหญ่ มีสำนักงานนั่งบัญชาการในกรุงเทพฯ”^{๔๔}

ขณะเดียวกัน ในการปกครองระบอบรัฐสภาของจอมพล ป. พิบูลสงคราม ที่มีพรรคการเมืองและมีกลุ่มองค์กรต่างๆดำรงอยู่ ทำให้มีการอ้างถึง “ มือที่สาม ” ในสองระดับด้วยกัน กล่าวคือ ในระดับของการรวมกลุ่มของผู้ค้อยโอกาส เช่น พรรคกร ก็มักจะถูกมองว่ามี “ มือที่สาม ” เข้ามาขยงซึ่ง “ มือที่สาม ” เป็นได้ทั้งการกล่าวหาลอยๆ โดยอ้างถึงบุคคลภายนอก คอมมิวนิสต์และนักการเมืองที่หวังผลประโยชน์จากการเลือกตั้ง และในอีกระดับหนึ่งนั้นเป็นการใช้มือที่สามในระดับความขัดแย้งระหว่างบุคคลซึ่งเป็นการอ้างมือที่สามเพื่อแก้ไขปัญหาคือตนเองประสบโดยเฉพาะอย่างยิ่งมักจะเป็นการใช้โดยนักการเมือง

ระดับของการรวมกลุ่มของผู้ค้อยโอกาส เช่น พรรคกร ก็มักจะถูกมองว่ามี “ มือที่สาม ” เข้ามาขยงซึ่ง “ มือที่สาม ” เป็นได้ทั้งการกล่าวหาลอยๆ โดยอ้างถึงบุคคลภายนอก คอมมิวนิสต์และนักการเมืองที่หวังผลประโยชน์จากการเลือกตั้ง ดังปรากฏในข่าวการสไตรค์หยุดงานของพรรคกร โรงงานทอผ้ากรุงเทพ ความว่า

“ ...หลังจากที่พรรคกรหญิงผลงานแล้ว พรรคกรชายที่สงวนท่าทีแต่แรกประกาศหยุดงานบ้าง ทางโรงงานถึงกับขอกำลังตำรวจคุ้มกันโรงงานอย่างแน่นหนา ห้ามพรรคกรชาย-หญิง ที่หยุดงานเข้าบริเวณโรงงานโดยเด็ดขาด กล่าวหาว่ามี “ มือที่สาม ” ขยง...”^{๔๕}

ในการณีการการสไตรค์ของคนงานบริษัทบอมเบย์เบอร์มา

^{๔๔} สยามนิกร ๑๕ พฤศจิกายน ๒๔๘๕ หน้า ๑

^{๔๕} สยามนิกร ๘ สิงหาคม ๒๔๘๕ หน้า ๑

"...เมื่อวันที่ ๔ นี้ สำนักงานแถลงข่าวอังกฤษประจำ
ประเทศไทยได้ออกแถลงการชี้แจงความเป็นจริงเกี่ยว
กับการยกเลิกกิจการของโรงเลื่อย บอกเบย์เบอร์มัวว่า
ได้มีบุคคลภายนอกยุยงกรรมกร ทำให้กรรมกรบาง
คนหลงไปว่าตนได้รับความเดือดร้อนและตกเป็น
เครื่องมือของคนต่างชาติซึ่งไม่ตรงกับความเป็นจริง
..."^{๕๖}

ในกรณีของผู้กรรมกรสามลื้อที่ระบายให้แก่หนังสือพิมพ์ความว่า

"...ทั้งนี้มิใช่พวกเรากรรมกรเพียงจะมีความรู้สึกขมขื่นบิบบิ้นขึ้น
มาเดี๋ยวนี้ก็มีได้ เราทนรับความรู้สึกเช่นนี้มานานหนักหนาแล้ว
แต่เราไม่กล้าสำแดงมันออกมาเพราะเรากลัวถูกหาว่าเป็น " มือ
ที่สาม " หรือเป็นคอมมิวนิสต์นั่นเอง..."^{๕๗}

อีกระดับหนึ่งนั้นเป็นการใช้มือที่สามระดับความขัดแย้งระหว่างบุคคลซึ่งเป็นการ
อ้างมือที่สามเพื่อแก้ไขปัญหาคือตนเองประสบโดยเฉพาะอย่างยิ่งมักจะเป็นการใช้โดยนัก
การเมือง ดังปรากฏความพยายามของนักการเมืองในการแก้ไขปัญหาคือสถานการณ์ที่
ตนตกเป็นฝ่ายเสียเปรียบหรือประเมินว่าเป็นฝ่ายเสียเปรียบในช่วงก่อนการเลือกตั้ง

"...หลวงศรานุชิต หัวหน้าที่มพรรรชชาติสังคมร้องถูก " มือที่ ๓
" ย้อนรอยทำลายเสียหาอย่างขยันเย็นด้วยการใช้ธนบัตรของศ
รานุชิตที่ใช้หาเสียงตามบ้าน ถูกมือที่ ๓ เขียนสลักหลังใส่ไฟรัฐ
บาลในกรณีลื้อคเตอร์ปลอม และคดีการเมืองส่งไปตามหนังสือ
พิมพ์ บางรายยังไปกว่านั้น เขียนให้ไปปรับเงินถึงบ้านก็มี..."^{๕๘}

^{๕๖} สยามนิกร ๑ กันยายน ๒๔๕๕ หน้า ๑

^{๕๗} นนทนา "หน้าต่างสยามนิกร : กรรมกรวันนี้" สยามนิกร ๑๒ มิถุนายน ๒๔๕๕ หน้า ๓-

หรือ

"...พลเอกเผิพรลีส บวรภัณฑ์ยุทธกิจ รัฐมนตรีการคลัง ผู้
สมัครคนหนึ่งในทีมพรรคเสรีชนคัดค้านขั้นแก่ผู้แทนหนังสือ
พิมพ์ กรณีที่มีข่าวว่าพรรค ร.ป. (พรรค ร.ป. ได้แก่ กลุ่ม
คณะรัฐประหารที่พรรคเสรีประชาธิปไตยอยู่ด้วยเป็นพรรค
ที่สนับสนุนรัฐบาลจอมพลสฤษดิ์) พิมพ์บัตรเลือกตั้งแต่เฉพาะ
ร.ป.ด้วยกันว่าแม้แต่คนไม่ได้เป็นรัฐประหารก็ตาม แต่ก็ได้ร่วมงาน
กับ ร.ป. เป็นรัฐมนตรีถึง ๑๗ ปีมาแล้ว...การมีข่าวเช่นนี้อาจจะ
เป็นการกระทำของมือที่สามก็ได้ ..."^{๔๔}

การอ้างมือที่สามเข้ามายุ่งเกี่ยวในปัญหาระดับบุคคลนั้นเป็นเรื่องที่บุคคล
สาธารณะหรือผู้ตกเป็นข่าวสาธารณะมักจะใช้เพื่อปิดเป่าสถานการณ์ที่ตนเสียเปรียบและ
ในหลายกรณีเพื่อแก้ปัญหาการ " เสียหน้า " เป็นเรื่องที่ทำกันมากในสังคมการเมืองไทย
จะกล่าววิเคราะห์ในส่วนท้ายสุด

แม้ว่ารัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงครามจะให้ความสนใจเรื่องมือที่สามเป็นเครื่องมือใน
การอ้างว่าเป็นคั่นต่อของความขัดแย้งระหว่างรัฐและประชาชนแต่อย่างไรก็ตามรัฐบาล
ก่อนหน้าจอมพลสฤษดิ์ไม่สามารถสร้างปฏิบัติการที่ทำให้คนทั้งหมดในสังคมเชื่อได้ว่า
มีมือที่สามที่เป็นคอมมิวนิสต์อยู่เบื้องหลังความขัดแย้งระหว่างรัฐกับประชาชนหรืออยู่
เบื้องหลังการเคลื่อนไหวทางการเมืองได้อย่างแท้จริงด้วยเงื่อนไขสองประการด้วยกัน

ประการแรก ความขัดแย้งทางการเมืองของชนชั้นนำในขณะนั้นแหลมคมและแต่
ละฝ่ายก็สามารถที่จะใช้สื่อเป็นเครื่องมือในการตอบโต้หรือสร้างความชอบธรรมให้แก่คน
ดังในกรณีการเลือกตั้งสกปรก ๒๕๐๐ จอมพลสฤษดิ์ได้ให้สัมภาษณ์แก่สถานีวิทยุและ

^{๔๔} สยามนิกร ๒๕ มีนาคม ๒๕๐๑ หน้า ๑

^{๔๕} สยามนิกร ๑ กุมภาพันธ์ ๒๕๐๐ หน้า ๑-๘

โทรทัศน์โดยกล่าวตอบคำถามของผู้สื่อข่าวที่ถามว่ามีการวัดกึ่งการแทรกซึมของ
คอมมิวนิสต์ในการเลือกตั้งคราวนี้หรือไม่โดยจอมพลสฤษดิ์กล่าวว่า การแทรกแซงโดย
ตรงของคอมมิวนิสต์อาจจะไม่มีเพราะไทยไม่มีพรรคคอมมิวนิสต์^{๖๐}

ประการที่สอง การกล่าวอ้างภายใต้เงื่อนไขที่รัฐบาลเองไม่ได้มีปฏิบัติการอื่นๆ
ควบคู่กันไปโดยอาศัยแต่เพียงการกล่าวให้เป็นข่าวเท่านั้นไม่สามารถสร้างความเชื่อถือได้
และสามาถที่จะตอบโต้ได้ทางสื่อที่จำกัดด้วยเช่นกัน ดังกรณีของการกล่าวอ้างว่า
คอมมิวนิสต์หนุนหลังชาวอีสานให้เดินทางเข้ากรุงเทพฯ นั้นก็ถูกตอบโต้สมาชิกสภาผู้แทน
จังหวัดสกลนครว่า

“ พรรคเสรีประชาธิปไตยเห็นว่า...รัฐบาลนี้ยุ่งเหยิงมากกว่า ทั้งนี้
โดยการสร้างสถานการณ์ขึ้นเพื่อบีบบังคับฝ่ายค้านและประชา
ชน กระทำเช่นนี้ทำให้ชาวอีสานเข้าใจมาก ซึ่งอาจจะเป็นผลให้
ชาวอีสานต้องทำอีกอย่างหนึ่งในทางกลับกันก็ได้”^{๖๑}

การสร้างปฏิบัติการที่ทำให้ฝั่งเอการรับรู้ว่าคอมมิวนิสต์เป็นมือที่สามคอย
แทรกซึมและบ่อนทำลายชาติไทยต้องดำเนินปฏิบัติการทางการเมืองที่เข้มข้นในการแสดง
ตัวเป็นผู้ปฏิบัติการเพื่อความสงบสุขของประชาชนที่แท้จริงอันเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นในสมัย
จอมพลสฤษดิ์ รัชชค้อย่างเข้มข้นนับตั้งแต่การปฏิวัติในเดือนตุลาคม ๒๕๐๑ เป็นต้นมา

การใช้ความคิดเรื่อง “ มือที่สาม ” ที่ก่อให้เกิดผลทางการเมืองอย่างสำคัญเกิดขึ้นใน
สมัยของจอมพลสฤษดิ์ ด้วยเหตุที่ว่าจอมพลสฤษดิ์ได้ทำให้สังคมเกิดความวิตกกังวลร่วม
กันว่าคอมมิวนิสต์คือภัยคุกคามประเทศชาติอย่างแท้จริงและเป็นภัยที่ใกล้ชิดกับประชาชน
ทั่วไป ความหวาดกลัวต่ออนาคตของชาติที่อาจจะต้องตกไปอยู่ภายใต้เงื้อมมือของ
คอมมิวนิสต์นี้เองได้ทำให้สังคมยอมรับหรือให้อำนาจแก่จอมพลสฤษดิ์ในการปกครอง
ประเทศ

^{๖๐} สยามนิกร ๒๒ ตุลาคม ๒๕๐๐ หน้า ๑, ๒

^{๖๑} สยามนิกร ๒๘ กรกฎาคม ๑๕๐๐ หน้า ๑

จอมพลสฤษดิ์ได้ทำให้การรับรู้ของสังคมต่อคอมมิวนิสต์แตกต่างจากรัฐบาลจอมพล ป. เพราะได้สร้างพันธกิจในการต่อสู้คอมมิวนิสต์ไว้เป็นวาระแห่ง "ชาติ" และสร้างเป็นพันธกิจที่รับรู้กันโดยทั่วไป

คำแถลงการณ์ของคณะปฏิวัติและคำแถลงการณ์ของคณะปฏิวัติฉบับที่ ๒๔ เน้นการป้องกันและปราบปรามการกระทำอันเป็นคอมมิวนิสต์ให้ประชาชนได้รับรู้ทั่วกัน
ความว่า

" โดยที่คณะปฏิวัติได้ดำเนินการปราบปรามการเคลื่อนไหวของคอมมิวนิสต์อย่างเด็ดขาด และกำลังดำเนินต่อไปโดยไม่หยุดยั้ง จึงเป็นที่คาดหมายได้ว่าจะต้องมีปฏิกริยาตอบจากพวกคอมมิวนิสต์ที่ยังซ่อนพรางตัวอย่างแนบเนียน และโดยวิธีการคอมมิวนิสต์นั้น มีแต่บ่อนทำลาย มุ่งหมายแต่จะให้เกิดภัยพิบัติและความระส่ำระสายขึ้นในหมู่ประชาชน....

หลังจากนั้นเพียงเล็กน้อย...ตำบลบางลำภู จังหวัดพระนครศรีอยุธยาเพลิง...มาจากการก่อวินาศกรรมของพวกคอมมิวนิสต์ไม่มีปัญหา...

แม้กระนั้น...ก็เกิดเพลิงไหม้ในพระนครเรื่อยมา...เกิดจากน้ำมือคอมมิวนิสต์อย่างแนบเนียน...

...คณะปฏิวัติได้ประกาศแล้วว่า จะทำทุกอย่างเพื่อความผาสุกของพี่น้องประชาชน...จึงได้จัดการประหารชีวิตผู้เป็นต้นเหตุ...และหากการปฏิบัติอันชั่วร้ายนี้ไม่หยุดยั้ง คณะปฏิวัติก็เสียใจที่จะต้องดำเนินการตอบแทนอย่างรุนแรงมากขึ้นตามลำดับ...

๖๒

^{๖๒} ร้อยตำรวจโท เสถียร วิชัยลักษณ์ รวมประกาศของคณะปฏิวัติ ฉบับที่ ๑ ถึงฉบับสุดท้าย.
หน้า ๓๔-๓๕.

คำประกาศฉบับที่ ๑๒ วันที่ ๒๒ ตุลาคม ๒๕๐๑ ได้ให้อำนาจเจ้าหน้าที่สอบสวนในการกักขังผู้ต้องหาไว้ตลอดระยะเวลาสอบสวน^{๖๓} คำประกาศฉบับที่ ๑๕ กำหนดไว้ว่าคดีต่างๆที่เกี่ยวกับการกระทำเป็นคอมมิวนิสต์ต้องโอนไปขึ้นศาลทหารตามกฎหมายการศึกษา และการแก้ไขพระราชบัญญัติต่อต้านการกระทำอันเป็นคอมมิวนิสต์ฉบับ พ.ศ. ๒๔๙๕ ในปี พ.ศ. ๒๕๐๕ ซึ่งได้ให้อำนาจแก่จอมพลสฤษดิ์อย่างสูงสุดในการใช้อำนาจตัดสินขั้นสุดท้ายด้วยอำนาจยุติธรรม^{๖๔}

ประกาศของคณะปฏิวัติทั้งหมดให้อำนาจแก่จอมพลสฤษดิ์อย่างสูงและเป็นประกาศที่แสดงให้เห็นประชาชนได้ตระหนักว่าประเทศชาติกำลังถูกคุกคามด้วยภัยคอมมิวนิสต์และจะต้องขจัดภัยนี้ด้วยอำนาจเด็ดขาดของคณะปฏิวัติ

พร้อมกับการแสดงตนเช่นนี้ จอมพลสฤษดิ์ได้สร้างปฏิบัติการทางการเมืองที่สำคัญ ได้แก่การใช้อำนาจจับกุมบุคคลอย่างมากมาย หลายหลายและในทุกปริมณฑลของประเทศชาติ ข่าวที่ปรากฏตามหน้าหนังสือพิมพ์ถึงการจับกุมคอมมิวนิสต์ที่กระจายกว้างขวางนี้ยังทำให้ประชาชนตระหนักถึงภัยคอมมิวนิสต์มากขึ้น ดังข่าว

“ประกาศกำจัดคอมมิวนิสต์ สั่งป้องกันหน่วยราชการทุกแห่ง”^{๖๕}

การกวาดล้างกลุ่มคนที่รัฐถือว่าเป็นอันตรายต่อการปกครองของคนก็ได้ดำเนินขึ้นอย่างต่อเนื่อง

“กวาดล้างผู้ต้องหาบฏครั้งใหญ่ รวบหัวหน้าพรรคท่อนุ่ไทย-จับ บ.ก.อิสระ”

^{๖๓} สยามนิกร ๑๑ พฤศจิกายน ๒๕๐๑ หน้า ๑

^{๖๔} ทักษ์ เจริญเดียรณ, การเมืองระบบพ่อขุนอุปถัมภ์แบบเผด็จการ... หน้า ๒๘๕ – ๒๙๐ และ ร้อยคำรวจโท เสถียร วิชัยลักษณ์ รวมประกาศของคณะปฏิวัติ....

^{๖๕} พาดหัว สยามนิกร ๑๑ พฤศจิกายน ๒๕๐๑ หน้า ๑

" สันติบาลเริ่มกวาดล้างจับกุมผู้ที่ทางการสืบทราบว่ามีพฤติกรรมทำลายความมั่นคงของรัฐบาลรุ่นแรกแล้ว ปรากฏมีหัวหน้าพรรค " หนุ่มไทย " และกองบรรณาธิการ นสพ. อิสสระ ถูกจับกุมมาด้วย และในขณะเดียวกันก็รวบคนจีนมาอีก ๓ คนฐานมีการกระทำความผิดเป็นคอมมิวนิสต์... โดยได้ตรวจค้นพบเอกสารและหนังสือเผยแพร่คอมมิวนิสต์เป็นจำนวนมาก..."^{๖๖}

สมาคมของผู้ใช้แรงงานที่มักจะมีข้อพิพาทกับนายจ้างและกับรัฐบาลก่อนหน้านี้ก็ได้ถูกปิดด้วยข้อหาเป็นการกระทำเป็นคอมมิวนิสต์

" กรมตำรวจสั่งปิด ๔ สมาคมมีพฤติกรรม " แฉ "

"...โดยที่ปรากฏว่า สมาคมกรรมกรไทย สมาคมเสรีแรงงานแห่งประเทศไทยสมาคมผู้ประกอบอาชีพอิสระ สมาคมสงเคราะห์การขนส่งน่านน้ำไทย ทั้ง ๔ สมาคมนี้ ดำเนินงานอันเป็นภัยต่อประเทศไทย กล่าวคือ

๑. มีพฤติกรรมสนับสนุนองค์การกรรมกรของคอมมิวนิสต์ในทางลับ

๒. มีการปฏิบัติเกี่ยวข้องทางการเมืองกับคอมมิวนิสต์ โดยติดต่อกับองค์การกรรมกรของคอมมิวนิสต์ ...ใช้คำแทนของคณะกรรมการบริหารสมาคมว่า " คณะเปรสซิเดียม " ...ใช้คำแทนชื่อสมาชิกสมาคมว่า " คอมเร็ด " ...

๓. มีการสนับสนุนและยุยงส่งเสริมให้เกิดการแตกความสามัคคีระหว่างนายจ้างกับลูกจ้าง โดยยุยงให้กรรมกรหยุดงานเรียกร้องสิทธิต่างๆ...ทำให้เกิดความระส่ำระสายในวงการค้า และวงการอุตสาหกรรมและเศรษฐกิจของชาติ และเกิดความ ไม่สงบสุขในหมู่ประชาชน...

^{๖๖} สยามนิกร ๔ พฤศจิกายน ๒๕๐๑ หน้า ๑,๓ .

๔. พยายามทำให้สถานการณ์ของประเทศชาติเกิดความปั่นป่วน เพื่อให้มีการเลิกล้ม การปกครองระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข หรือเปลี่ยนแปลงระบบเศรษฐกิจของประเทศไทย..."^{๖๓}

และตามมาด้วยข่าวการจับกุม

" จับครู ร.ร.จีน ขั้วหาบงการแผนแดง "

เมื่อวันที่ ๑๕ พฤศจิกายน เจ้าหน้าที่ตำรวจจับกุมนายเซ่งกิ้น แซ่เฮง ครู โรงเรียนผดุงกิจวิทยา ปากคลองสาน ข้อหาการกระทำอันเป็นคอมมิวนิสต์ ตรวจพบเอกสารเกี่ยวกับคอมมิวนิสต์จำนวนมาก^{๖๔}

การจับกุมผู้ต้องหาเป็นคอมมิวนิสต์กระทำในทุกพื้นที่ของประเทศไทยเลยทีเดียว เช่นที่จังหวัดอุบลราชธานี เจ้าหน้าที่ตำรวจจับกุมนายอภัยพิทักษ์ด้วยข้อหาคอมมิวนิสต์ วิชาญคุ้มหมื่นก่อให้เกิดความกระด้างกระเดื่องเกลียดชังคณะปฏิวัติ " รอง อตร. แดงจับยวน กวาดล้างตามแผน ๒๑๔ คน "^{๖๕} พล.ต.ท.ประเสริฐ รุจิรวงศ์ รองอธิบดีกรมตำรวจชี้แจงเกี่ยวกับการกวาดล้างคนยวนอพยพในจังหวัดชายแดน (๖ จังหวัด ได้แก่ ปราจีนบุรี สกลนคร อุบลราชธานี หนองคาย นครพนม อุตรดิตถ์) ว่ามีหลักฐานพอเพียงว่าเป็นภัยต่อประเทศชาติ ในข้อหาทำการกระทำอันเป็นคอมมิวนิสต์

พร้อมกับการสร้างการรับรู้ว่าบรรดาผู้ที่ถูกจับนั้นล้วนแล้วแต่เป็นผู้ที่ก่อการร้าย หรือเป็นผู้ที่เตรียมก่อการร้าย การจับกุมคนเหล่านี้จึงทำให้เกิดการรับรู้ในสังคมอย่างชัดเจนว่ามีผู้ที่กำลังจะก่อความไม่สงบสุขขึ้นในบ้านเมืองและรัฐบาลเป็นผู้ที่กำลังปฏิบัติหน้า

^{๖๓} สยามนิกร ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๐๑ หน้า ๒

^{๖๔} สยามนิกร ๒๑ พฤศจิกายน ๒๕๐๑ หน้า ๑,๘

^{๖๕} พาคหัว สยามนิกร ๑๓ ธันวาคม ๒๕๐๑ หน้า ๑,๘

ที่ดูแลอยู่ เช่นในกรณีที่เกิดเพลิงไหม้ที่จังหวัดสกลนคร เจ้าหน้าที่ก็จับคนเวียนนามอพยพ และข่าวที่ออกมาก็คือ

" จับฉนวนอพยพเป็นต้นไฟเผาตลาดสกลนครเสียหายไม่ต่ำกว่า ๒ ล้านบาท จับฉนวนปลุกปั่นอีกราย"^{๖๐}

หรือ

" จับฉนวนโรยยา ส่งน้ำพิษจุน
จับชาวฉนวนที่นครพนม ฐานสงสัยว่าจะนำยาพิษใส่บ่อน้ำทุก
บ่อในเขตเทศบาลเพื่อก่อความสงบสุขของประชาชน"^{๖๑}

การสร้างการรับรู้แก่คนในสังคมว่ามีผู้กำลังวางแผนทำร้ายประเทศไทย นำไปสู่
การจับกุมผู้คนจำนวนมากและมีระดับหัวหน้าของขบวนการด้วย

" จับฉนวนแดงที่ ช.ม. พบห้องใต้ดินบัญชาการ พบแผนร้าย
เตรียมวินาศกรรม"

ตำรวจเชียงใหม่กวาดฉนวนคอมมิวนิสต์ได้ร่วม ๒๐ คน พร้อม
เอกสารเกี่ยวกับคอมมิวนิสต์ เจ้าหน้าที่ว่าฉนวนพวกนี้สนับสนุน
ฉนวนเหนือที่โฮจิมินห์เป็นประมุข^{๖๒}

หรือ

" จับฉนวนก่อการว่าหัวหน้า "^{๖๓}

เมื่อวันที่ ๒๘ พฤษภาคม มีชาวบ้านในจังหวัดลำปางนำตัวนาย
เจียมหรือโบ แซ่ตัน ส่งตำรวจ เมื่อตรวจกระเป๋าและห้องพักพบ

^{๖๐} พาดหัว สยามนิกร ๗ ธันวาคม ๒๕๐๑ หน้า ๑

^{๖๑} พาดหัว สยามนิกร ๖ กุมภาพันธ์ ๒๕๐๒ หน้า ๑, ๒

^{๖๒} สยามนิกร ๒๒ พฤษภาคม ๒๕๐๒ หน้า ๑, ๗, ๘

^{๖๓} พาดหัว สยามนิกร ๓ มิถุนายน ๒๕๐๒ หน้า ๑, ๗

เอกสารที่บ่งชี้ว่าเป็นญวนเวียตมินห์หลายอย่าง เจ้าหน้าที่เชื่อ
ว่าเป็นหัวหน้าใหญ่บัญชาการในภาคเหนือ^{๙๔}

และ

“ กวาดล้างญวนลำปาง พบแผนที่ยุทธศาสตร์
กองบังคับการตำรวจภูธรภาค ๕ กวาดล้าง
คอมมิวนิสต์ในภาคเหนือ “ ละลอก ๒ ” ที่จังหวัด
ลำปางอีก ได้ผู้ต้องหาชาวญวนกับชาวจีนอพยพ
หลบหนีเนรเทศมาดำเนินคดี ๕ คน ในการนี้
ตำรวจค้นพบแผนที่ยุทธศาสตร์จากบ้านญวน
ญวนใต้ดินด้วย^{๙๕}

นอกจากนี้ยังทำให้สังคมรู้สึกว่าการคุกคามของผู้ที่ไม่หวังคืนถิ่น ไม่ได้มีเพียงแค่นั้น
“ ต่างคำ ” ที่อยู่ในประเทศไทยเท่านั้น หากแต่ยังระบอบในคนไทยกลุ่มอาชีพอื่นๆที่สำคัญ
ต่อสังคมไทยอีกด้วย

“ จับข้าราชการ-ครู ดำเนินแผนคอมมิวนิสต์ ” หลัง
จากกรม. ลงมติเห็นด้วยกับการใช้มาตรา ๑๗ เพื่อ
ปราบปรามผู้ทำการบ่อนทำลายความมั่นคงแห่ง
ชาติ ซึ่งตำรวจสืบทราบว่ากำลังทวีความกำเริบเสิบ
สานยิ่งขึ้นและยุบประชาชนให้ก่อการไม่สงบ ซึ่ง
รายงานแจ้งว่าเมื่อวันที่ ๒๐ มิ.ย. ตำรวจสันติบาล
และตำรวจภูธรภาค ๕ (สงขลา) ได้ออกกวาดล้าง
และจับกุมผู้มีการกระทำอันเป็นคอมมิวนิสต์ได้
ประมาณ ๓๐ คน ซึ่งมีข้าราชการครูรวมอยู่ด้วย

^{๙๔} เนื้อข่าว สยามนิกร ๓ มิถุนายน ๒๕๐๒ หน้า ๑,๗

^{๙๕} เนื้อข่าว สยามนิกร ๓๑ พฤษภาคม ๒๕๐๒ หน้า ๑,๘

ตำรวจเชื่อว่ากลุ่มที่ถูกจับกุมนี้เป็นกลุ่ม
คอมมิวนิสต์ที่ตั้งศูนย์บัญชาการแทรกซึมภาคใต้
เชื่อมโยงกับศูนย์ที่กรุงเทพฯ ด้วย ^{๗๖}

และ

" จับชั้นหัวหน้าได้ ๒๓ คนใช้ลูกจิ้งจอกดำเนินแผน
พล.ต.อ. เกษียร ศรุตานนท์ เปิดเผยว่าตำรวจได้
ติดตามพฤติกรรมของกลุ่มนี้มานาน
" พวกนี้เป็นพรรคคอมมิวนิสต์ที่แท้จริง มีหลัก
ฐานต่างๆครบถ้วน มีการยุยงกรรมกรให้เกิด
การกระด้างกระเดื่องและจัดตั้งเป็นพรรค
คอมมิวนิสต์อย่างแท้จริง ส่วนมากเป็นพวกลูก
จีนเกิดในเมืองไทย และมีแผนร้ายกาจมาก..."^{๗๗}

จอมพลสฤษดิ์ยังได้ทำให้สังคมหวาดวิตกต่อภัยคอมมิวนิสต์มากขึ้นด้วยการแสดง
ให้สังคมเห็นว่าคอมมิวนิสต์มีแผนการณเป็นขั้นเป็นตอนที่เตรียมการมาอย่างดีในการที่จะ
เข้ามาเปลี่ยนแปลงการปกครองของประเทศไทย ดังปรากฏในการประชุมข่าวการจับนาย
สุภชัย ศรีสติ อดีตกรรมการและผู้ช่วยเลขาธิการของสมาคมกรรมกรไทย ดังข่าวที่ว่า

"...พล.ต.อ. เกษียร ศรุตานนท์ นำกำลังตำรวจสันติบาลบุกเข้า
ทลายแหล่งใต้ดิน ... โดยพบเอกสารใบปลิวคณะกรรมการ
คอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยทุกรุ่นที่ได้เคยพิมพ์แจกมา...พบ
ห้องใต้ดินใต้กระท่อมในสวน...พบเครื่องพิมพ์หลายเครื่องมี
ควาแรงติดที่ตัวเครื่อง ปืนพก โทรศัพท์สนาม เครื่องเคาะรับ
ส่งวิทยุ และหนังสือตำราเกี่ยวกับคอมมิวนิสต์จำนวนมาก..."^{๗๘}

^{๗๖} เนื้อข่าว สยามนิกร ๒๑ มิถุนายน ๒๕๐๒ หน้า ๑, ๔

^{๗๗} สยามนิกร ๒๓ มิถุนายน ๒๕๐๒ หน้า ๑, ๗

พร้อมกับการจับนายสุภชัย ศรีสติ เจ้าหน้าที่ตำรวจได้จับกุมผู้ต้องหาในอีกหลาย
จังหวัดโดยทำให้ผู้อ่านเข้าใจได้ว่าคนทั้งหมดมีความสัมพันธ์เป็นเครือข่ายโยงใยกว้าง
ขวาง

“...และในวันเดียวกัน ที่จังหวัดอุบลราชธานี เจ้าหน้าที่ตำรวจ
ภูธรอุบลฯได้จับนายอุดร อรรถพันธ์ หรือ นายตัง แซ่ฮึ้ง ผู้ต้อง
หา มีการกระทำความผิดเป็นคอมมิวนิสต์ร่วมกับนายสุภชัย ศรีสติ ซึ่ง
หลบหนีมาซ่อนตัวที่จังหวัดอุบลฯ...และที่ภาคใต้ จ. สงขลา
ตำรวจได้จับกุมนายจิตต์ รอดช่วย เสมียนเกษตรกรรมจังหวัด
นราธิวาสฐานมีการกระทำความผิดเป็นคอมมิวนิสต์ โดยพบหลัก
ฐานที่พัวพันกับองค์การคอมมิวนิสต์...โดยได้รับมอบหมายงาน
จากนายตี๋ แซ่ลี ให้เป็นตัวแทนองค์การคอมมิวนิสต์
ที่จ.นราธิวาส...ยังมีรายงานการจับกุมนายกิ่งกั แซ่โจ้ว อดีตหัว
หน้าข่าว น.ส.พ. จินตงจ้วนที่ถูกสั่งปิดและหลบหนีไปเมื่อวันที่
๒๐ ค.ก. ปี ๒๕๐๑...”^{๑๔}

ที่สำคัญได้แก่ จอมพลสฤษดิ์ได้ใช้เงื่อนไขของการจับกุมนายสุภชัย ศรีสตินี้เป็น
การแสดงให้เห็นแผนการของคอมมิวนิสต์อย่างเป็นขั้นเป็นตอนโดยใช้ตนเองเป็นเสมือน
หลักประกันของความจริงที่น่าเสนอ

“...นายกรัฐมนตรี้ได้ไปสอบถามปากคำนายสุภชัยด้วยตัวเอง
นายสุภชัยรับสารภาพโดยสิ้นเชิง...กับอ้างว่าได้มีการติดต่อกับ
ต่างประเทศด้วย...”^{๑๕}

^{๑๔} สยามนิกร ๒ กรกฎาคม ๒๕๐๒ หน้า ๑,๔,๕

^{๑๕} สยามนิกร ๓ กรกฎาคม ๒๕๐๒ หน้า ๑,๖

^{๑๖} สยามนิกร ๓ กรกฎาคม ๒๕๐๒ หน้า ๑

และ

"...ในการประชุม ค.ร.ม. เมื่อวันที่ ๑ ก.ค. จอมพลสฤษดิ์ ได้นำเรื่องการจับกุมนายสุภชัย ศรีสติกับพวก พร้อมกับรายงานวิจัยพฤติกรรมของผู้ต้องหาเสนอต่อ ค.ร.ม. ด้วย...

จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ได้ชี้แจงต่อคณะรัฐมนตรีว่าพฤติกรรมของกลุ่มผู้ดำเนินการเป็นคอมมิวนิสต์ที่จับได้และจับไม่ได้นั้นเป็นการทำลายประเทศชาติรวม ๓ ประการด้วยกัน คือ

๑. มุ่งทำลายราชบัลลังก์

๒. มุ่งทำลายเศรษฐกิจของชาติ

๓. มุ่งทำลายความสุขของประชาชนไทยทั้งชาติ...

...รายงานแจ้งว่า ทางการตำรวจได้สืบสวนได้หลักฐานการดำเนินการของคอมมิวนิสต์ว่ามีแผนการแยกย้าย ออกปฏิบัติหลายสายซึ่งแต่ละสาย ผู้ดำเนินการไม่รู้จักกันเลย โดยได้รับการบงการมาจากองค์กรใหญ่่นอกประเทศ สำหรับแผนการดำเนินการมีดังนี้

๑. แผนทางการเมืองในสภา

๒. แผนการอบรมเยาวชน

๓. แผนก่อวินาศกรรมทางการเมือง ได้แก่ แจกใบปลิวขู้ง

๔. แผนทำลายสถาบัน

๕. แผนก่อวินาศกรรมอันเป็นขั้นสุดท้าย

แต่ละแผนการยังมีสาขาแยกแยะดำเนินงานออกไปอีก ขณะนี้ทางการตำรวจได้กวาดล้างแผนทางการเมืองที่ ๑ กับแผนอบรมเยาวชนที่ ๒ และแผนก่อวินาศกรรมทางการเมืองโดยการแจกใบปลิวขู้ง..."^{๔๑}

^{๔๑} สยามนิกร ๓ กรกฎาคม ๒๕๐๒ หน้า ๑-๓

นอกจากการส่งข้อมูลให้แก่ประชาชนผ่านสื่อที่ทำให้ประชาชนตระหนักถึงภัยที่
ก่อเกิดแล้ว ยังได้ต่อยอดไปถึงพันธกิจของการขึ้นมาครองอำนาจของตนเอง ดังปรากฏในสื่อ
มวลชนในช่วงต่อมา

" รายงานข่าวเกี่ยวกับการกวาดล้างคอมมิวนิสต์แจ้งว่า นับตั้งแต่
วันปฏิวัติ ๒๐ ตุลาคม ๒๕๐๑ เป็นต้นมา ทางกรมได้ดำเนินการ
จับกุมผู้ต้องหาการกระทำอันเป็นคอมมิวนิสต์ทั้งคนไทยและคน
ต่างด้าวพร้อมๆ กันด้วยนั้น เป็นผลให้ความเคลื่อนไหวของ
คอมมิวนิสต์ต้องสงบระงับกันไปชั่วระยะเวลาหนึ่ง แต่ขณะ
เดียวกัน คอมมิวนิสต์ได้เปลี่ยนวิธีการปราบแบบ " ใต้ดิน " โดย
มีการเคลื่อนไหวออกมาในรูปการก่อวินาศกรรม เช่น การแจกใบปลิว
ยุยงชาวญวนอพยพในภาคอีสานเมื่อเร็ว ๆ นี้ และการก่อวินาศ
กรรมตามจุดต่างๆ ในต่างจังหวัดเป็นต้น เพื่อเป็นการบ่อน
ทำลายเสถียรภาพของความมั่นคงภายใน และเพื่อเป็นการช่วย
แก้เจ้าหน้าที่ชั้นสูง พฤติกรรมและความเคลื่อนไหวต่างๆ ของ
คอมมิวนิสต์ดังกล่าวนี้ ทางกรมได้สืบทราบทุกระยะ และได้คิด
ตามจนมีหลักฐานว่าคอมมิวนิสต์ได้เริ่มแผนการ " ใต้ดิน " ขึ้น
อีกโดยใช้คนต่างด้าวเป็นผู้ดำเนินงาน ในการนี้มีบุคคลที่
เลื่อมใสคอมมิวนิสต์ชุดเดิมเป็นผู้สนับสนุนอยู่หลังจากเพื่ออำ
พรางการกระทำของตนเอง ทางกรมกำลังรวบรวมหลักฐานอยู่
เพื่อทำการจับกุมต่อไป"^{๒๒}

การสร้างหน่วยราชการที่ทำหน้าที่ในการสร้างการรับรู้ให้แก่สังคมในเรื่องภัยจาก
คอมมิวนิสต์เป็นเรื่องสำคัญและสามารถทำให้ประชาชนได้รับการจัดตั้งขึ้น ได้แก่ กองปค.
กองอำนวยการป้องกันและปราบปรามคอมมิวนิสต์) (เพิ่มเติม) ถือได้ว่าการปฏิบัติการ
ของหน่วยงานที่รับผิดชอบด้านนี้ประสบความสำเร็จอย่างสูงทีเดียวในการสร้างการรับรู้
ให้แก่สังคมในเรื่องดังกล่าว

^{๒๒} สยามนิกร ๖ กรกฎาคม ๒๕๐๒ หน้า ๑-๘

พร้อมกันนั้นเองก็ได้สร้างกระบวนการต่อสู้ทางความคิดกับลัทธิคอมมิวนิสต์โดย การจัดการอบรมความรู้เรื่องคอมมิวนิสต์ให้แก่ข้าราชการทั่วไปซึ่งเป็นความต้องการของ รัฐบาลที่จะให้ข้าราชการนั้นๆ ได้มีความรู้เรื่องภัยอันตรายของลัทธิคอมมิวนิสต์และเข้าใจ ในเรื่องพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยรวมไปถึงเข้าใจในกระบวนการต่อสู้กับ คอมมิวนิสต์ของรัฐบาลไทย และนำความรู้ที่ได้มานั้นถ่ายทอดต่อไปยังคนกลุ่มอื่นๆ ดังปรากฏ ในเอกสารกอง ๖ ดำรวจสันติบาล [ลับ] มีหัวข้อการบรรยายว่า “ หัวข้อการบรรยายการ ป้องกันและต่อต้านการแทรกซึมบ่อนทำลายของคอมมิวนิสต์ในการฝึกอบรมปลัดอำเภอ และนายอำเภอ บรรยายโดย พ.ต.อ. อารีย์ กระวีบุตร ผู้กำกับกอง ๒ กองตำรวจสันติบาล แม้ว่าเอกสารจะระบุไว้ว่าใช้ในการอบรมปลัดอำเภอและนายอำเภอ แต่ก็ใช้การอบรมข้าราชการกลุ่มอื่นด้วย เช่น อบรมอาจารย์ในมหาวิทยาลัย เป็นต้น

เอกสารการอบรมดังกล่าวนี้ยังได้อธิบายถึงนโยบายของจอมพลสฤษดิ์ที่เกิดขึ้นให้เกิดการ อบรมแก่ผู้ที่ถูกจับข้อหาทำการกระทำความผิดเป็นคอมมิวนิสต์ด้วยเพื่อที่จะเป็นการได้ตอบกับ การ “ ล้างสมอง ” ของพรรคคอมมิวนิสต์ (เอกสารกอง ๖ ดำรวจสันติบาล [ลับ] “ หัวข้อ การบรรยายการป้องกันและต่อต้านการแทรกซึมบ่อนทำลายของคอมมิวนิสต์ในการฝึกอบรม ปลัดอำเภอและนายอำเภอ บรรยายโดย พ.ต.อ. อารีย์ กระวีบุตร ผู้กำกับกอง ๒ กอง ตำรวจสันติบาล หน้า ๒๔-๔๘)

กล่าวได้ว่าเมื่อจอมพลสฤษดิ์ รัชชชัษย์ขึ้นอำนาจมาจากจอมพล ป. พิบูลย์นั้น จอมพลสฤษดิ์ยังไม่กล้าที่จะเป็นผู้นำทางการเมืองที่ถืออำนาจเด็ดขาดแต่เพียงผู้เดียว เพราะ นับตั้งแต่เปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. ๒๔๗๕ เป็นต้นมาการเมืองไทยอยู่ในระบบรัฐ สภามาโดยตลอด จอมพลสฤษดิ์จึงต้องปล่อยให้มีการเลือกตั้งอีกครั้งและให้จอมพล ถนอม กิตติขจร เป็นนายกรัฐมนตรี แต่เมื่อพบว่าตนเองไม่สามารถจัดการกับการปกครอง ภายใต้อำนาจรัฐสภาจึงได้ตัดสินใจที่จะยึดอำนาจอีกครั้งและก้าวขึ้นมาเป็นผู้ปกครองที่มี อำนาจเด็ดขาด

การตัดสินใจเลิกการปกครองระบบรัฐสภาเพื่อมีอำนาจเด็ดขาดนั้นน่าจะเป็นเรื่อง สำคัญยิ่งในความคิดของจอมพลสฤษดิ์และคณะเพราะเป็นการยกเลิกหลักการความ “ ชอบ ธรรม ” ของการขึ้นมามีปกครองประเทศที่เคยดำเนินมาตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๗๕ เลขที่เดียว ดัง

นั้นจอมพลสฤษดิ์และคณะจึงต้องสร้างหลักการความชอบธรรมแบบใหม่ขึ้นมาซึ่งมีด้วยกันอย่างน้อยสองด้าน ด้านแรกได้แก่ การเน้นบทบาทผู้นำแบบไทยที่ประสานความสามัคคีในชาติ การรักษาผลประโยชน์ประชาชน ห่วงดีต่อประชาชน และมีเจตนาที่จะสร้างสรรค์พัฒนาประเทศชาติ^{๔๑}

อีกด้านหนึ่ง ได้แก่ การสร้าง " ศัตรู " หรือ " ผู้ที่ไม่หวังดี " ต่อประเทศชาติขึ้นมาเพื่อเป็นเครื่องมือในการทำให้พันธกิจของผู้ปกครองที่เป็นหลักการความชอบธรรมที่สร้างขึ้นมาแน่นแฟ้นยิ่งขึ้น ดังที่เห็นได้อย่างชัดเจนจากการเน้นการมี " ศัตรู " หรือ " ผู้ที่ไม่หวังดี " อย่างเข้มข้นนับตั้งแต่แรกที่ยึดอำนาจมาได้ และการทำให้สังคมเห็นภาพของ " ศัตรู " ชัดเจนด้วยการจับกุมผู้คนมากมายพร้อมกับขึ้นป้ายให้เห็นว่า " ศัตรู " มีจริง

การสร้างปฏิบัติการทางการเมืองเช่นนี้เองได้ทำให้สังคมไทยหวาดวิตกต่อภัยที่มาจากคอมมิวนิสต์และการทำให้สังคมเกิดความหวาดกลัวต่ออนาคตนี้เองทำให้จอมพลสฤษดิ์สามารถใช้อำนาจได้อย่างที่ไม่มีผู้ใดท้าทาย การจับกุมอดีตสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรจากภาคอีสานที่ต่อต้านนโยบายของรัฐบาลก็ถูกจับกุมด้วยข้อหาคอมมิวนิสต์ เช่น นายครอง จันดาวงศ์ อดีตสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรจังหวัดสกลนครซึ่งถูกจับกุมพร้อมกับชาวบ้านในหลายหมู่บ้าน เช่น ที่หมู่บ้านคูซอด และที่อื่นๆสามารถทำได้อย่างง่ายดาย (หาเอกสารเพิ่มเติมจากทองใบ ทองเปาว์และหนังสือฝ่ายซ้ายที่เพิ่งออกมา) แม้กระทั่งพระพิมลธรรม (อาจ อาสโก) เจ้าอาวาสวัดมหาธาตุซึ่งเป็นพระชั้นผู้ใหญ่ก็ยังถูกจับในข้อหาหมิ่นการกระทำอันเป็นคอมมิวนิสต์เมื่อ ปี พ.ศ. ๒๕๐๕ จอมพลสฤษดิ์จะแสดงคนในลักษณะนี้ตลอดเวลาที่มีอำนาจอยู่และแสดงต่อสาธารณะเสมอมาไม่ว่าในการกล่าวสุนทรพจน์หรือในที่ประชุมชนใดๆ เช่น เมื่อคณะกรรมการจัดงานขึ้นปีใหม่อิสลามได้นำคณะผู้แทนของสมาคมและมูลนิธิและโรงเรียนมุสลิมรวม ๒๖ สถาบัน เข้าพบจอมพลสฤษดิ์ นายกรัฐมนตรี ณ.ทำเนียบรัฐบาล จอมพลสฤษดิ์ได้กล่าวว่า

^{๔๑} ทักษิณ เจริญศิริ, การเมืองระบบพ่อขุนอุปถัมภ์แบบเผด็จการ... หน้า ๒๐๕

“...จะขอเตือนให้ระมัดระวังและได้เข้าใจอย่างหนึ่งคือขอให้
ได้ระวังภัยจากคอมมิวนิสต์ คอมมิวนิสต์เป็นลัทธิอันหนึ่งซึ่งไม่มี
ศาสนาในการที่จะนำตัวเองหรือผู้อื่นให้เข้าไปนับถือลัทธินี้
เป็นสิ่งที่ไม่ควรกระทำเพราะเราก็ย่อมเห็นแล้วว่าประเทศซึ่งอยู่
ภายใต้การปกครองของลัทธินี้ ในปัจจุบันกำลังมีความอดอยาก
...เป็นเช่นนั้นเพราะว่าคอมมิวนิสต์ได้ใช้หลักการปกครองแบบ
บังคับ การที่จะบังคับคนให้ทำทุกสิ่งทุกอย่างโดยไม่สมัครใจ
นั้น ย่อมไม่ก่อให้เกิดผลสำเร็จขึ้นได้...หลักการของลัทธิ
คอมมิวนิสต์ กล่าวไว้ว่าสงครามเท่านั้นที่จะเผยแพร่ลัทธิ
คอมมิวนิสต์ออกไปแต่มาในสมัยนี้ก็ได้นำดำเนินการอีกวิธีหนึ่ง
การเผยแพร่แทรกซึมและบ่อนทำลายเท่านั้นที่จะขยายลัทธิ
คอมมิวนิสต์ออกไปได้ ในประเทศไทยเราเองก็มีการแทรกซึม
ของลัทธินี้ซึ่งเกิดขึ้นมาจากคนต่างชาติและคนไทยเราเชื่อในคำ
หลอกลวงอย่างมมาย...”^{๔๔}

การสร้างแบบแผนของการเคลื่อนไหวของคอมมิวนิสต์ที่อ้างแล้วข้างต้นว่ามี
ลำดับขั้นของการดำเนินงานที่เริ่มตั้งแต่แผนทางการเมืองในสภาก็กลายเป็นความชอบ
ธรรมที่จะปลี่ยนการปกครองแบบรัฐสภา และแผนการต่อมาอัน ได้แก่ แผนการอบรมเขว
ชน แผนก่อวินาศกรรมทางการเมือง ได้แก่ แจกใบปลิวขง ก็จะเป็นการกระทำที่ค้องอยู่เบื้องหลัง
หรือเป็น “มือที่สาม” ส่วนสองแผนสุดท้ายนั้น อัน ได้แก่ แผนทำลายสถาบัน แผนก่อวินาศ
กรรมอันเป็นขั้นสุดท้ายเป็นแผนการที่เป็นได้ทั้งมือที่สามและเป็นผู้กระทำเอง

ปฏิบัติการทางการเมืองทั้งการจับกุมและการเสนอข้อเท็จจริงต่อสังคมของจอม
พลสฤษดิ์ว่ามีมือที่สามเป็นคนในประเทศที่ไม่ถือเป็นคนไทยแท้ๆ ได้แก่ ญวน
คอมมิวนิสต์และลูกจีนคอมมิวนิสต์ ด้วยเหตุผลที่สำคัญประการแรก คือ ในเวลานั้น
ประเทศจีนและเวียดนามเหนือมีการปกครองแบบคอมมิวนิสต์ จึงง่ายต่อการเสนอความ
เข้าใจให้แก่สังคม ประการที่สอง การผสมกลมกลืนระหว่างคนจีนกับสังคมไทยแม้ว่าจะ

^{๔๔} ตำรวจรายเดือน ๓๑, ๓ (กรกฎาคม ๒๕๐๕) : ๑๐๒ .

ทราบกันว่าคนเวียดนามอพยพแต่ก็ไม่ได้หมายความว่าไม่มีความเครียดทางสังคมอยู่ ลูกจีนจำนวนมากเริ่มต้นเปลี่ยนนามสกุลเพื่อเปลี่ยนมาเป็นไทยก็เพราะแรงบีบทางการเมือง ส่วนคนเวียดนามอพยพจำนวนไม่น้อยในช่วงเวลานั้นยังคิดที่จะกลับประเทศอยู่ การเข้ามาอยู่ประเทศไทยเป็นเพียงเพื่อรอให้สถานะสงครามในประเทศตนยุติลงก่อนดังนั้นจึงมักรวมกันเป็นกลุ่มก้อนที่แน่นแฟ้นของกลุ่มตนเองไม่ค่อยผสมกลมกลืนกับสังคมไทยเท่าใดนัก ประกอบกับคนเวียดนามอพยพที่ทำมาค้าขายทางภาคอีสานมีฐานะทางเศรษฐกิจที่ดีกว่าคนไทยทั่วไปจึงทำให้ถูกมองอย่างไม่พอใจ

ความจริงที่ว่าด้วยมี “ มือที่สาม ” คือคนต่างชาติที่เป็นคอมมิวนิสต์และพยายามชักจูงคนไทยให้เลื่อมใสในลัทธิคอมมิวนิสต์ถูกสร้างขึ้นมาเป็นแบบแผนฝังอยู่ในการรับรู้ของสังคมได้จึงเป็นการสร้าง “ ความจริง ” ในเงื่อนไขที่ผสมผสานกันทั้งจากมรดกทางประวัติศาสตร์ การขยายอิทธิพลของสงครามเย็น การสร้างความชอบธรรมทางการเมืองและข้อจำกัดของการดำรงอยู่ในสังคมไทยของผู้ที่ถูกเลือกให้เป็น “ มือที่สาม ”

การจับกุม “ มือที่สาม ” ที่ถูกอ้างว่าเป็นผู้ยุยงประชาชนคนไทยในสมัยของจอมพลสฤษดิ์ส่วนใหญ่แล้วเป็นการจับกุมแล้วจึงมีข่าวว่าเป็นผู้ยุยง ไม่พบการเคลื่อนไหวทางการเมืองใดที่เป็นข่าวก่อนแล้วจึงจะจับ ซึ่งจะมีความแตกต่างไปจากระยะต่อมา

ในช่วงสมัยที่จอมพลสฤษดิ์มีอำนาจนั้น “ มือที่สาม ” ที่อ้างว่าเป็นคนต่างชาติเลื่อมใสลัทธิคอมมิวนิสต์ มีความต้องการทำลาย “ชาติไทย”จึงได้ปลุกปั่นยุยงคนไทยให้ไม่ยอมรับในผู้ปกครองและสถาบันทางการเมืองของไทยจึงดูเหมือนกับว่าเป็นภาพของกลุ่มคนที่ชัดเจน และเป็นภาพที่แพร่หลายกว้างขวางมากพอที่จะทำให้ทั้งสังคมมองลูกจีนในไทยและเวียดนามอพยพเป็นภาพลบไปหมด

สำหรับ การอ้าง “ มือที่สาม ” ในการแก้ปัญหาระดับบุคคลนั้นแม้ว่าไม่ได้สัมพันธ์โดยตรงกับการสร้างแบบแผนความจริงของการอ้าง “ มือที่สาม ” ที่กล่าวมาแล้วข้างต้นแต่ก็เป็นประเด็นที่ควรจะต้องทำความเข้าใจ เพราะว่าการอ้าง “ มือที่สาม ” เพื่อแก้ไขปัญหาส่วนบุคคลยังคงดำเนินมาจนถึงปัจจุบัน การอ้างมือที่สามเพื่อแก้ไขปัญหาส่วนบุคคลโดยเฉพาะนี้ เป็นการอ้างเพื่อที่จะทำให้ปิดตัวเองหลุดออกจากปมปัญหาหรือคู่

ความขัดแย้งอื่นๆ และการอ้างเช่นนี้จะทำให้ไม่ต้องสืบสาวหาความจริงกันอีกต่อไป เพราะมือที่สามก็ย่อมเป็นมือที่สามที่หาตัวไม่ได้ง่ายๆ ซึ่งจะวิเคราะห์ละเอียดอีกครั้งใน ภายหลัง

ภายหลังจากการตายของจอมพลสฤษดิ์แล้ว ทายาททางการเมืองสองคนก็ได้สืบ อำนาจต่อ ได้แก่ จอมพลถนอม กิตติขจร และจอมพลประภาส จารุเสถียร การใช้อำนาจ เปิดเสรีในการปกครองยังคงดำเนินต่อไป แม้ว่าจะมีกระแสความไม่พอใจและไม่ไว้วางใจในการปกครองที่ผูกขาดอำนาจอยู่ในกลุ่มทหารจนกระทั่งจอมพลถนอมและจอมพล ประภาสต้องยอมให้สภาร่างรัฐธรรมนูญที่ดั่งขึ้นมานานแล้วร่างรัฐธรรมนูญออกมา ประกาศใช้ในปี พ.ศ. ๒๕๑๑ และมีการเลือกตั้งในปี พ.ศ. ๒๕๑๒ แต่โดยระบบกึ่งของ กลุ่มทหารที่มีความต่อเนื่องจากจอมพลสฤษดิ์ยังคงเหมือนเดิมและสื่อสารค่อสังคมใน สาระเดิม ดังจะเห็นได้ชัดเจนเมื่อจอมพลถนอมไม่สามารถจะปกครองในระบบรัฐสภาได้ และตัดสินใจรัฐประหารยึดอำนาจตนเองใน ปี พ.ศ. ๒๕๑๔ จอมพลถนอมได้กล่าวถึง สาเหตุที่ทำการรัฐประหารเมื่อ ๑๗ พฤศจิกายน ๒๕๐๔ *ว่า

“...นักการเมืองบางคนที่มีหัวโน้มเอียงไปทางซ้ายและเห็นชอบกับลัทธิคอมมิวนิสต์ ได้พยายามกระตุ้นให้รัฐบาลมีความสัมพันธ์กับจีนแดง...รัฐบาลก็ยังรอด...แต่ก็ไม่ได้มีการแสดงว่ามีการลดเรื่องการ สนับสนุนผู้ก่อการร้าย...เราเป็นศัตรูต่อคอมมิวนิสต์ที่เข้ามาเผยแพร่ลัทธินี้ในประเทศไทยเป็นการทำลายชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์จีนแดง...ได้มีการสร้างทางจากจีนตอนใต้มาที่ปากแก่ง ซึ่งอยู่ห่างจากจังหวัดน่านไม่มากและได้ทำถนนทางห้วยทรายซึ่งใกล้เชียงราย...ถ้าทำสำเร็จอาจส่งกำลังมาให้ผู้ก่อการร้ายในประเทศไทยมากขึ้น ...ผู้ก่อการ

* การพบปะกับหนังสือพิมพ์ครั้งนี้เกิดขึ้นหลังจากที่คณะปฏิวัติได้เข้าเฝ้าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวแล้ว และมีนายทหารชั้นผู้ใหญ่ร่วมชี้แจงกับหนังสือพิมพ์พร้อมหน้ากัน ได้แก่ พลเอกประภาส จารุเสถียร พลตำรวจเอกประเสริฐ รุจิรวงศ์ พลเอกกฤษณ์ สีวะรา พลอากาศเอกทวี จุลละทรัพย์

ร้าย...ได้มีมากมายหลายแห่งในประเทศไทยขณะนี้ ซึ่งเราได้พยายามทำลายแหล่งต่างๆแล้วเป็นอันมาก มีทั้งค่ายฝึกอาวุธภายในประเทศ ถ้าได้รับการสนับสนุนจากภายนอกมากขึ้น การปราบปรามก็จะลำบาก จึงคิดว่าถ้าใช้มาตรการเด็ดขาดสั่งการได้รวดเร็วจึงจะสามารถปราบปรามให้สำเร็จได้...”^{๔๕}

นอกจากการอ้างถึงภัยคอมมิวนิสต์ที่รุนแรงมากขึ้น ก็ยังอ้างถึงนักการเมืองในระบบรัฐสภาที่นอกจากจะเป็นผู้เลื่อมใสในลัทธิคอมมิวนิสต์แล้วยังทำตัวเป็นปฏิปักษ์ขัดขวางการทำงานของรัฐบาลอีกด้วย จอมพลถนอมกล่าวว่า

“...นับตั้งแต่การประกาศรัฐธรรมนูญ ปี พ.ศ. ๒๕๑๑ และมีผู้แทนราษฎรแล้ว ได้มีบุคคลบางจำพวกอาศัยสิทธิตามรัฐธรรมนูญใช้อิทธิพลทั้งภายนอกและภายในก่อความก่อกวนการดำเนินงานของราชการให้ล่าช้าและหาผลประโยชน์ส่วนตนแทนที่จะคิดแก้ไขเหตุการณ์ต่างๆกลับก่อความขัดขวางมิให้รัฐบาลดำเนินการโดยสมควร เช่น ยุยงให้ประชาชนและสถาบันเป็นปฏิปักษ์ต่อรัฐบาลให้นักศึกษาเดินขบวน และให้กรรมกรต่อต้านเป็นต้น...”^{๔๖}

และหลังจากการยึดอำนาจตัวเองและใช้อำนาจเบ็ดเสร็จมาแล้วหนึ่งปี จอมพลประภาสก็ได้แสดงความคิดเห็นต่อสาธารณะถึงสถานการณ์ทั่วไปว่า

“...ฝ่ายตรงกันข้ามต้องการแสดงอิทธิพล...ไม่มี ผกก.จะยึดเขตหรือประกาศว่าส่วนนั้นส่วนนี้เป็นเขตปลดปล่อยในประเทศไทยเด็ดขาด ...เวลานี้มีการยุยง ส่งเสริม แทรกแซง ทำให้เกิด

^{๔๕} ประชาธิปไตย ๒๑ พฤศจิกายน ๒๕๑๔ หน้า ๑-๒

^{๔๖} ประชาธิปไตย ๒๑ พฤศจิกายน ๒๕๑๔ หน้า ๒,๑๖

ความแตกแยกความสามัคคีให้เกิดเป็นข่าวอัปมงคล...ความมุ่ง
หวังของฝ่ายตรงกันข้ามก็เพื่อ

๑. ก่อความด้วยกำลังทำให้เกิดความกลัว

๒. ปลอ่ยข่าวให้เกิดความปั่นป่วนแตกความสามัคคีทำ
ให้เกิดความสงสัยซึ่งกันและกันในทุกระดับ

๓. ทำให้คนต่างชาติเกิดกินแหนงแคลงใจคนไทยและ
ชาติไทยต่อคำถามที่ว่า เมื่อสถานการณ์รอบด้านยิ่ง
รุนแรง ธรรมนูญปกครองจะยึดไปจากที่หัวหน้า
คณะปฏิวัติบอกไว้หรือไม่ ... พลเอกประภาส
ตอบว่าไม่ได้คิด..."^{๔๓}

กล่าวได้ว่าโดยรากฐานของการแสดงความคิดเห็นเพื่อที่จะเอื้ออำนวยต่อการดำรง
อยู่ในอำนาจของจอมพลถนอม และจอมพลประภาสนั้นไม่ได้แตกต่างไปจากจอมพลสฤษดิ์
ก็เพราะยังอ้างสถานการณ์และ " มือที่สาม " เป็นรากฐานของพันธกิจในการปกครองแบบ
เผด็จการของตน

ในการอ้างมือที่สามก็จะระบุ เช่น ถ้าเป็นประชาชน จะถูก " มือที่สาม " หลอก
หรือล้างสมอง หรือบังคับขู่เข็ญ

" ลูกชายลูกสาว (ของนายครอง จันดาวงศ์) คอมมิวนิสต์ใหญ่
ภาคอีสาน วางแผนชักชวนคนไทยทั้งหมดมายึดลอบข้ามฝั่งไทย
ไปทำการฝึกอาวุธและล้างสมองในเขตลาว ...ฝึกการปฏิบัติงาน
แบบคอมมิวนิสต์แล้วจึงขู่เข็ญบังคับให้มาปฏิบัติการอยู่ใน
ประเทศไทย"^{๔๔}

^{๔๓} ประชาธิปไตย ๗ ตุลาคม ๒๕๑๕ หน้า ๑,๑๖

^{๔๔} สยามนิกร ๑๐ กุมภาพันธ์ ๒๕๐๗ หน้า ๑,๗

หรือในปี พ.ศ. ๒๕๑๐ จอมพลประภาส จารุเสถียร...แถลงในเดือนเมษายนว่ามีแผนการของคอมมิวนิสต์ให้นายปรีดี พนมยงค์ออกทุนการศึกษาหลอกลวงเด็กหนุ่มจากอีสานไปอบรมลัทธิคอมมิวนิสต์ที่จีนแดงและเวียดนามเหนือ^{๔๘} เป็นต้น หรือแม้กระทั่งเมื่อเกิดขบวนการฮิบปีขึ้นในโลกตะวันตก รัฐบาลไทยก็เสนอข่าวจนทำให้ภาพของฮิบปีเป็นภาพที่น่ากลัวแก่สังคมว่าจะสามารถมาทำให้เยาวชนไทยประพฤติดังอย่างจนเสียหายแก่สังคม

“...พล.ต.ท. คอศักดิ์ ยมมาต ผู้บัญชาการตำรวจนครบาล...เปิดเผยให้ทราบว่าตามที่พวกฮิบปีเยาวชนวัยรุ่น ซึ่งกระทำตัวที่ผิดแปลกกว่าบุคคลทั่วไป ส่อไปในทางที่ไม่เรียบร้อย...ตำรวจนครบาลทำการสอดส่อง...เพราะอาจจะกระทำความผิดให้เกิดความยุ่งยาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งอาจชักชวนแนะนำให้เยาวชนไทยไปเอาเยี่ยงอย่างจะก่อให้เกิดความเสียหายได้...”^{๔๙}

“...พล.ต.อ. ประเสริฐ รุจิรวงศ์ ยธิบดีกรมตำรวจให้สัมภาษณ์ผู้แทนหนังสือพิมพ์...ว่า พวก ฮิบปี ที่เดินทางเข้ามาในประเทศเกรงว่าจะมาสร้างความมัวหมองให้กับสังคมไทย ขณะนี้นั้นปรากฏว่าเดินทางเข้ามา ๒๕ คน เป็นหญิง ๔ คน ซึ่งได้ส่งเจ้าหน้าที่ตำรวจออกติดตามพฤติกรรมอยู่แล้ว...”^{๕๐}

เมื่อเกิดเหตุการณ์ที่เป็นการเคลื่อนไหวของกลุ่มทางสังคมกลุ่มใหม่ๆที่ยังไม่สามารถจับกุมได้ทันทีเหมือนเช่นที่ทำกับประชาชนหรือชาวบ้านทั่วไป รัฐบาลก็ยังคงอ้าง “มือที่สาม” เช่นเดิม ดังในช่วงต้นทศวรรษ ๒๕๑๐ ได้เริ่มเกิดความคิดเรื่อง “การเดินขบวน” ขึ้นมาใหม่ในสังคมไทยหลังจากที่ “การเดินขบวน” ได้หายไปหลัง พ.ศ. ๒๕๐๑ “การเดินขบวน” จึงเป็นปรากฏการณ์ใหม่ทางการเมืองที่รัฐบาลใน

^{๔๘} มรกต เจวจินดา, ภาพลักษณ์ปรีดี พนมยงค์ กับการเมืองไทย พ.ศ. ๒๔๙๕-๒๕๒๖ (กรุงเทพฯ : โครงการหอจดหมายเหตุธรรมศาสตร์, ๒๕๔๓), หน้า ๒๑๐.

^{๔๙} ประชาธิปไตย ๒๑ พฤษภาคม ๒๕๑๑ หน้า ๑,๑๖.

^{๕๐} ประชาธิปไตย ๒๒ พฤษภาคม ๒๕๑๑ หน้า ๑,๑๖.

ระบอบสฤทธิโดยเฉพาะอย่างซึ่งรัฐบาลจอมพลถนอม กิตติขจรและจอมพลประภาส จารุเสถียร ไม่เคยชินและไม่รู้จะจัดการกับ “ การเดินขบวน ” ได้อย่างไรประกอบกับ “ การเดินขบวน ” เป็นการแสดงออกถึงปัญหาที่เกิดขึ้นที่แสดงให้เห็นถึงความสามารถของผู้ปกครองและเป็นการ “ เรียกร้อง ” โดยตรงไม่ใช่การร้องขอความเมตตาจากผู้ปกครองตามความคิดทางการเมืองแบบเดิมที่ผู้ปกครองต้องคอยดูแลทุกข์สุขของประชาชน รัฐบาลไม่ปรารถนาจะให้เกิด “ การเดินขบวน ” ขึ้นจึงเลือกใช้วิธีเดิมที่เคยมีประสิทธิภาพต่อสังคมทำให้กีดกันการแสดงออกไว้ได้ นั่นคือ การอ้างมือที่สามอยู่เบื้องหลัง ทำให้คนถึงเลหรือเลิกล้มความตั้งใจที่จะมาร่วมเดินขบวน เนื่องจากเกรงว่าตนจะต้องเป็นเครื่องมือของ “ มือที่สาม ”

ในกรณีที่นักศึกษามหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ได้ประท้วงขับไล่อธิการบดี ม.ล. ชูชาติ กำภู ที่ใช้อำนาจเผด็จการและย้ายอาจารย์ ดร. ประเสริฐ ณ นคร โดยไปยื่นคำร้องทุกข์ต่อจอมพลถนอม กิตติขจร^{๒๒} นั้น ทางพล . ต.ท. จำรัส บัณฑุกานนท์ รองอธิบดีกรมตำรวจ ผู้รักษาการแทนในตำแหน่งอธิบดีกรมตำรวจ ตอบต่อนักข่าวว่า

“...ต่อคำถามเกี่ยวกับความวุ่นวายในมหาวิทยาลัย
เกษตรศาสตร์ น่าจะมีอะไรแอบแฝงอยู่หรือไม่...
บอกว่า นั้นนะซิ ตอนนี้นำกำลังสืบสวนอยู่ ใครหนูน
หลังนิสิตหรือเปล่า...เรากำลังดูอยู่...”^{๒๓}

บางกรณีเห็นนโยบายของรัฐที่ออกไปแล้วอาจจะมีผลกระทบกระเทือนแก่คนบางกลุ่ม รัฐบาลก็ออกข่าวอ้างถึง “ มือที่สาม ” เพื่อปราบและขู่ไม่ให้มีการเคลื่อนไหวเกิดขึ้น เช่น กรณีที่น้ำตาทรายขาดแคลนในปี พ.ศ. ๒๕๑๑ และรัฐบาลจะนำเข้าน้ำตาทรายเพื่อป้องกันไม่ให้ขาดแคลนก็ได้ออกข่าวว่า

“...อนึ่งรายงานข่าวจากกระทรวงอุตสาหกรรมว่า ขณะนี้กำลัง

^{๒๒} สยามนิกร ๒๕ กันยายน , ๒๕ กันยายน , ๑๐ ตุลาคม ๒๕๑๐ .

^{๒๓} สยามนิกร ๔ ตุลาคม ๒๕๑๐ หน้า ๓.

มีบุคคลกลุ่มหนึ่งเตรียมที่จะขู่เหย้าให้ชาวไร่อ้อยเดินขบวนเข้า
มาร้องทุกข์ในกรุงเทพฯ ในเมื่อกระทรวงอุตสาหกรรมตกลงจะ
ส่งน้ำตาลทรายจากต่างประเทศเข้ามาครึ่งราคา บุคคลดังกล่าว
นี้ถ้าไม่ใช่ผู้ที่จะเสียประโยชน์ในการผูกตริงน้ำตาล ก็อาจจะเป็น
แผนการของคอมมิวนิสต์ก็ได้...”^{๕๔}

การปรามหรือขู่ในกรณีนี้ได้ผลเพราะไม่ปรากฏว่ามีการเดินขบวนหรือชุมนุม
ประท้วงใดๆเกิดขึ้นในช่วงต่อมา

การเคลื่อนไหวสำคัญที่มีผลอย่างยิ่งต่อการสันคลอนความจริงเรื่อง “ มือที่สาม ”
ที่รัฐสร้างขึ้นมาใช้เป็นประโยชน์ทางการเมืองมานานนับทศวรรษ ได้แก่ การเคลื่อนไหว
คัดค้านการขึ้นค่าโดยสารรถเมล์

การทำให้สังคมตื่นกลัวต่อกฎที่กำลังคุกคามประเทศอยู่จนทำให้ยอมรับ “ ความ
จริง ” เรื่อง “ มือที่สาม ” อันนำมาซึ่งความชอบธรรมทางการเมืองเช่นที่กล่าวมานี้เริ่มจะ
หมดพลังลงไปเรื่อยๆนับตั้งแต่เกิดพลังทางสังคมที่หลากหลายมากขึ้น พลังทางสังคมที่
สำคัญประการแรกที่ทำให้เกิดความผันแปรของการยอมรับ “ ความจริง ” ชุดเดิมได้แก่ การ
เกิดขึ้นของนักศึกษา ก่อน พ.ศ. ๒๕๑๖

การเคลื่อนไหวสำคัญที่มีผลอย่างยิ่งต่อการสันคลอนความจริงเรื่อง “ มือที่สาม ”
ที่รัฐสร้างขึ้นมาใช้เป็นประโยชน์ทางการเมืองมานานนับทศวรรษ ได้แก่ การเคลื่อนไหว
คัดค้านการขึ้นค่าโดยสารรถเมล์

การเคลื่อนไหวของนักศึกษาได้ปรากฏชัดในปี พ.ศ. ๒๕๑๑ ในประเด็นของการ
คัดค้านการขึ้นค่ารถเมล์ ซึ่งเป็นประเด็นสาธารณะก่อนหน้าที่มีการเคลื่อนไหวร่วมหนึ่ง
เดือน และได้ที่ตัวแทนรัฐบาลออกมาแสดงความคิดเห็นอย่างน่าสนใจหลายท่านด้วยกัน

^{๕๔} สยามนิกร ๒๗ มกราคม ๒๕๑๑ หน้า ๑,๗

ต้นเดือนพฤษภาคม ๒๕๑๑ กระทรวงคมนาคมได้อนุมัติให้บริษัทรถเมล์ใน
กรุงเทพฯ ขึ้นราคาค่าโดยสารจาก ๕๐ สตางค์เป็น ๗๕ สตางค์ และกลายเป็นประเด็น
สาธารณะที่คนในกรุงเทพฯ ให้ความสนใจเป็นอย่างมาก เพราะ

“ประชาชนก็ร้องว่าเดือดร้อน...ประชาชนส่วนมากไม่เห็นด้วย
ในการขึ้นราคาครั้งนี้...”^{๕๕}

“...ประชาชนได้รับความเดือดร้อนและร้องเรียนไปยังที่ต่างๆ
...”^{๕๖}

โดยที่ พล.ท. พงษ์ ปุณณกันต์ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงคมนาคมผู้สั่งอนุมัติให้
ขึ้นค่ารถเมล้นั้นอ้างเหตุผลว่าหากไม่ขึ้นราคา บริษัทรถเมล์จะอยู่ไม่ได้ และหากขึ้นราคา
แล้วก็จะสั่งให้ปรับปรุงให้มีรถเมล์ใหม่มาวิ่งเพิ่มขึ้น แต่มีข่าวลือว่าการที่พล.ท. พงษ์
ปุณณกันต์ ขอมให้ขึ้นค่ารถเมล์ก็เพราะ

“... ต่อคำถามที่ว่ารถเมล์ในพระนคร-ธนบุรี ต้องขอขึ้นค่า
โดยสาร เป็นเพราะว่าเจ้าของต้องเสียเงินบริจาคสร้างพระสร้าง
เจดีย์เดือนละหลายพันบาทนั้น พล.ท. พงษ์ กล่าวว่า เรื่องสร้าง
พระสร้างเจดีย์ผมทำมาก่อนเป็นรัฐมนตรีคมนาคม เป็นเรื่องการ
กุศล ไม่เคยไปบังคับใคร...รถเมล์หลายสายที่ไม่บริจาคก็มี ซึ่ง
เป็นเรื่องของความศรัทธาและความสมัครใจไปบังคับกันไม่ได้
...”^{๕๗}

^{๕๕} ประชาธิปไตย ๕ พฤษภาคม ๒๕๑๑ หน้า ๑

^{๕๖} ประชาธิปไตย ๑๑ พฤษภาคม ๒๕๑๑ หน้า ๑

^{๕๗} ประชาธิปไตย ๑๕ พฤษภาคม ๒๕๑๑ หน้า ๑, ๑๖

นโยบายที่มีผลกระทบต่อคนจำนวนมากและมีผู้แสดงความไม่เห็นด้วยมากขึ้น
เช่นนี้เอง ทำให้รัฐบาลเริ่มกังวลถึงการรวมตัวกันของประชาชนมากขึ้น และปรากฏข่าวที่
แสดงให้เห็นได้ถึงการเตรียมพร้อมรับกับสถานการณ์และชี้ให้เห็นว่ามีเบื้องหลังใน
การเตรียมการเดินขบวน

“ ดำรวจตรึงการเดินขบวนประท้วงรณรงค์วันที่ ๒ ”

“...ตามที่มีม็อบจัดส่งจดหมายเวียนชักชวนให้ประชาชนเดิน
ขบวนไปประท้วงการขึ้นค่าโดยสารรถเมล์ที่กระทรวงคมนาคม
โดยจะเริ่มแต่เมื่อวันที่ ๑๓ เดือนนี้ แต่เหตุการณ์วันนั้นไม่มี
อะไรเกิดขึ้น ทางตำรวจ จึงเฝ้าดูพฤติกรรมอยู่...รายงานข่าว
แจ้งว่า เมื่อเช้าวานนี้ ตำรวจและ วิทยุกองปราบยังคงตรึงหน้า
กระทรวงคมนาคมเป็นวันที่สอง เพื่อสกัดกั้นพวกที่จะเดิน
ขบวนประท้วงกรณีรถเมล์ขึ้นค่าโดยสารอีก...”^{๕๔}

นอกจากการออกข่าวดังกล่าวแล้ว ยังมีความพยายามสำคัญไม่ให้มีการเดินขบวน
เพราะเกรง “ มือที่สาม ” เข้ามาแทรกแซง

“ ห้ามเดินขบวน ไม่ได้เข้าข้างรถเมล์ ”

“..เกี่ยวกับกรณีรถเมล์ขึ้นราคา ภายหลังจากที่ได้มีการเตือนมิให้
มีการ เดินขบวน แต่เปิดให้ส่งคำร้องมาได้นั้น พล.ต.อ.
ประเสริฐ รุจิรวงศ์เปิดเผยว่าจนบัดนี้ ก็ไม่มีผู้ใดส่งคำร้องมา
และที่เตือนมิให้เดินขบวนกันนั้น ก็ด้วยความหวังดีและอาจจะ
ถูกมือที่ ๓ ยุแหย่ได้ เพราะเมื่อเกิดชุมนุมกันขึ้น เจ้าหน้าที่
ตำรวจเข้าปฏิบัติงานเข้าสกัดกั้นระงับเหตุอาจจะปะทะกันจน
ได้รับบาดเจ็บ ...”^{๕๕}

^{๕๔} ประชาธิปไตย ๑๕ พฤษภาคม ๒๕๑๑ หน้า ๒

^{๕๕} ประชาธิปไตย ๒๒ พฤษภาคม ๒๕๑๑ หน้า ๑,๑๖

กลางเดือนพฤษภาคม คณะรัฐมนตรีได้ลดทอนความไม่พอใจของคนกรุงเทพฯ ด้วยการลงมติให้เก็บค่าโดยสารแก่นักเรียนเท่าเดิม แต่ประชาชนทั่วไปนั้นเก็บอัตราใหม่ แต่เรื่องนี้เป็นเรื่องที่มีผลกระทบกับคนหมู่มาก จึงทำให้นักหนังสือพิมพ์พยายามหาข้อมูลและนำเสนอแก่สังคมอย่างรอบด้าน เช่น ในบทความของ "พรหมมาศ" เรื่อง "ให้แยกหนี้สินออกจากการขาดทุนแต่ละบริษัท" โดยมีรายละเอียดโต้แย้งเหตุผลทุกประเด็นของกระทรวงคมนาคมที่อนุมัติให้ขึ้นราคา และเสนอให้รัฐบาลยับยั้งการขึ้นราคาค่าโดยสารทันที^{๓๐๐}

แต่อย่างไรก็ตาม ความไม่พอใจในการแก้ปัญหาหนี้สาธารณะไม่ได้แก้ไขอะไรและความอัดอั้นคับข้องใจต่อการบริหารประเทศของรัฐบาลที่ถูกรุ่นในหลายเรื่องได้ทำให้เกิดการรวมกลุ่มแสดงปฏิกิริยาออกมาสองกลุ่มในวันที่ ๒๑ มิถุนายน ซึ่งเป็นวันหลังจากที่รัฐบาลประกาศใช้รัฐธรรมนูญหนึ่งวัน กลุ่มแรก ได้แก่ กลุ่มนักพูดไฮค์ปาร์ก ซึ่งมีนักพูดรุ่นเก่าตั้งแต่สมัยจอมพลป. พิบูลสงคราม เช่น นายชวน รัตนวราหะ นายชาญ กระตูกฤกษ์ นายอำพร อำพันพงษ์ นายเพิ่ม วงศ์ทองเหลือ นายอนันต์ สุวรรณพฤษณ์ นายฉลอง หาญตระกูล เป็นต้น กลุ่มนักพูดไฮค์ปาร์กนี้ได้ใช้โอกาสที่มีการใช้รัฐธรรมนูญฉบับใหม่และความไม่พอใจของประชาชนที่มีต่อการแก้ไขปัญหาดังกล่าวของรัฐบาลเป็นการเปิดเวทีการพูดของตน นักพูดกลุ่มนี้ถูกจับกุมภายหลังที่พยายามเริ่มต้นพูดเพราะไม่ได้การอนุญาตให้พูดในที่สาธารณะ และถูกนำไปอ้างว่าเป็นมือที่สามในการยุยงนักศึกษาในการชุมนุมประท้วงครั้งนี้ ซึ่งนักศึกษาปฏิเสธ ดังจะกล่าวต่อไปข้างหน้า

อีกกลุ่มหนึ่งได้แก่ นักศึกษารัฐศาสตร์ ซึ่งเป็นกลุ่มใหญ่ที่สุดในการเดินขบวนครั้งนี้ นักข่าวได้เข้าไปดูในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ก่อนการเปิดไฮค์ปาร์ก สองชั่วโมง และพบการนัดหมายและระดมนักศึกษา

“...บนพื้นถนนประตูทางเข้าธรรมศาสตร์ด้านคณะนิติศาสตร์
มีตัวหนังสือตัวโตๆ เขียนไว้ว่า

^{๓๐๐} พรหมมาศ “ให้แยกหนี้สินออกจากการขาดทุนแต่ละบริษัท” ประชาธิปไตย ๒๑ พฤษภาคม ๒๕๑๑ หน้า ๑,๑๖

ไฮค์ปาร์ค...วันนี้ ๑๗.๐๐ น.

นักศึกษาจะไม่ทอดทิ้งประชาชน

เสียงประชาชนดังกว่าเสียงปืน

นักศึกษาพึงเป็นปากเสียงของประชาชน”^{๑๐๐}

และเมื่อเริ่มเดินขบวนออกจากมูมหนึ่งของสนามหลวงหลังจากที่นักพูดไฮค์ปาร์ค ถูกจับกุมไปแล้วและเกิดความไม่พอใจรุนแรงขึ้น ก็มีการใช้ป้ายเขียนข้อความแทนการไฮค์ปาร์ค ดังปรากฏในหนังสือพิมพ์ประชาธิปไตย ซึ่งรายงานข่าวว่า

“...เวลาผ่านไปราวครึ่งชั่วโมงก็ปรากฏป้ายคำขวัญยกขึ้นซึ่งเขียนกันสดๆร้อนๆมีความว่า “ จงทำดี มีศีลธรรม ถือความสัตย์ พึงขจัด ๗๕ เหลือ ๕๐ พร้อมกับป้ายอื่นๆเขียนบนกระดาษแข็งอีก...”^{๑๐๑}

ส่วนหนังสือพิมพ์สยามนิกร รายงานว่า

“...คลื่นประชาชนนับหมื่นได้เดินผ่านหน้ากรมประชาสัมพันธ์ชูป้ายผ้าซึ่งตั้งเขียนข้อความตัวโตว่า“ จงทำดี มีศีลธรรม ถือความสัตย์ พึงขจัด ๗๕ เหลือ ๕๐ และยังมีข้อความป้ายเล็กๆต่าง ๆ กัน เช่นเราก็ต้องการประชาธิปไตย ฮา / รถเมล์ขาดทุนเอิ๊ก รัฐบาลจงเจริญ ไชโย มือที่สาม อย่างนักศึกษาจะไม่ทิ้งประชาชนเพื่อความเป็นธรรม ๒๕ ส.ค.บนหยาตเหงื่อและน้ำตาประชาชน”^{๑๐๒}

^{๑๐๐} สยามนิกร ๒๓ มิถุนายน ๒๕๑๑ หน้า ๒

^{๑๐๑} ประชาธิปไตย ๒๓ มิถุนายน ๒๕๑๑ หน้า ๒

^{๑๐๒} สยามนิกร ๒๓ มิถุนายน ๒๕๑๑ หน้า ๒

ขบวนของนักศึกษาได้ปะทะกับตำรวจที่มาขวางกันขบวนไว้ที่สะพานม้าม
วพและขยายการปะทะมาจนถึงหน้าวังปารุสก์วันและขบวนนักศึกษาได้หยุดที่ลานพระ
บรมรูปทรงม้า อธิบดีกรมตำรวจได้ขอให้นักศึกษาสลายการชุมนุมโดยกล่าวว่า

“...เหตุการณ์ต่างๆที่เกิดขึ้น..ขอให้พิจารณาโดยรอบคอบ
ทุกท่านย่อมทราบดีแล้วว่ารอบๆบ้านเรามีประเทศเราประเทศ
เดียวเท่านั้นที่อยู่ในภาวะสงบ สิ่งต่างๆที่เกิดขึ้น ผู้นำหรือรัฐ
บาลเป็นห่วงอย่างยิ่งและกระทำเพื่อความสงบสุขอยู่ดีกินดีของ
ประชาชนและนักศึกษาทั้งหลาย...”^{๑๑๔}

และยอมรับข้อเสนอของนักศึกษาประเด็นการลดราคาค่าโดยสารรถเมล์ เลิก
ควบคุมนักศึกษาที่ถูกจับกุม พิจารณาโทษตำรวจที่ทำร้ายนักศึกษา

หลังจากนั้น รัฐบาลทั้งอธิบดีกรมตำรวจและนายกรัฐมนตรีต่างแสดงความคิด
เห็นทางหน้าหนังสือพิมพ์ว่าเหตุการณ์ทั้งหมดนั้นมีมือที่สามและคอมมิวนิสต์อยู่เบื้องหลัง

“...อธิบดีกรมตำรวจกล่าวเตือนประชาชน นิสิต นักศึกษาว่า
...มีผู้ริเริ่มชักชวนให้มีการเดินขบวน...แต่ครั้งมักจะทำความ
ยุ่งเหยิงแก่บ้านเมือง...ขณะนี้บ้านเมืองก็อยู่ในความสงบเรียบ
ร้อยอยู่แล้ว ใครมีเรื่องเดือดร้อนอะไร ก็ยื่นเรื่องราวหรือร้องขอ
ไปยังเจ้าหน้าที่บ้านเมืองได้ตามกฎหมาย...การเดินขบวนหรือ
ชุมนุมในที่สาธารณะจึงไม่ควรทำตามที่มีผู้ชักจูง...”^{๑๑๕}
“ นายกษณมีมือที่ ๓ ชักจูงเดินขบวน ”^{๑๑๖}

นายกรัฐมนตรียืนยันกรณีนักศึกษาธรรมชาติธรรมศาสตร์เดิน

^{๑๑๔} สยามนิกร ๒๓ มิถุนายน ๒๕๑๑ หน้า ๘

^{๑๑๕} ประชาธิปไตย ๒๔ มิถุนายน ๒๕๑๑ หน้า ๑๖

^{๑๑๖} ทอดหัว ประชาธิปไตย ๒๕ มิถุนายน ๒๕๑๑ หน้า ๑

ขบวน มีมือที่สามชักจูงให้เดิน...ต้องมีแน่ครับเพราะ
อย่างตามข่าวหนังสือพิมพ์ของพวกเขา คุณก็ว่ามีการ
ชักจูงให้เดินขบวน...ได้สั่งให้อธิการบดีและคณบดี...ให้
ชี้แจงนักศึกษาเข้าใจถึงผลร้ายที่จะเกิดขึ้นจากการเดิน
ขบวน...

...ส่วนเรื่องตำรวจทำร้ายประชาชน เมื่อสอบข้อเท็จจริง
แล้ว ปรากฏว่า ร.ต.อ. รังสิต ญาโนทัย ถูกตีบข้างหลัง
แล้วล้มลงไป...ก็มีเสียงตะโกนว่านักศึกษาถูกทำร้าย ซึ่ง
เป็นกลวิธีของคอมมิวนิสต์ที่ต้องการให้ร้ายฝ่ายสีและ
ต้องการให้นักศึกษาเดินขบวน กลวิธีนี้ตำรวจรู้ดี ...ไม่
ให้ตำรวจนครบาลพกปืน เดี่ยวนักศึกษาถูกยิงแล้วมาป้าย
ตำรวจว่าเป็นคนยิง..."^{๑๑๖}

จะเห็นได้อย่างชัดเจนว่ารัฐบาลพยายามทำให้สังคมเข้าใจว่ามีมือที่สาม
ในการเคลื่อนไหวของนักศึกษา ทั้งๆที่ในช่วงเหตุการณ์วันเดินขบวนนั้น พลเอกกฤษณ์ สี
วะรา รองผู้บัญชาการทหารบกผู้นำคนหนึ่งในกลุ่มทหารที่ครองอำนาจอยู่จะได้กล่าวกับผู้
สื่อข่าวหนังสือพิมพ์ว่า

“ ได้มาสังเกตการณ์ที่มุมวังปารุสกนานแล้ว และได้รายงาน
ให้นายกรัฐมนตรีทราบเป็นระยะและนายกรัฐมนตรีได้มีบัญชา
ให้...มาดูสถานการณ์ขั้นสุด และยังได้กล่าว...ว่าผมไม่เชื่อว่า
มีมือที่สาม อะไรก็อ้างมือที่สาม ...”^{๑๑๗}

ไม่ว่าการเดินขบวนครั้งนี้มี “ มือที่สาม ” จริงหรือไม่ ก็สะท้อนให้เห็นว่าการ
อธิบายเรื่องมือที่สามได้กลายเป็นความจริงที่สื่อมวลชนสะท้อนให้แก่สังคมดังคำกล่าว
ของสื่อมวลชนที่ตามนายกรัฐมนตรีว่า “ ประชาชนไม่เชื่อว่าการเดินขบวนในครั้งนี้

^{๑๑๖} ประชาธิปไตย ๒๕ มิถุนายน ๒๕๑๑ หน้า ๑,๑๖

^{๑๑๗} สยามนิกร ๒๓ มิถุนายน ๒๕๑๑ หน้า ๘

ศึกษาดังใจตนเอง แต่เข้าใจว่าเป็นแผนของมือที่สาม " ^{๑๑๕} รวมทั้งการตั้งคำถามถึงมือที่สาม ในกรณีนี้หลายครั้งทั้งต่อรัฐมนตรีคมนาคมและเลขาธิการมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ดร. ศักดิ์ ภาณุวันนักร ซึ่งก็ได้คำตอบที่ตอบข้าให้สังคมเข้าใจว่ามีมือที่สามของนักศึกษา ^{๑๑๖} ซึ่งทำให้ฝ่ายบริหารของมหาวิทยาลัยพ้นจากความรับผิดชอบต่อเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น

แม้แต่ในกลุ่มนักศึกษาที่เริ่มมีความพยายามที่จะจัดตั้งกลุ่มแสดงบทบาททางการเมืองเพิ่มมากขึ้นหลังการเดินขบวนประท้วงการขึ้นค่ารถเมล์ก็มีความวิตกในเรื่อง " มือที่สาม " ในการสร้างกลุ่มที่มีส่วนร่วมที่เปิดเผย ดังปรากฏในการวิวาทะกันในการประชุมเพื่อจัดตั้งโครงการอาสาสมัครสังเกตการณ์การเลือกตั้งครั้งใหม่

" นิสิตนักศึกษาร่วมร้อยจากสิบเอ็ดสถาบันชุมนุมวางโครงการอาสาสังเกตการณ์การเลือกตั้งทั่วประเทศ...แต่บรรยากาศการชุมนุมเต็มไปด้วยความตึงเครียด...นาย สำเริง คำพะอู...บอกว่า...ขอให้มีการลงมติว่าใครไว้วางใจกรรมการผู้ริเริ่มกลุ่มนี้บ้าง บางคนเข้าไปคลุกคลีในพรรคประชาชนของนายเลียง ไชยกาล พรรคแนวประชาธิปไตยของ ดร. ไพฑูรย์ เครือแก้ว...มีข่าวว่า ได้มีองค์กรหนึ่งในต่างประเทศ มอบเงินจำนวนหนึ่งมาให้บุคคลกลุ่มหนึ่งดำเนินการตั้งองค์การนักศึกษาขึ้นมาเพื่อเอานักศึกษาไปเป็นเครื่องมือ...และได้มีการลงมติให้มีการรวมกลุ่มใหม่ชั่วคราวมาทำหน้าที่ร่างหลักการในการดำเนินงานใหม่โดยให้มีผู้แทนสถาบันละ ๒ คนรวม ๑๑ สถาบัน..."^{๑๑๗}

^{๑๑๕} ประชาธิปไตย ๒๕ มิถุนายน ๒๕๑๑ หน้า ๑๖

^{๑๑๖} สยามนิกร ๒๕ มิถุนายน ๒๕๑๑, ประชาธิปไตย ๒๖, ๒๗, ๒๘ มิถุนายน ๒๕๑๑

^{๑๑๗} สยามนิกร ๘ ตุลาคม ๒๕๑๑ หน้า ๑, ๒

การปรามการเคลื่อนไหวทางการเมืองก่อนการเลือกตั้ง ก็เป็นไปในกรอบความคิดทางการเมืองแบบเดิมนี้ดังจะเห็นก่อนการเลือกตั้ง ๑๐ กุมภาพันธ์ ๒๕๑๒ กรมตำรวจได้ออกแถลงการณ์ว่า

"...กรมตำรวจได้สืบทราบมาว่า ได้มีบุคคลบางกลุ่มวางแผนก่อความไม่สงบขึ้น เพื่อหวังผลประโยชน์ทางการเมืองของเขา...ถึงกับส่งตัวแทนออกอุบายประชาชนหลายกลุ่มให้เตรียมการเดินขบวน หรือก่อเหตุร้ายให้กลางลุ่นวายขึ้นในวันใดวันหนึ่ง ก่อนหรือหลังการเลือกตั้งครั้งนี้ความสงบเรียบร้อยเป็นสิ่งสำคัญและเป็นที่ปรารถนาของทุกพรรคและทุกคนระบอบประชาธิปไตยที่คตินั้นประชาชนพึงปฏิบัติตนให้อยู่ในกรอบแห่งศีลธรรมและกฎหมายเพื่อความสงบสุขของส่วนรวม...กรมตำรวจขอวิงวอนต่อประชาชนทั้งหลาย...หากผู้ใดหรือบุคคลใดคิดจะก่อความไม่สงบขึ้นโดยการก่อให้เกิดความวุ่นวายในบ้านเมืองแล้ว ขอให้ท่านระงับความคิดนั้นเสียเพราะจะเป็นผลร้ายต่อส่วนรวมและจะเป็นผลเสียหายต่อระบอบประชาธิปไตยด้วย..."^{๑๑๖}

หลังจากการเลือกตั้ง จอมพลถนอมจัดตั้งรัฐบาลใหม่ แต่ก็ไม่สามารถที่จะทนต่อระบอบการปกครองแบบรัฐสภาได้โดยเฉพาะความพยายามของสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรบางกลุ่มที่พยายามจะตรวจสอบการใช้งบประมาณและพยายามควบคุมนโยบายของรัฐบาล ผาสุก พงษ์ไพจิตร ได้สรุปช่วงสมัยหลังการเลือกตั้ง พ.ศ. ๒๕๑๒ ไว้เป็นอย่างดีว่า

"...สภาผู้แทนราษฎรมิใช่สถาบันที่ถูกจู่โจมง่ายๆ ...ส.ส. บางคน...ใช้สภาผู้แทนเป็นเวทีวิพากษ์วิจารณ์การปกครองระบอบเผด็จการเรียกร้องให้ปฏิรูปตามแนวทางที่ธุรกิจเอกชนเสนอแนะ...ให้สภาผู้แทนราษฎรสามารถควบคุมนโยบายของรัฐบาลมาก

^{๑๑๖} สยามรัฐ ๗ กุมภาพันธ์ ๒๕๑๒ หน้า ๑, ๑๖

ขึ้น...สภาผู้แทนฯ ไม่เห็นด้วยกับพระราชบัญญัติ...ช่วยเพิ่มอำนาจของฝ่ายบริหาร ส.ส. นำข้อมูลการฉ้อฉลขนาดใหญ่ในกรณีรับเหมาก่อสร้างทางหลวงและการฉ้อฉลในกรมชลประทาน...สภาผู้แทนราษฎรยับยั้งพระราชบัญญัติงบประมาณเป็นเวลา หนึ่งปี คำนข้อเรียกร้องของกองทัพเพิ่มค่าใช้จ่ายเพื่อซื้ออาวุธขอให้รัฐบาลจัดสรรเงินเพื่อพัฒนาเขตต่างจังหวัดมากขึ้น ส.ส.ในพรรครัฐบาลเองเรียกร้องให้รัฐบาลจัดสรรเงินพัฒนารายละ ๒ ล้านบาทให้กับ ส.ส. เขตต่างๆ...นายทหารชั้นผู้ใหญ่ไม่คุ้นเคยกับระบบรัฐสภา...การอภิปรายงบประมาณในเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๑๔ ส.ส. ชูไม่ลงคะแนนเสียงสนับสนุนงบประมาณทหาร และชูที่จะไม่เห็นด้วยกับพ.ร.บ. งบประมาณ นายกรัฐมนตรีไม่พร้อมที่จะเสียน้ำจึงตัดสินใจทำรัฐประหาร ยกเลิกรัฐธรรมนูญและยุบสภา ...”^{๑๑๑}

รัฐบาลจอมพลถนอมได้ยึดอำนาจตนเองในเดือนพฤศจิกายน แต่เหตุผลหลักที่ทำให้แก้สังคมก็ยังคงเป็นเรื่องภัยคอมมิวนิสต์ที่คุกคามประเทศไทย ส่วนเหตุผลรองลงมาจึงเป็นปัญหาที่เกิดจากสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตน^{๑๑๒} จอมพลถนอมครองอำนาจต่อมาจนถึง พ.ศ. ๒๕๑๖

แต่อย่างไรก็ตาม ไม่ว่ารัฐบาลจอมพลถนอมจะมีอำนาจในระบบรัฐสภาหรืออำนาจเด็ดขาดของคณะปฏิวัติ ก็ประสบกับปัญหาการเคลื่อนไหวของกลุ่มทางสังคมกลุ่มใหม่ที่เกิดขึ้นมา ดังได้กล่าวมาแล้วว่า กร. “ เติบโตขึ้น ” เป็นปรากฏการณ์ที่รัฐบาลไม่สามารถที่จะจัดการได้ และเป็นปรากฏการณ์ที่รัฐบาลไม่ปรารถนาจะให้เกิดขึ้น นอกจากผู้นำในรัฐบาลจะแสดงออกในช่วงของเหตุการณ์ต่างๆดังกล่าวข้างต้นแล้ว ทศนคติของสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรฝ่ายรัฐบาลที่ไม่ได้อยู่ในคณะรัฐมนตรีก็เป็นไปในทางลบ

^{๑๑๑} ผาสุก พงษ์ไพจิตร และ คริส เบเคอร์ เศรษฐกิจการเมืองไทยสมัยกรุงเทพฯ หน้า ๕๑๐

^{๑๑๒} ประชาธิปไตย ๒๑ พฤศจิกายน ๒๕๑๔ หน้า ๑,๒,๑๖

ด้วย ดังที่ปรากฏในช่วงมีข่าวว่ามี ส.ส พรรครัฐบาลไปอุยงชานาเดินขบวนประท้วง
สหรัฐและญี่ปุ่นที่กรุงเทพฯเรื่องข้าวไทยถูกแย่งตลาด^{๑๑๕}

ในสถานการณ์เช่นนี้รัฐบาลจึงพยายามที่จะยับยั้งไม่ให้เกิดการเดินขบวนในหลาย
รูปแบบ เช่น พยายามไม่ให้มีนักเรียนเข้าร่วมการเดินขบวนด้วยการขู่ลงโทษผู้บริหารโรง
เรียน เมื่อพบว่าการเดินขบวนของนักเรียนเพิ่มมากขึ้น ดังข่าวที่ว่า

“ วางมาตรการมิให้ น.ร.เดินขบวนกันเปรอะ ”

กระทรวงศึกษาธิการเรียกประชุมครูใหญ่ ผู้จัดการ โรงเรียนรัฐ
บาลโรงเรียนราษฎร์...ภาคทัณฑ์โรงเรียนที่ไม่สามารถควบคุม
นักเรียนได้...โดยต่อไปถ้านักเรียนโรงเรียนใดเดินขบวนอีก ก็จะมี
ลงโทษครูใหญ่ และผู้จัดการ โดยเฉพาะโรงเรียนราษฎร์อาจถึง
ถอนใบอนุญาต ส่วนโรงเรียนรัฐบาลก็จะตัดเงินเดือนอาจารย์
ใหญ่...”^{๑๑๖}

ความพยายามยับยั้งนี้ยังรวมไปถึงเมื่อหลังจากยึดอำนาจแล้ว

“ ประกาศสั่งห้ามรถเมล์ให้เข้าเดินขบวน ”

...พลเอก ประกาศ จารุเสถียร...รองหัวหน้าคณะปฏิวัติและ
อธิบดีกรมตำรวจ ชี้แจง...บริษัทเจ้าของรถเมล์เกี่ยวกับการเช่า
หรือให้ยืมรถเมล์เพื่อการเดินขบวน...ในการร้องทุกข์ของ
ราษฎร์...ต่อคณะปฏิวัติมีกรรมกลุ่มกันมา โดยเช่ารถมาและนัด
พบกันที่จุดใดจุดหนึ่ง เพื่อรวมขบวนเข้าโรงเรียนซึ่งเป็นการผิด
เพราะกฎอัยการศึกยังคงใช้อยู่...การรวมกลุ่มกันโดยจัดรถเป็น

^{๑๑๕} ประชาธิปไตย ๒๖ มีนาคม ๒๕๑๔ หน้า ๑,๑๖

^{๑๑๖} ประชาธิปไตย ๗ กรกฎาคม ๒๕๑๔ หน้า ๑,๑๖

ขบวนนั้นยังอาจจะเกิดเหตุร้ายได้ และเป็นโอกาสที่ฝ่ายตรงกันข้ามจะเข้าแทรกแซงได้...”^{๑๑๗}

รัฐบาลพยายามที่จะควบคุมการเดินขบวนเพราะการเดินขบวนมีความหมายทางการเมืองอย่างมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงที่รัฐบาลใช้อำนาจเผด็จการโดยปราศจากรัฐธรรมนูญ เพราะเป็นการชี้ให้เห็นถึงความรู้สึกไม่ไว้วางใจต่อรัฐบาลของประชาชนในฐานเป็นผู้ปกครอง และจะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงที่ดีกว่าอย่างน้อยก็ในระดับตัวบุคคล เช่น การเปลี่ยนตัวผู้ปกครองเสีย รัฐบาลจึงมีทางเลือกเพียงทางเดียวก็คือการอ้างมือที่สามเพื่อที่จะทำให้ตนเองสามารถกล่าวต่อสังคมได้ว่าเหตุเกิดไม่ได้มีต้นเหตุมาจากการบริหารประเทศของคนแต่อย่างใด

แต่พลังใหม่ทางสังคมที่ได้เริ่มมีบทบาทขึ้นมาได้เริ่มทำให้สังคมทั่วไปเกิดข้อสงสัยในเรื่อง “ มือที่สาม ” มากขึ้น เพราะสังคมมองไม่เห็นว่ามีคนใดที่ถูกรัฐบาลเรียกว่า “ มือที่สาม ” นั้นจะได้รับประโยชน์อันใด ดังเริ่มปรากฏชัดในจรรยาบรรณต่อต้านการซื้อสินค้าของประเทศญี่ปุ่นในเดือนพฤศจิกายน ๒๕๑๕

การรณรงค์ไม่ซื้อสินค้าญี่ปุ่นทำให้คนไทยจำนวนมากโดยเฉพาะนักเรียน นักศึกษาเกิดกระแสความกึก “ ชาตินิยม ” และได้เปิดโอกาสให้สังคมมองเห็นว่านักเรียนที่มีความปรารถนาดีต่อประเทศชาติ กระแสความนิยมต่อนักศึกษาในกรณีนี้ทำให้แม้แต่จอมพลประภาส รองหัวหน้าคณะปฏิวัติเองก็ยังให้ความเห็นว่า

“...เป็นสิทธิของของเขาที่จะชักชวนไม่ให้ใช้สินค้าได้ ...การไม่ซื้อของใครไม่ผิดกฎหมาย เป็นเรื่องของความรักชาติซึ่งมีสิทธิจะทำได้...”^{๑๑๘}

^{๑๑๗} ประชาธิปไตย ๑๔ ธันวาคม ๒๕๑๕ หน้า ๑,๑๖

^{๑๑๘} ประชาธิปไตย ๑๑ พฤศจิกายน ๒๕๑๕ หน้า ๑๖, สยามรัฐ ๑๑ พฤศจิกายน ๒๕๑๕ หน้า

แต่ก็ยังคงปฏิเสธการเดินขบวนของนักศึกษา โดยอ้างว่า “ มือที่สาม ” ดังความว่า

“ ไม่มีการเดินขบวนแต่อย่างใด...ที่เข้าไปประท้วงที่สถานทูตก็
ไม่เป็นความจริง เป็นเรื่องของมือที่สามแทรกเข้ามาให้นักศึกษา
ทำผิด...”^{๑๑๑}

หลังจากการเคลื่อนไหวต่อต้านการซื้อสินค้าญี่ปุ่นได้ทำให้การอ้างความคิดเรื่อง
มือที่สามที่ครั้งหนึ่งเป็นเสมือนความจริงที่ไม่ต้องพิสูจน์กันอีกนั้นเริ่มหมดพลังลงไปมาก
ขึ้น แม้ว่ารัฐบาลก็ยังคงใช้การอ้างแบบเดิมอยู่ก็ตาม แต่ในแต่ละกรณีก็จะมีกระแสจากสื่อ
มวลชนตั้งข้อสงสัยในความเป็นจริงของการอ้างมือที่สามเสมอ

การเดินขบวนวันสุดท้ายของการต่อต้านสินค้าญี่ปุ่น มีข้อคิดเห็นสื่อสารให้แก่ทั้ง
นักศึกษาและสังคมโดยวิระ มุสิกพงศ์ ในหนังสือพิมพ์สยามรัฐ หัวข้อว่า “ ข้อสังเกต
เล็กๆน้อยๆจากการเดินขบวน ”

“...วันที่ ๓๐ เป็นวันสุดท้ายของสัปดาห์ต่อต้านสินค้า
ญี่ปุ่น นิสิตนักศึกษาจัดการฉลองความสำเร็จพอสมควร ” ผู้นำใจ
กล้าพาชาติเจริญ ” นำขบวนติดตามด้วยโปสเตอร์ผ้าผืน
ยาวมีข้อความขอบคุณประชาชน... ผู้เขียนได้คิด
ตามไปสังเกตการเดินขบวนครั้งนี้ด้วยคนหนึ่ง ...อดตั้ง
ข้อสังเกตเล็กๆน้อยๆให้ปรากฏไว้ไม่ได้... การเดิน
ขบวนครั้งนี้แม้จะเดินด้วยความสงบ...ไม่ใช่เรื่องคอ
ขาดบาดตายอะไร แต่ก็หาประชาชนเข้าร่วมขบวนไม่
คงมีแต่ คนจ้องมองด้วยความขลาดๆอยู่ห่างๆเป็น
จำนวนมาก ส่วนในขบวน ถ้าจะมีปะปนอยู่...ได้แก่

^{๑๑๑} ประชาธิปไตย ๑๑ พฤศจิกายน ๒๕๑๕ หน้า ๑๖

พวกสันติบาล ซึ่งนิสิตนักศึกษาขอขอบใจ ที่เขาเข้าร่วม
สังเกตุการ...จนสามารถเป็นพยานได้ว่าไม่มีมือที่สาม
อย่างแน่นอน...คนที่จ้องมองห่างๆ...ยังมืออยู่มากใน
เมืองไทยและก็อยากเห็นการต่อต้านอย่างไม่มีสิ้นสุดต่อ
การเอาเปรียบของต่างชาติ...เหมือนผู้เดินขบวนทุกคน
นั่นแหละ..."^{๑๖๐}

หลังจากการเดินขบวนต่อต้านสินค้าญี่ปุ่นแล้ว กระบวนการทำให้สังคมตื่นกลัว
ต่อภัยที่กำลังคุกคามประเทศอยู่จนทำให้ยอมรับ " ความจริง " เรื่อง " มือที่สาม " อันนำมา
ซึ่งความชอบธรรมทางการเมืองเช่นที่กล่าวมานี้เริ่มจะหมดพลังลงไปเรื่อยๆ รัฐได้ตอบกับ
การเคลื่อนไหวที่ท้าทายอำนาจรัฐในหลายกรณีของนักศึกษาในหลายแนวทางไม่ใช้การใช้
มือที่สามเพียงอย่างเดียว ที่สำคัญ เช่น การที่ศูนย์กลางนิสิตนักศึกษาแห่งประเทศไทย
เตรียมเคลื่อนไหวคัดค้านฐานทัพสหรัฐโดยอ้างเหตุผลของการที่สหรัฐถือเอาประเทศไทย
เป็น " ลูกไล่ " ^{๑๖๑} นายกรัฐมนตรีได้ตอบในหนังสือพิมพ์

" กรณีนักศึกษาค้านฐานทัพ นายกรัฐมนตรีคำนึงความมั่นคงแห่ง
ชาติ"

...ที่นาย ชิริยุทธ บุญมี เลขานุการศูนย์นิสิตนักศึกษา เผยกับ
ประชาธิปไตยว่า นิสิตนักศึกษาทั่วประเทศจะทำการรณรงค์ให้
สหรัฐถอนทหารออกไป.....จอมพลถนอม กิตติขจร..ว่า คิด
หรือว่าประเทศชาติจะมีความมั่นคงปลอดภัย...จะทำอะไรให้หนัก
ถึงสิ่งนี้ก่อนและขณะนี้ยังไม่ถึงเวลาที่จะทำเช่นนั้น เพราะสถานการณ์
ในประเทศมีผู้ก่อการร้ายและทำการแทรก
ซึมจากภายนอกอยู่เสมอ..."^{๑๖๒}

^{๑๖๐} สยามรัฐ ๓ ธันวาคม ๒๕๑๕

^{๑๖๑} ประชาธิปไตย ๒๑ เมษายน ๒๕๑๖

^{๑๖๒} ประชาธิปไตย ๒๔ เมษายน ๒๕๑๖ หน้า ๑, ๑๒

ประเด็นเดียวกันนี้ พันเอกณรงค์ กิตติขจร ได้ตอบว่า

"...นักศึกษาต่อต้านฐานทัพสหรัฐไปแล้วป้องกันตัวเองได้ไหม"
...กรณีมีข่าวว่า นักศึกษาจะเคลื่อนไหวด้านฐานทัพอเมริกา
...ตนไม่เห็นด้วยกับการที่นักศึกษาจะต่อต้านฐานทัพอเมริกา
เพราะความจำเป็นยังมีอยู่ ทั้งในด้านความปลอดภัยของ
ประเทศชาติ และในด้านกำลังอาวุธบางอย่าง...
...ปัจจุบันนี้ คนมัวแต่ไปคิดถึงแง่ที่ว่ากรณีฐานทัพสหรัฐใน
ประเทศไทย จะมีผลกระทบกระเทือนต่อต้านเศรษฐกิจ และทำ
ให้เกิดความเสื่อมเสียในด้านวัฒนธรรมและศีลธรรม แต่ไม่ได้
คิดถึงความปลอดภัยของประเทศชาติ..."^{๑๒๓}

จะเห็นได้ว่าการตอบของทั้งจอมพลถนอม และพันเอกณรงค์ กิตติขจรนั้นมีได้
พาดพิงถึงเรื่อง "มือที่สาม" ว่าอยู่เบื้องหลังการต่อต้านฐานทัพแต่อย่างใด

กรณีของศูนย์นักเรียนแห่งประเทศไทยได้พิมพ์หนังสือชื่อว่า "กด" ทางรัฐมนตรี
กระทรวงศึกษาได้ให้คำตอบต่อข่าวนี้ว่า

"...กรณีที่เด็กนักเรียนนิยมตั้งศูนย์แล้วออกหนังสือ เช่น หนังสือ
ชื่อกด นั้น นายอภัย จันทวิมล ร.ม.ค. กระทรวงศึกษาฯ กล่าวว่า กรมสามัญศึกษาเรียกครูใหญ่หลายโรงเรียนมาสอบถามเกี่ยวกับหนังสือเล่มนี้ ครูใหญ่ปฏิเสธว่าไม่ใช่ฝีมือเด็ก แต่เป็นคนนอก ซึ่งใช้ชื่อนักเรียน ทำ ..."^{๑๒๔}

^{๑๒๓} ประชาธิปไตย ๒๕ เมษายน ๒๕๑๖ หน้า ๑, ๑๒

^{๑๒๔} ประชาธิปไตย ๓๐ เมษายน ๒๕๑๖ หน้า ๒

จะเห็นได้ว่าการอธิบายผู้จัดพิมพ์หนังสือเล่มนี้ก็เป็น “ คนนอก ” ก็มีความแตกต่างจาก “ มือที่สาม ” หรือคนนอกที่อยู่บนนักเรียนให้กระด้างกระเดื่องต่อรัฐบาลหรือกระทรวงศึกษาธิการเป็นต้น

หรือการที่พลโทสายหยุด เกิดผล ผู้อำนวยการฝ่ายปราบปรามคอมมิวนิสต์ ให้สัมภาษณ์ว่าขณะนี้กำลังจับตาศึกษานักศึกษาหัวรุนแรงเป็นสิบๆคนอยู่ เพราะกลัวว่าจะต้องเป็นเครื่องมือของฝ่ายตรงกันข้ามเนื่องจากฝ่ายตรงกันข้ามได้ส่งคนเข้ามาแทรกซึมตามสถาบันต่างๆเรียบร้อยแล้ว (ประชาธิปไตย ๕ พฤษภาคม ๒๕๑๖) ก็เห็นได้ชัดว่าได้เน้นเพียงแต่ความเป็นกลุ่มคนหัวรุนแรงของนักศึกษาเองไม่กล้าอ้างว่ามีมือที่สามอยู่เบื้องหลัง นักศึกษากลุ่มดังกล่าวในเวลานั้น เพียงแต่แสดงความวิตกว่านักศึกษาอาจจะตกเป็นเครื่องมือของฝ่ายตรงกันข้ามในอนาคต

แต่อย่างไรก็ตาม ไม่ได้หมายความว่ารัฐบาลเลิกใช้ “ มือที่สาม ” ในการอธิบายการเคลื่อนไหวของนักศึกษา(ดังจะกล่าวต่อไปข้างหน้า) หากแต่รัฐบาลระมัดระวังมากขึ้นเนื่องจากมีความคิดเห็นจากบางฝ่ายไม่เชื่อในความจริงว่ามี “ มือที่สาม ” อยู่เบื้องหลังนักศึกษาจริงซึ่งได้แสดงออกให้เห็นผ่านสื่อต่างๆมากขึ้น

เช่น บทความของเกียรติชัย พงษ์พาณิชย์ เรื่อง “ ปัญญาชนรุ่นใหม่จะตัดมือที่สามทิ้ง ” มีความตอนหนึ่งว่า

“...ความเคลื่อนไหวที่เริ่มต้นจากนิสิตนักศึกษาเหล่านี้ จะสังเกตได้ว่ารัฐบาลต้องใช้มาตรการละมุนละไมและประนีประนอมอย่างที่สุดเสมอมา...ความเคลื่อนไหวของนักศึกษาที่มุ่งแก้ไขปัญหาดังกล่าว...จึงน่าสนใจ น่าสนับสนุนช่วยเหลือหรือให้กำลังใจเขาเหล่านั้นกันให้มากที่สุดทีเดียว มีข้อที่น่าเป็นห่วงเกี่ยวกับความปรารถนาดีในการเคลื่อนไหวของคนรุ่นใหม่...โดยเหตุที่คนกลุ่มนี้เป็นความหวังใหม่ จึงมักถูกกล่าวอ้างว่าเป็นเครื่องมือ บังหน้าของ “ มือที่สาม ” อยู่เสมอๆ ไม่ว่าความเคลื่อนไหวใดที่จะมีผลกระทบอำนาจทางการเมืองแล้วข้อ

อ้างของผู้ได้ผลกระทบกระเทือนจึงเป็นเช่นนั้น...ข้อที่น่า
สังเกต...เกี่ยวกับการกล่าวถึงมือที่สามก็คือการกล่าวอ้างลอยๆ
เกือบทุกครั้ง จนในที่สุดที่ทุกครั้งได้กล่าวถึงมือที่สามได้สร้าง
ภาพความคิดว่าบ้านเมืองของเรานั้นเต็มไปด้วยมือที่สามที่หมาย
ถึงฝ่ายตรงกันข้ามกับการปกครองระบอบนี้ หรือเป็นมือที่สาม
จากฝ่ายที่นิยมการปกครองในระบอบนี้ หรือเป็นมือที่สามที่มา
จากระดับบนระดับล่าง หรือเป็นเพียงการกล่าวอ้างอย่างลอยๆ
ของคนที่มีพื้นฐานของความกลัวเท่านั้น ผลที่ได้จากการพูดจา
เลอะเลือน จึงดูไม่น่าหวั่นวิตกเสียแล้วในปัจจุบันและไม่น่าที่จะ
สร้างความหือหอยแก่นิสิตนักศึกษาในการดำเนินการเพื่อความ
เป็นธรรมของสังคม เมื่อแน่ใจว่าความพยายามของเรามีได้เป็น
เครื่องบังหน้าของมือที่สามใดๆ นอกจากประชาชน...เชื่อมั่นได้
ว่าจะมีประชาชนก้าวเข้าไปร่วมสนับสนุนมากขึ้นทุกก้าว...”^{๒๕}

บทความของอุดร ทองน้อย เรื่อง “ช่องว่างระหว่างคนสามกลุ่ม” เน้นให้คนสาม
กลุ่มได้แก่ ผู้บริหาร ประชาชนทั่วไป และกลุ่มนิสิตนักศึกษา ได้พยายามเข้าใจซึ่งกันและ
กัน ความตอนหนึ่งว่า

“...มีความหวาดระแวง...ยังเป็นกลุ่มที่ประกอบด้วยทหารเป็น
ส่วนใหญ่และเป็นรัฐบาลปฎิวัติซึ่งต้องการความมีเสถียรภาพ
อย่างมาก...สำหรับประเทศไทยนั้น เพียงข้าวยากหมากแพง
ทางผู้บริหารก็ตั้งข้อสังเกตแล้วว่า นักศึกษาอาจเดินขบวน และ
ถ้าเดินขบวนผิดกฎหมายก็จะจับกันละ ข้อสังเกตอันนี้เป็นเรื่อง
ของความไม่เข้าใจเข้าใจของผู้บริหารต่อประชาชน ในขณะที่เขว
กันก็เป็นการไม่ยอมรับความจริงและปฏิเสธที่จะเปลี่ยนแปลงข้อ
ผิดพลาดด้วย...”^{๒๖}

^{๒๕} ประชาธิปไตย ๑๔ มีนาคม ๒๕๑๖ หน้า ๔

^{๒๖} ประชาธิปไตย ๑๓ มีนาคม ๒๕๑๖ หน้า ๔

นอกจากบทความหน้าหนังสือพิมพ์ที่วิพากษ์วิจารณ์ความคิดเรื่อง “ มือที่สาม ” โดยตรงแล้ว ในการเคลื่อนไหวแต่ละเรื่องของนักศึกษา ก็จะมีบทความอธิบายการเคลื่อนไหวนั้นและแทรกด้วยการวิพากษ์วิจารณ์ความคิดเรื่อง “ มือที่สาม ” เช่น บทความของอานันท์ เรื่อง “ การเมืองนอกเวที : นักศึกษาเดินขบวนกับการร่างรัฐธรรมนูญ ที่เขียนขึ้นหลังการคัดค้านการลบชื่อนักศึกษารวมห้าแห่ง ๕ คนและเรียกร้องให้ร่างรัฐธรรมนูญภายใน ๖ เดือน (ประชาธิปไตย ๒๖ มิถุนายน ๒๕๑๖ หน้า ๔) บทความของนาฬิกา เรื่อง “ สันติบาลกับมือที่สาม ” ที่เขียนขึ้นหลังการแสดงละครของนักศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ในวันสถาปนามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เมื่อวันที่ ๒๗ มิถุนายน ที่เน้นให้เห็นถึงความหมายที่ไร้ความหมายมากขึ้นมาของการอ้าง “ มือที่สาม ” ความเป็น

“...การที่ทางการอ้างว่าเหตุการณ์ทั้งหลายเกิดขึ้น เพราะมี “มือที่สาม” นั้น เป็นที่น่าสงสัยเหมือนกันว่ามือที่สามคืออะไร และที่จริงทางการควรประกาศออกมาให้แจ่มแจ้งเลยว่า ใครเป็นมือที่สาม หรือไม่ก็จัดการกับมือที่สามอย่างเด็ดขาด ไม่ต้องเก็บมันไว้ดูเล่นให้แสดง...ปัญหาผู้ก่อการร้ายในเมืองไทย เป็นปัญหาหนึ่งที่ทางการกลัวว่าจะเป็น “มือที่สาม” ขบวนการนักศึกษาเดินขบวน หรือคอยเฮโลสมทบให้เหตุการณ์เข้าภาวะรุนแรงยิ่งขึ้น ...ทำให้นึกว่าทำไมไม่ปราบปรามมันให้สิ้นซาก จะเอายังไงกันแน่...”^{๒๗}

หรือบทความของบุญรักษ์ บุญญะเขตมาลา “ เดินขบวน : มหกรรมชวนหัวหรือบทเรียนเร็ว”^{๒๘} ที่เขียนขึ้นหลังจากการเดินขบวนครั้งใหญ่ในเดือนมิถุนายนโดยอธิบายให้แง่สังคมว่าปัญหาหลักลงไปของปรากฏการณ์การเดินขบวนเป็นปัญหาระดับโครงสร้างของสังคม และคนกลุ่มใหม่อันได้แก่นักศึกษานักหนังสือพิมพ์ที่ดี และปัญญาชนที่มีใจเป็นกลางทั่วไป เป็นผู้ที่ “ มองเห็นคุณค่าอันลึกซึ้งของเสรีภาพ ” จะเห็นได้ว่าเป็นการชี้ให้

^{๒๗} “ สันติบาลกับมือที่สาม ” ประชาธิปไตย ๓ กรกฎาคม ๒๕๑๖ หน้า ๕

^{๒๘} ประชาธิปไตย ๓ กรกฎาคม ๒๕๑๖

เห็นรากเหง้าของปัญหาสังคมไทยและจุดยืนของผู้มีส่วนทำให้เกิดการเดินขบวน ซึ่งเท่ากับเป็นการปฏิเสธเรื่อง " มือที่สาม " นั่นเอง

การนำเสนอความคิดเรื่อง " มือที่สาม " ได้นำไปสู่การอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับประชาชนในระบบการเมืองแบบประชาธิปไตยที่ชัดเจนมากขึ้นอีกด้วย ดังปรากฏในบทความเรื่อง " มือที่หนึ่ง มือที่สอง มือที่สาม และมือที่ 469843521707 " ความว่า

" ทุกครั้งที่มีการเดินขบวนเรียกร้องความเป็นธรรม...รัฐบาลมักอ้างว่ามี "มือที่สาม"เป็นผู้ยักแหย่...การเดินขบวนครั้งหลังสุดของนักศึกษา ...รัฐบาลก็ถือว่ามีบุคคลส่วนน้อยหรือมีมือที่สามเป็นผู้คอยยุแหย่ปัญหาที่ว่า " มือที่สาม " คือใคร ? ทำไมถึงมีความสามารถมากมายเช่นนั้น

...คำว่า " มือที่สาม " เดิมทีเดียว เข้าใจว่ามีความหมายถึงแต่เฉพาะชาวคอมมิวนิสต์เท่านั้น ครั้นต่อมารัฐบาลได้ขยายความหมายของคำว่า " มือที่สาม " ให้กว้างขวางออกไป ให้กินความถึงบุคคลทุกประเภทที่มีความคิดไม่ตรงกับรัฐบาลในเรื่องต่างๆ ...เป็นอันว่ามือที่สามนั้นอาจหมายถึงใครก็ได้ที่มีความเห็นไม่ตรงกับรัฐบาลและทำการวิพากษ์วิจารณ์รัฐบาล...

โดยนัยนี้ก็มีความหมายว่า ในประเทศเรามีมืออยู่สามมือ คือ

- ประชาชนเป็นมือที่หนึ่ง

- รัฐบาลและฝ่ายของรัฐบาลเป็นมือที่สอง

- ฝ่ายค้านหรือฝ่ายที่เป็นปฏิปักษ์ต่อรัฐบาลทั้งหมดเป็นมือที่สามตามความเห็นของฝ่ายรัฐบาล ประชาชนเป็นสมบัติของฝ่ายรัฐบาลแต่เพียงผู้เดียวมืออื่นๆจะมายุ่มยามไม่ได้ คงยุ่มยามได้เฉพาะมือของฝ่ายรัฐบาลเท่านั้น นอกจากนี้ รัฐบาลยังมีความเห็นด้วยว่า ประชาชนนั้นเป็นผู้ที่ไม่มีความคิดเห็นโดยตัวของเขาเอง โฆษณาให้ทำอะไรก็ทำ โดยปกติประชาชนจะต้องเห็นตามรัฐ